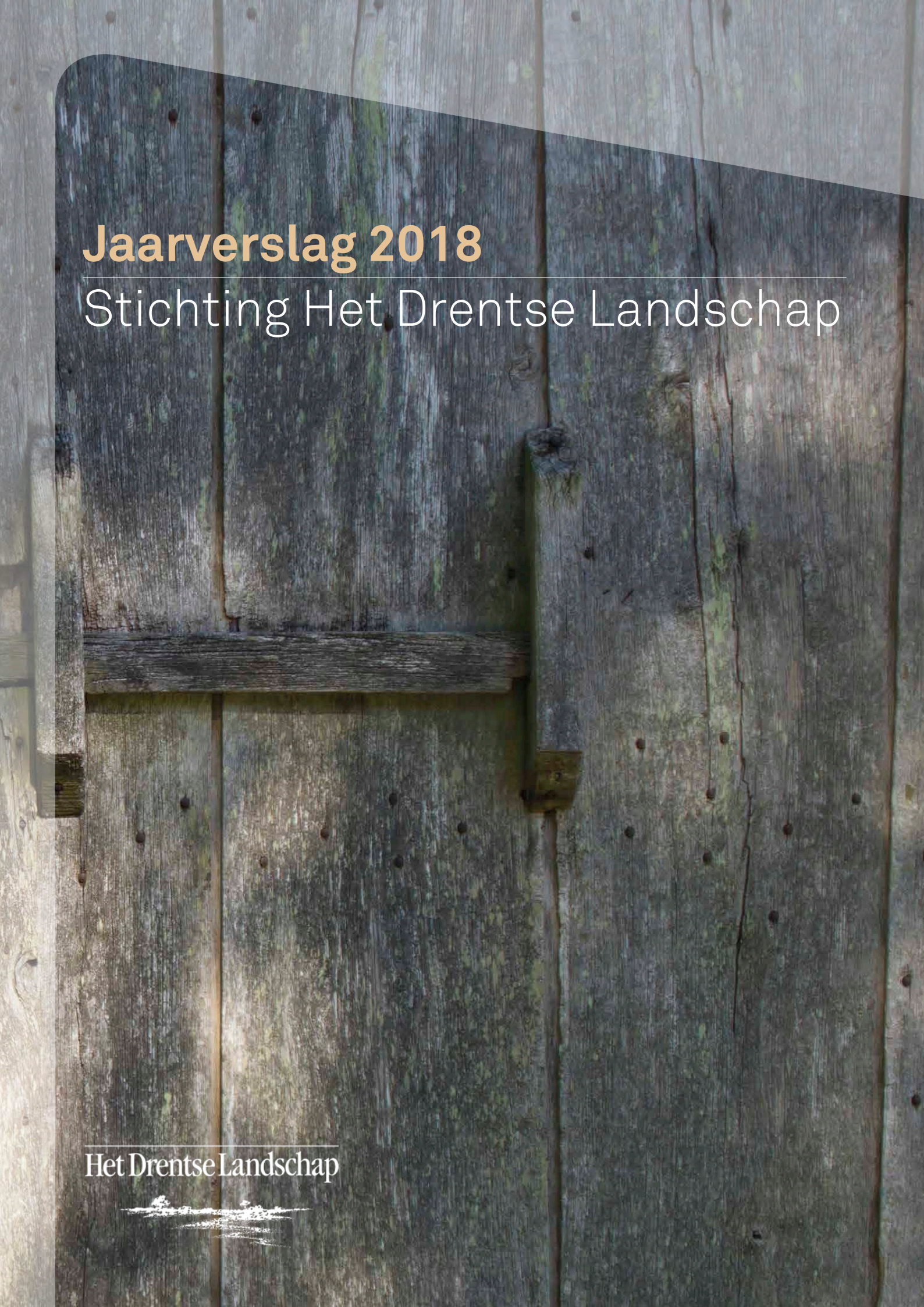

Jaarverslag 2018

Stichting Het Drentse Landschap

Het Drentse Landschap

Jaarverslag 2018

Stichting Het Drentse Landschap

Missie

Stichting Het Drentse Landschap is opgericht op 11 juni 1934. Ze wil ervoor zorgen dat Drenthe mooi en leefbaar blijft. Dat doet Het Drentse Landschap door het aankopen en goed beheren van (natuur)terreinen en cultuurhistorisch waardevolle objecten als boerderijen en kerken. Ook verzorgt ze educatie en voorlichting over de waarde van natuur, landschap en erfgoed.

Strategisch beleid

Het Drentse Landschap vindt het belangrijk dat er een groot draagvlak is voor de bescherming van de natuur, het landschap en de cultuur in Drenthe. Daarom opereert ze op veel verschillende werkvelden en zal ze zo nodig haar werkveld verbreden. Op deze wijze wil Het Drentse Landschap haar positie in de sectoren natuurbeheer en cultureel erfgoed versterken, zowel bij de politiek, de overheden en aanverwante organisaties als bij de Drentse bevolking.

Richtlijn

Dit jaarverslag is opgesteld volgens de Richtlijn van de Raad voor de Jaarverslaggeving en voldoet daarmee aan de eisen van het CBF-Keur.

Stichting Het Drentse Landschap
Kloosterstraat 5
9401 KD Assen
www.drentslandschap.nl

Stichting Het Drentse Landschap behartigt ook de belangen van:

- **Stichting Drentse Boerderijen**
- **Stichting Oude Drentse Kerken**
- **Stichting Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds**
- **Fonds Onrendabele Gebouwen**

Inhoud

Voorwoord 5
Verslag Raad van Toezicht 9

1 Natuur en landschap 11
1.1 Projecten in voorbereiding 12
1.2 Projecten in uitvoering 13
1.3 Grondverwerving 14
1.4 Onderzoek en beheerevaluatie 16
1.5 Beheer natuurgebieden 18
1.6 Beleidsontwikkeling 20

2 Cultureel erfgoed 25
2.1 Projecten 26
2.2 Verwerven gebouwen 28
2.3 Beheer gebouwen en erven 29
2.4 Beleidsontwikkeling 32

3 Contact met de samenleving 33
3.1 Projecten 34
3.2 Steun aan de stichting 36
3.3 Activiteiten 38
3.4 Vrijwilligers 42

4 Personeel en organisatie 43
4.1 Organisatieontwikkeling 44
4.2 Personeel 45

5 Jaarrekening 2018 47
5.1 Financiën 48
5.2 Risicomanagement 50
5.3 Verantwoordingsverklaring 52
5.4 Jaarrekening en begroting 55
5.5 Accountantsverklaring 75

Bijlagen 79
1 Samenstelling bestuur en commissies 80
2 Samenstelling personeel 81
3 Organisatieschema Stichting Het Drentse Landschap 82
4 Overzicht natuurgebieden 83
5 Overzicht archeologische objecten 84
6 Overzicht gebouwen 85
7 Overzicht beelden 89
8 Overzicht deelname overlegstructuren 90
9 Overzicht bedrijfssponsoren 93

Voorwoord

Handen ineen voor de natuur

Natuur Netwerk Nederland

Als er in 2018 iets duidelijk werd, dan is het wel dat we ons meer dan ooit zorgen moeten maken over de toekomst van onze ecosystemen. Het is dan ook van wezenlijk belang dat er vaart wordt gemaakt met het realiseren van het Natuur Netwerk Nederland dat natuurgebieden met elkaar moet verbinden. Ooit moest het netwerk in 2018 klaar zijn, nu is dat vooruitgeschoven naar het jaar 2027, maar zelfs de kans dat het dan gehaald wordt, wordt steeds kleiner. Dat onze natuur ernstig bedreigd wordt, lijkt nog steeds niet tot iedereen te zijn doorgedrongen…

Gebiedsprocessen

Het Drentse Landschap is nauw betrokken bij de gebiedsprocessen rond de Hunze, het Oude Diep, de Reest en het Drostendiep. Ook hebben we diverse malen overleg gevoerd over de voortgang van het Natuur Netwerk Nederland.
Een van de redenen voor de vertraging in de gebiedsprocessen zijn de ontwikkelingen op de grondmarkt. Deze zorgen voor een beperkte speelruimte om landbouwgronden aan te kopen voor natuurontwikkeling. Niet alleen vanuit de landbouw neemt de vraag naar grond toe, maar ook door nieuwe functies, zoals de aanleg van zonnepanelen op landbouwgrond. Ook is er nog steeds grote onduidelijkheid over onze rol als uitvoeringsorganisatie en door wie uiteindelijk de nieuw ingerichte gebieden beheerd moeten worden. Desondanks is Het Drentse Landschap er in 2018 toch in geslaagd 68 hectare aan te kopen waarvan de provincie Drenthe er 18 hectare doorleverde.

Deltaplan Biodiversiteit

Aan het eind van 2018 werd het *Deltaplan Biodiversiteit* gepresenteerd. Boerenorganisaties, ketenpartijen, onderzoekers, natuur- en milieu-organisaties en een financier hebben voor het eerst de handen ineengeslagen om samen biodiversiteitverlies in Nederland om te buigen naar herstel.
In Drenthe zijn de Groenmanifest-partners in 2018 gestart met gesprekken over samenwerking op het gebied van natuurinclusieve landbouw. Doel van de gesprekken is om hierover een plan aan te bieden aan het nieuwe college van Gedeputeerde Staten.

Aanbieding gemeente Assen

Het Drentse Landschap heeft in 2018 de gemeente Assen een aanbieding gedaan om de gemeentelijke bossen en natuurgebieden voor haar te beheren en tevens de programmering en verdere ontwikkeling van het Duurzaamheidscentrum Assen te verzorgen. Aanleiding was het feit dat de gemeente had aangegeven de deskundigheid niet meer in huis te hebben om dit vanuit de eigen organisatie te doen. In het najaar van 2018 werd bekend dat onze stichting de opdracht is gegund.

Zonneparken

Drenthe is ook in 2018 geconfronteerd met tal van initiatieven om zonneparken aan te leggen op landbouwgronden of soms binnen het Natuur Netwerk Nederland. Vanwege de keuze van de provincie om hierop niet te sturen maar zaken van onderaf te regelen ontstond er een vrij krachtenspel in de markt, soms zelfs binnen de gebiedsprocessen. Gevolg was dat Het Drentse Landschap in 2018 opnieuw veel tijd en energie moest stoppen in overleg en procedures. Meestal zonder bevredigend resultaat, want vaak bleek er geen enkele ruimte voor een bredere afweging.

Restauratie Oldengaerde

Het jaar 2018 stond vooral in het teken van de voorbereidingen van het grote restauratie- en herbestemmingsproject Oldengaerde. Kort voor de kerstvakantie werd onze stichting nog door de provincie verrast met een prachtige bijdrage van € 400.000 voor de restauratie. Samen met de reeds ontvangen of toegezegde bijdragen van andere overheden en instellingen maakte deze bijdrage de weg vrij om begin 2019 de aanneem-overeenkomst te tekenen. De uitvoering van dit bijzondere project is inmiddels van start gegaan. In het voorjaar van 2020 moet de restauratie afgerond zijn.

Overleg met provincie

In 2018 vond er zowel bestuurlijk als ambtelijk regelmatig overleg met de provincie plaats over allerlei zaken rond cultureel erfgoed. De provincie is een van onze belangrijkste partners op dit punt. Restauratie- en herbestemmings-projecten dienen naast economische belangen (werkgelegenheid in de bouw, de recreatiesector en het MKB), ook belangen op het gebied van scholing (leerlingstelsel, ontwikkeling restaura-

tiedeskundigheid) en behoud van ruimtelijke kwaliteit en identiteit.

Molens gemeente Coevorden

De gemeenteraad van Coevorden heeft in november 2018 besloten de zeven molens van de gemeente Coevorden over te dragen aan Het Drentse Landschap. De overdracht ging vergezeld van een subsidie van 1,5 miljoen euro ter dekking van de onderhoudslasten. Deze subsidie brengt Het Drentse Landschap onder in het Fonds Onrendabele Monumenten. De komende drie jaar worden de molens overgedragen.
Het Drentse Landschap is er enorm trots op dat wij voor deze beeldbepalende monumenten mogen gaan zorgen. Samen met de molenaars en andere betrokkenen willen we de molens niet alleen goed onderhouden, maar ze ook van blijvende waarde laten zijn voor de lokale samenleving. Nu al zijn veel molens regelmatig open voor het publiek en worden er activiteiten georganiseerd. Onze wens is om dat in de toekomst verder uit te breiden.

Erfgoedmanifest

Samen met de Stichting Drents Monument is in 2018 gewerkt aan het opstellen van een Erfgoedmanifest. Mede dankzij het overheidsbeleid staan de monumenten in onze provincie er over het algemeen goed voor, maar toch is het van belang dat we ons bewust blijven van hun waarde en van de kansen en bedreigingen die daarop van invloed zijn. Zoiets vraagt om een helder beleid en actieve ondersteuning van de overheid. In ons nieuwe Erfgoedmanifest worden tien aanbevelingen gedaan voor behoud en versterking van het Drentse materiële erfgoed. Het manifest wordt in 2019 aan het nieuwe college van Gedeputeerde Staten aangeboden.

Ontmoet Het Drentse Landschap

In 2018 hebben we veel tijd gestoken in het nieuwe marketing- en communicatieplan *Ontmoet Het Drentse Landschap* waarin de stichting als trustorganisatie nader gepositioneerd wordt. In het aanstaande jubileumjaar 2019 zal een en ander verder worden uitgerold. Vooruitlopend hierop is bij Oldengaerde reeds gestart met een uitgebreid communicatie- en mediaplan. Met filmpjes en acties vragen we publiek en bedrijfsleven om financieel in het project te participeren.

Vrijwilligers

Mede door onze monumenten is het aantal vrijwilligers in 2018 gegroeid naar 358 vrijwilligers. Onze erfgoedlocaties vervullen in veel gevallen een belangrijke sociaal-maatschappelijke rol in een dorpsgemeenschap. Het zijn plekken waar mensen samenkomen om te werken, maar vooral ook om elkaar te ontmoeten.

Publieksactiviteiten

De Lammetjesdagen en het Kinderbuitenfestival waren ook in 2018 weer de meest succesvolle publieksactiviteiten. Duizenden kinderen en hun ouders genoten van het grote aanbod aan natuur- en cultuuractiviteiten die Het Drentse Landschap op beide evenementen aanbood. Verder was er een sterke groei van het aantal bezoekers van het Duurzaamheidscentrum Assen en De Blinkerd. Dit laatste heeft vooral te maken met de opening van de ‘Col du VAM’ voor fietsers en mountainbikers. Samen met de provincie, afvalverwerker Attero en de gemeente Midden-Drenthe gaan we na hoe we bezoekers op de VAM-berg nog beter kunnen faciliteren.

Samenwerken in ROEG

In september tekenden Het Drentse Landschap en andere groene Drentse organisaties een samenwerkingsovereenkomst met RTV Drenthe voor de tv-uitzendingen en het internetplatform van het natuurprogramma ROEG. Onze stichting zet hierbij vooral in op het onder de aandacht brengen van het Drentse erfgoed en de cultuurhistorie.

Professionaliseringstraject

In 2018 zijn er enkele belangrijke stappen gezet in het professionaliseringstraject van de organisatie. De organisatiestructuur en manier van werken zijn onder de loep genomen en ook is er gekeken naar de bedrijfsprocessen. Daarnaast is er een ICT-analyse gemaakt en hebben we op basis hiervan een ICT-implementatieplan vastgesteld. Ten slotte is gestart met het maken van een HRM-visiedocument.
Alle deze voorbereidingen moeten er in 2019 in resulteren dat een aantal veranderingen ook daadwerkelijk kan worden opgepakt.
Het personeel is vanaf het begin steeds nauw betrokken geweest bij alle stappen die in dit professionaliseringstraject worden gezet.

Financiële resultaten

De geconsolideerde jaarrekening 2018 van Stichting Het Drentse Landschap sluit af met een nadelig resultaat van € 24.189. Inclusief de eigen bedrijven in Beheerboerderijen Het Drentse Landschap BV laat het enkelvoudig resultaat een positief resultaat zien van € 140.645. Hierbij valt op dat de baten uit fondsenwerving wegens een groot aantal nalatenschappen en schenkingen fors hoger zijn uitgevallen dan in 2017. Mede hierdoor was het voor Het Drentse Landschap mogelijk om meer grond aan te kopen dan was begroot.
Stichting Oude Drentse Kerken sluit het jaar 2018 af met een positief resultaat van € 15.552. Dit bedrag wordt toegevoegd aan de bestemmingsreserve SODK. Stichting Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds sluit het boekjaar af met een negatief resultaat van € 28.754. Dit geldt ook voor Stichting Fonds Onrendabele Monumenten. Onder andere het onderhoud aan monumenten zorgde voor een negatief resultaat van € 151.632.

Vooruitblik 2019

Op 11 juni 1934 werd Stichting Het Drentse Landschap opgericht en dat is in 2019 alweer 85 jaar geleden. Gedurende het hele jaar zal dit jubileum met verschillende activiteiten luister bijgezet worden.

De komende jaren komen belangrijke externe ontwikkelingen op onze stichting af. Denk bijvoorbeeld aan:
- de gevolgen van energietransitie op een schaars wordende ruimte
- het participeren in projecten natuurinclusieve en kringlooplandbouw
- de klimaatveranderingen die om een duurzamer samenleving vragen
- de gevolgen van meer verlies aan biodiversiteit en meer 'landschapspijn'
- onze erfgoedtaken die steeds meer aandacht vragen
- het feit de nieuwe Omgevingswet zorgt voor minder regie op het landschap

Vooruitlopend op de Meerjarenbegroting 2020-2024 gaan we ons in 2019 beraden hoe we met deze zaken aan de slag moeten. Ook de financiële gevolgen ervan zullen dan meerjarig in kaart worden gebracht.
Verder moeten het komend jaar de interne organisatie-aanpassingen en het vernieuwen van de ICT-omgeving worden afgerond. Beide projecten moeten ertoe leiden dat onze stichting een toekomstbestendige organisatie blijft.

'Zin in de toekomst' wordt het motto van 2019. We bestaan 85 jaar en we hebben in die 85 jaar veel bereikt. We zijn een ondernemende stichting, gericht op onze doelen en we zijn financieel gezond. Daar kunnen we trots op zijn, maar we moeten er vooral ook onze inspiratie uit putten om Het Drentse Landschap verder te laten groeien!
Hiermee hopen we anderen te inspireren en te motiveren om ook in beweging te komen. En samen met ons op te komen voor alles wat beschermd dient te worden!

Sonja van der Meer
directeur-bestuurder
Stichting Het Drentse Landschap

Verslag Raad van Toezicht

Succesvol jaar

Het jaar 2018 kan als succesvol jaar de boeken in. Een nieuwe directeur die enthousiast door de medewerkers is ontvangen. Een facelift van ons kantoor om het duurzamer te maken. Een grote inzet om de organisatie verder te ontwikkelen. Na een roerige periode hebben we samen weer van de rust in de organisatie kunnen genieten. Alle energie kon weer gestoken worden in onze doelstelling. Ik begin dit jaarverslag dan ook met de complimenten aan het personeel van Het Drentse Landschap. Onze mensen maken de stichting en doen dat met grote inzet en veel plezier.

Oude en nieuwe projecten

Het Drentse Landschap is niet bang om grote projecten aan te pakken. Door spaarzaam beleid en dankzij een groot aantal donaties konden we toestemming geven en garant staan voor de grote restauratie van Oldengaerde. Dat was mede mogelijk door een extra donatie van de provincie.
De onderhandelingen met de gemeente Assen zijn afgerond waardoor we de komende vier jaar het beheer van alle natuur in Assen gaan doen. Daarmee en ook met onze aanwezigheid in het Duurzaamheidscentrum Assen toont de gemeente vertrouwen in onze stichting. Daar zijn we blij mee. Ook de gemeente Coevorden gunt ons veel vertrouwen. Na lange onderhandelingen komen de zeven molens van de gemeente naar Het Drentse Landschap.
Naast het oppakken van nieuwe projecten ronden we ook regelmatig projecten af. Mooie voorbeelden in 2018 zijn de restauratie van de Daglonerswoning bij Oldengaerde en de oplevering van het gebied Panjerd-Veeningen, dat moet zorgen voor droge voeten in Meppel en betere condities voor de natuur.

Werkzaamheden Raad van Toezicht

- De Raad van Toezicht is in 2018 vijfmaal bij elkaar geweest voor reguliere vergaderingen. In het begin van het jaar vergaderden we een keer extra voor het maken van de profielschets van de nieuwe directeur en het sollicitatiegesprek. Daarnaast hadden we vergaderingen ter besluitvorming van de overname van de molens van Coevorden, het garantstellen van een krediet voor Oldengaerde en het bespreken van de voortgang in de interne organisatieontwikkeling en de doorontwikkeling van de Trust.
- Ter voorbereiding van de discussie over de financiële positie, de reserves, de beleggingen en de gesprekken met de accountant is de Financiële Auditcommissie drie keer bij elkaar geweest. We hebben gezorgd voor het vaststellen van de jaarrekening, het jaarverslag, het beleidsplan en de begroting. Voor grote projecten wordt eerst een projectplan gemaakt om inzichtelijk te maken hoe het project verloopt en hoe er indien nodig kan worden ingegrepen.
- Als zelfevaluatie van de Raad van Toezicht hebben we dit jaar een workshop gehouden met een externe begeleider. We hebben onze taken, de kennis en vereiste vaardigheden tegen het licht gehouden en scherper gedefinieerd. Bij een professionele organisatie hoort een goed weerwoord van de toezichthouder. Ook is over de profielschets van de Raad gesproken.
- Leden van de Raad waren aanwezig bij werkbezoeken, zoals bij de collega's in Zuid-Holland, bij de Wetenschappelijke Adviescommissie en bij de bijeenkomsten met onze bedrijfssponsoren, zoals de voorjaarsbijeenkomst bij de molen Woldzigt in Roderwolde. Daarnaast is de tweejaarlijkse uitreiking van de Harry de Vroome-penning voor langdurige inspanningen voor de kwaliteit van ons buitengebied altijd weer een hoogtepunt.
- Als toezichthouder heeft de Raad van Toezicht zijn taak vervuld voor de aan ons toevertrouwde stichtingen: de Stichting Drentse Boerderijen, de Stichting Oude Drentse Kerken, de Stichting Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds en het Fonds Onrendabele Gebouwen.

Ten slotte

We zijn dankbaar voor de inspanningen van de vele vrijwilligers van Het Drentse Landschap. Hetzelfde geldt voor de giften die de stichting mocht ontvangen, die het ons steeds mogelijk maken om de kansen te benutten die zich voordoen.

Ali Edelenbosch
voorzitter Raad van Toezicht
Stichting Het Drentse Landschap

Kengetallen

Kengetallen Stichting Het Drentse Landschap 2018

	2017	2018
oppervlakte in eigendom	8760	8895
aantal gebouwen	266	302 *
aantal kerken	5	5
aantal archeologische objecten	32	32
aantal beschermers	16.013	15.387
aantal vrijwilligers	328	358
aantal personeelsleden (fte)	36,3	35,9
aantal deelnemers activiteiten	99.700	115.350
aantal bezoekers informatiecentra	291.650	380.380
besteding doelstelling (%)	81,24	90,51
kosten eigen fondsenwerving (%)	6,30	5,23
kosten beheer en administratie, reguliere baten (%)	10,46	9,09

* Behalve door het verwerven van de molens van de gemeente Coevorden is het verschil t.o.v. 2017 vooral ontstaan door het werken met het programma O-Prognose. Hierdoor zijn de objecten scherper in beeld gekomen. Zo zijn bijvoorbeeld alle objecten met een eigen huisnummer in 2018 als een apart object meegeteld.

1 Natuur en landschap

1.1

Projecten in voorbereiding

Beheer natuurgebieden gemeente Assen
Medio 2018 is een aanbieding gemaakt om Het Drentse Landschap het beheer van de natuurgebieden in de gemeente Assen te laten aansturen. Dit gaat om enkele tientallen gebieden waaronder het Asserbos, Amelterbos, de landgoederen Valkenstijn en De Lariks en verschillende beekdalgebiedjes (De Messchen, De Landjes). Eind 2018 besloot de Asser gemeenteraad het beheer van de Asser natuurgebieden met ingang van 2019 voor vier jaar aan onze stichting te gunnen.

Inrichting vier deelgebieden Hunzedal
In het kader van de gebiedsontwikkeling Hunzedal is voor verschillende deelgebieden de planvoorbereiding opgestart. Het Drentse Landschap is trekker voor de planuitwerking Noordma (De Groeve) en Flessenhals (Borger). Waterschap Hunze en Aa's doet dit voor Paardetangen (Buinerveen) en De Branden (Drouwen).
Voor Flessenhals ligt er inmiddels een concept-inrichtingsplan, voor Noordma werden de contouren voor de inrichting in beeld gebracht. De uitvoering van de projecten Flessenhals en Paardetangen gaat waarschijnlijk in 2019 beginnen.

Poort van de Hunze
Samen met Het Groninger Landschap is in *Poort van de Hunze* een visie op het recreatief gebruik van het Zuidlaardermeergebied opgesteld. Deze visie geeft richting aan de gebruiksmogelijkheden die we als natuurorganisaties zien. Ook wil de nieuwe visie antwoord geven op de vraag hoe we mensen uit de stedelijke omgeving rondom het meer bij de natuurontwikkeling in dit deel van het Hunzedal kunnen betrekken.

Waterhuishouding Hondstong en Bongeveen
Met waterschap Noorderzijlvest is de planvoorbereiding gestart voor waterhuishoudkundige maatregelen in de gebieden Hondstong en Bongeveen.
- In de Hondstong willen we naast herstel van de Runsloot ook een peilverhoging realiseren om verdroging van de beekdalhooilanden te verminderen.
- In het Bongeveen gaat het om het oplossen van waterhuishoudkundige knelpunten, eveneens gericht op herstel van beekdalvegetaties.

De maatregelen worden naar verwachting in 2019 uitgevoerd.

Oude Diep
In 2018 zijn door de projectgroep Brede kijk op het Oude diep verschillende uitvoeringsprojecten verder voorbereid. Het gaat om het gebied De Eekmaten (bij Landgoed Vossenberg) en het brongebied van het Oude Diep. Wat het laatste gebied betreft, is samen met het waterschap nagedacht hoe vasthouden en bergen van water kunnen samengaan met het ontwikkelen van nieuwe natuur in de vorm van broekbos. Ter hoogte van het Wijstersebroek moet dit in 2019 leiden tot concrete uitvoering.

Elper Westerveld
Samen met waterschap Drents-Overijsselse Delta en de provincie Drenthe is de uitvoering van het project Elper Westerveld enkele stappen dichterbij gebracht. Dit gaat om de 'beduikering' van een diepe waterschapsleiding die zorgt voor verdroging van dit heideveld. Deze maatregel zal leiden tot een aanzienlijke kwaliteitsverbetering van dit gebied.

Vogelzangsche Wijk en Reestvervangende Leiding
Het plan om natuurvriendelijke oevers langs de Vogelzangsche Wijk en de Reestvervangende Leiding te maken is in 2018 voorgelegd aan de omwonenden. Hiermee zal de verbinding tussen het Zwarte Gat, De Slagen en het Steenberger Oosterveld kunnen worden verbeterd. Hetzelfde geldt voor de waterhuishouding van deze gebieden. Uitvoering van het project is gepland voor eind 2019.

Reestdalvisie
Samen met Landschap Overijssel en Landschapsbeheer Drenthe is in 2018 een start gemaakt met een nieuwe landschapsvisie voor het Reestdal. Met deze visie moeten we een gezamenlijk beleid vanuit het Drentse en het Overijsselse deel van het Reestdal mogelijk kunnen maken.

1.2

Projecten in uitvoering

Inrichting Tusschenwater

Onder verantwoordelijkheid van waterschap Hunze en Aa's is in 2018 de inrichting van Tusschenwater in de benedenloop van de Hunze bij De Groeve vrijwel afgerond. Het op peil brengen van de waterstand in het oostelijk deel van het gebied liet onmiddellijk zien hoeveel vogels op dergelijke waterrijke gebieden afkomen. Er is met Tusschenwater een nieuw nat natuurgebied van formaat ontstaan.

Rivertrust Onze Hunze

De Rivertrust Onze Hunze voeren we uit samen met de Hengelsportfederatie Groningen Drenthe en waterschap Hunze en Aa's. Doel van het project is bewoners en gebruikers van het Hunzedal beter bij de ontwikkelingen in hun omgeving te betrekken.
In 2018 kreeg de pilot Gieterveen verder vorm. Nadat al enkele projectonderdelen waren gerealiseerd werd begonnen met kleinschalige beheerwerkzaamheden rond de Hunze en kwamen er plannen voor een uitkijkheuvel en een informatiepunt.

Natuurspeelplaats Voorste Diep Borger

In 2018 is de aanleg van de Natuurspeelplaats bij Borger vrijwel afgerond. Deze ligt pal tegen de bebouwing van Borger in het Voorste Diep ter hoogte van de weg Borger-Ees. De speelplaats is onderdeel van het Hunze-project Flessenhals. Met de speelplaats willen we de kinderen uit de omgeving vlak bij huis in de natuur laten spelen.

LIFE-project Drents-Friese Wold

In 2015 ging het Europese LIFE-project Drents-Friese Wold van start met een aantal herstelmaatregelen aan de zuidzijde van het Doldersummerveld. Eind 2018 kon dit deel van het project worden afgerond. Het bestond uit plagwerkzaamheden, het ondieper maken van enkele waterlopen en kleinschalige maaiwerkzaamheden. De maatregelen hebben voor een duidelijke kwaliteitsverbetering aan de zuidzijde van het Doldersummerveld gezorgd.

Schrapveen Reestdal

Aan de rand van het Schrapveen in de bovenloop van de Reest is door waterschap Drents-Overijsselse Delta een gemaal verwijderd. Ook heeft het waterschap een diepe waterschapsleiding gedempt en zijn enkele andere sloten ondieper gemaakt. Met deze maatregelen is de waterhuishoudkundige situatie rond het Schrapveen duidelijk verbeterd.

Aardkundig monument Nuilerveld

In het kader van het provinciale beleid om de aardkundige waarden meer onder de aandacht te brengen is in 2018 na het Drouwenerzand en De Kleibosch het Nuilerveld het derde terrein van Het Drentse Landschap een aardkundig monument geworden.
Op het Nuilerveld gaat het om zogeheten forten of ook wel hereplaten genoemd. Dit zijn hoge natte plekken in het landschap die zijn ontstaan toen in de laatste ijstijd omliggende zandpakketten werden weggeblazen. Het Drentse Landschap wil door aandacht te besteden aan aardkundige waarden mensen zich er meer bewust van maken dat deze bijzondere geologische verschijnselen bewaard moeten blijven.

Veeningerplas

De inrichting van de Veeningerplas werd al in 2016 afgerond, met uitzondering van een laatste perceel. Na verwerving heeft het waterschap Drents-Overijsselse Delta de werkzaamheden kunnen afronden. In de zomer van 2018 is het gebied in gebruik genomen. De oevers van de zandwinplas annex waterbergingsgebied en omliggende graslanden worden door de stichting beheerd.

1.3

Grondverwerving

Gerealiseerde aankopen

Op de gespannen grondmarkt van 2018 was slechts beperkt ruimte om landbouwgronden aan te kopen voor natuurdoeleinden. Vanuit de landbouw nam de vraag naar grond toe en dat gold ook voor nieuwe functies als het aanleggen van zonneparken. Toch is Het Drentse Landschap er in 2018 in geslaagd 68 hectare aan te kopen. Daarmee lag het totaaloppervlak van Het Drentse Landschap in eigendom en beheer op 31 december 2018 op 8895 hectare.

- Voor het eerst in zeven jaar heeft de provincie Drenthe weer gronden overgedragen aan Het Drentse Landschap in het kader van het natuurbeleid. Op basis van het grondbeleid van de provincie kunnen alleen percelen kleiner dan vijf hectare rechtstreeks worden doorgeleverd aan de omliggende natuurbeheerder. In 2018 ging het om 18 hectare. Hoe belangrijk het proces van afronden en aankopen van enclaves is, wordt geïllustreerd door de aankopen in het Reestdal.
- De aankopen in 2018 op Landgoed Vledderhof en het Scharreveld zijn voorbeelden van aankopen die voortkomen uit een langdurige relatie met de eigenaren als buren. Soms gaat het ook om geïsoleerd gelegen perceeltjes waarvoor de eigenaren bewust een koper zoeken waar ze hun bezit met een gerust gevoel aan over kunnen dragen.

In het Hunzedal liggen nog grote opgaven voor het realiseren van natuur. In 2018 kon gelukkig een aantal percelen worden aangekocht die belangrijk zijn om uitvoering van inrichtingsprojecten binnen afzienbare tijd mogelijk te maken. Het Drentse Landschap heeft ook bewust ingezet op de aankoop van ruilgrond om daarmee boeren een alternatief te kunnen bieden voor gronden die voor natuurontwikkeling van belang zijn.

Grondbeleid

Het nieuwe grondbeleid wil dat percelen groter dan vijf hectare door de provincie alleen mogen worden verkocht in een openbare verkoop. Hiermee werd in 2018 voor het eerst ervaring opgedaan bij de verkoop van gronden in het Reestdal. Ondanks het feit dat Het Drentse Landschap aangrenzend eigenaar was en de afgelopen jaren actief betrokken was bij de aankoop, inrichting en beheer, is de grond op basis van de criteria voor openbare inschrijving aan een andere partij verkocht.
Dit grondbeleid brengt Het Drentse Landschap in een lastige positie. Enerzijds wordt in het kader van het programma Natuurlijk Platteland een grote inzet in tijd gevraagd en soms ook in geld om de doelen te realiseren. Anderzijds is de uitkomst van deze inspanningen op basis van het huidige beleid volstrekt onzeker, want afrondingen of ingerichte gebieden kunnen uit-

eindelijk toch ook aan derden worden verkocht. Hoe moeten we bij een onzeker eindresultaat omgaan met de eigen inzet van tijd en geld? Deze spagaat heeft een verlammend effect op gebiedsprocessen en daarmee ook op het realiseren van nieuwe natuur.

Overdracht in erfpacht

In 2018 kon een al jaren slepende zaak tot een goed einde worden gebracht. Voor de brief van staatssecretaris Bleker in 2010 de aankoop van grond voor natuur stillegde, heeft Het Drentse Landschap veel tijd en energie gestoken in verschillende landinrichtingsprocessen. Daarbij zijn afspraken gemaakt over de toedeling van gronden aan de stichting. Deze afspraken konden echter binnen het beleid van Bleker niet meer worden geëffectueerd waardoor ze op naam van de provincie Drenthe bleven staan. Dit probleem hebben we in 2018 uiteindelijk kunnen oplossen door een overdracht in erfpacht. In totaal ging het om 93 hectare in het Bongeveen, het Hunzedal, het Hijkerveld, het Reestdal en enkele natuurgebieden rond Zuidwolde.

Bijdragen fondsen en particulieren

Om actief te kunnen blijven op de grondmarkt is de stichting nog meer dan voorheen afhankelijk geworden van giften en fondsen. Een aantal aankopen werd dit jaar mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van het Dinamofonds, de Nationale Postcode Loterij, het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Stichting Hamel Fundatie en bijdragen van particulieren.
Het is hartverwarmend om te zien dat Het Drentse Landschap met enige regelmaat substantiële bedragen mag ontvangen van particulieren. Vaak wordt de bijdrage expliciet beschikbaar gesteld om natuur veilig te stellen door middel van aankopen. Daarnaast mocht Het Drentse Landschap in 2018 een forse schenking 'in natura' ontvangen, toen een familie 1,9 hectare bos aan ons overdroeg.

Verwervingen Stichting Het Drentse Landschap in 2018 (in hectares)

Scharreveld	1,2010	onverdeeld aandeel in natuurgebied en woning
Reestdal	2,6040	Reestland en water bij Meppel
	2,7500	Reestland en water in De Stapel
	0,9280	veentje nabij Koekange
	4,2115	Reestland en water in De Stapel
Landgoed Vledderhof	7,5245	grasland
Uffelter Binnenveld	3,8349	bouwland en grasland
	0,4548	grasland
Landgoed Rheebruggen	3,0030	bos bij Berghuizen
Esbosjes Zuidwolde	1,9175	bos via schenking
	2,0094	bos bij Zuidwolde
	0,7815	bos bij Nolde
	1,1430	bos Bazuineresch
	2,3585	bouwland Bazuineresch
Oude Diep	3,1649	grasland in Lage Veen
	1,3800	grasland bij Spaarbankbos
Hunzedal	1,8717	grasland in Lofar-gebied
	2,9085	voormalige sportvelden in Borger
	1,4270	grasland in Noordma
	4,1989	grasland bij Tusschenwater
	3,3176	grasland nabij het Zuidlaardermeer
	15,2636	ruilgrond
	0,9773	grasland bij het Zuidlaardermeer
Hunebedden	0,2550	rond hunebed Westervelde
Zuidoost-Drenthe	0,3654	bij molens in Aalden en Dalen

1.4

Onderzoek en beheerevaluatie

Subsidieregeling Natuur en Landschap

Het Drentse Landschap ontvangt sinds 2017 een beheervergoeding vanuit de Subsidieregeling Natuur en Landschap. In november 2018 hebben we een uitbreidingsaanvraag gedaan waarbij nieuw verworven gebieden onder de zogeheten lumpsum zijn gebracht.
Eind 2018 vond voor de tweede keer een audit plaats in het kader van SNL-certificering. Hierbij is nagegaan of de werkprocessen beschreven in ons Kwaliteitshandboek adequaat worden uitgevoerd.

Beheerevaluatie

In 2018 is de beheerevaluatie van onze natuurterreinen voortgezet. We hebben de nodige extra inspanningen gepleegd om voor zoveel mogelijk gebieden de geplande beheerevaluaties af te ronden. Dit is gelukt voor de terreinen Dalerpeel en Drouwenerzand. Voor Hijkerveld en Smilder Oosterveld zijn in 2018 de beheerevaluaties opgestart.

Jaarlijkse terreinevaluatie

In het kader van de jaarlijkse terreinevaluatie zijn ook in 2018 weer verschillende terreinen bezocht om de ontwikkeling van de terreinen te beoordelen. Ook konden in een aantal gevallen specifieke vragen beantwoord worden en onduidelijkheden worden verhelderd. De terreinevaluaties komen in een logboek dat per terrein een beeld geeft van het beheer door de jaren heen.
Dit jaar ging er in de evaluaties speciale aandacht uit naar het akkerbeheer. Naast een themabijeenkomst is met alle bedrijfshoofden gesproken over de ecologisch en de beheersmatige aspecten van akkerbeheer.

Jeneverbesonderzoek

In 2018 heeft Het Drentse Landschap een bijdrage geleverd aan het jeneverbesonderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen op het Drouwenerzand. Niet alleen werden verschillende kenmerken van jonge jeneverbesplanten opgenomen, ook zijn op enkele plekken jeneverbessen uitgezaaid om te kijken naar hun kiem- en groeivermogen. Samen met gedeputeerde Henk Jumelet werden in december 2018 de zaden letterlijk de grond ingestampt.

Kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit

Ook in 2018 was Het Drentse Landschap nauw betrokken bij het Kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit. Het vertalen van nieuwe kennis en inzichten vanuit het netwerk naar het concrete beheer zorgt ervoor dat onze aanpak up-to-date blijft. Met name kennis vanuit de deskundigenteams Beekdallandschap, Nat zandlandschap en Droog zandlandschap is voor het beheer van onze terreinen belangrijk.

Programma Aanpak Stikstof

In het kader van het Programma Aanpak Stikstof werden veldbezoeken afgelegd op het Doldersummerveld/Bouwersveld en het Drouwenerzand. Doel van zulke bezoeken is om na te gaan welke herstelmaatregelen nodig zijn en wat de effecten ervan zijn. De maatregelen moeten de effecten van te hoge stikstofbelasting aanpakken door soorten die van stikstofarme milieus afhankelijk zijn, te laten profiteren van gunstiger omstandigheden.

Monitoring en inventarisatie

Het Drentse Landschap doet periodiek op al haar terreinen onderzoek op het gebied van inventarisatie en monitoring. Op elk terrein wordt minimaal eens per zes jaar de verspreiding van een selectie van plant- en diersoorten in kaart gebracht. Sinds 2011 maakt de monitoringsystematiek van de SNL onderdeel uit van het monitoringsprogramma. In 2015 is begonnen om ook vegetatiekartering in enkele terreinen uit te voeren waarbij vegetatietypen conform de nieuwe SNL-systematiek zijn benoemd.
De inventarisatiegegevens zijn van belang voor de evaluatie en het eventueel bijsturen van het beheer. De monitoringsgegevens worden aan derden beschikbaar gesteld via de Nationale Databank Flora en Fauna.

In 2018 zijn SNL-karteringen uitgevoerd op het Hijkerveld, het Smilder Oosterveld, het landgoed Oldengaerde, in De Kleibosch en in verschillende deelgebieden in de benedenloop van de Hunze.

- **Broedvogels** De meeste broedvogel karteringen worden uitgevoerd volgens de BMP-methode. De gegevens worden in dat geval ook naar SOVON gestuurd. In 2018 is onderzoek gedaan naar broedvogels op zo'n twintig locaties.
- **Reptielen** Meestal worden reptielen gemonitord volgens de RAVON-transect-methode. Dit is in 2018 uitgevoerd in de Gasterse Duinen en op het Nijensleekerveld.
- **Zoogdieren** In 2018 is een bijdrage geleverd aan de monitoring van dassen en het in kaart brengen van de verspreiding van bevers en otters.
- **Vlinders** In 2018 is meegewerkt aan de monitoring van de kwetsbare vlindersoorten zilveren maan, veenbesparelmoervlinder en kommavlinder. Op verschillende terreinen zijn nachtvlinderinventarisaties uitgevoerd.

In 2018 zijn vegetatiekarteringen uitgevoerd op het Hijkerveld en het Smilder Oosterveld. Kartering van doelsoorten flora maakt deel uit van de SNL-karteringen. Behalve de voor de beheertypen vereiste doelsoorten zijn in een aantal gevallen per perceel uitgebreidere soortenlijsten gemaakt van de verschillende grasland-beheertypen. In 2018 is dat onder meer gedaan in de Mandelanden.

Wetenschappelijke Adviescommissie

De Wetenschappelijke Adviescommissie is in 2018 twee keer bij elkaar geweest om lopende projecten, onderzoeken en ontwikkelingen te bespreken. Specifiek is gekeken naar de beheerplannen voor de middenloop van de Hunze. In november was er een kennismaking met de Raad van Toezicht en werd een bezoek gebracht aan het Schrapveen in het Reestdal.

1.5

Beheer natuurgebieden

Brand Doldersummerveld

In augustus 2018 werd Het Drentse Landschap opgeschrikt door een felle en grote brand op het Doldersummerveld. Daarbij is zo'n 35 hectare heideveld in vlammen opgegaan, een ingrijpende gebeurtenis voor de stichting waarbij gelukkig veel erger werd voorkomen. Hierbij is de hulp van veel instanties plus veel mensen in de omgeving onmisbaar geweest.

Heidebeheer

In 2018 is er ruim 70 hectare heide gemaaid op de volgende terreinen:

- Boerenveensche Plassen
- Bouwersveld
- Doldersummerveld
- Elper Westerveld
- Groote Zand
- Hijkerveld
- Kampsheide
- Kortewegsveld
- Landgoed Vossenberg
- Nolderveld
- Nuilerveld
- Orvelterzand
- Scharreveld
- Steenberger Oosterveld
- Wildenberg

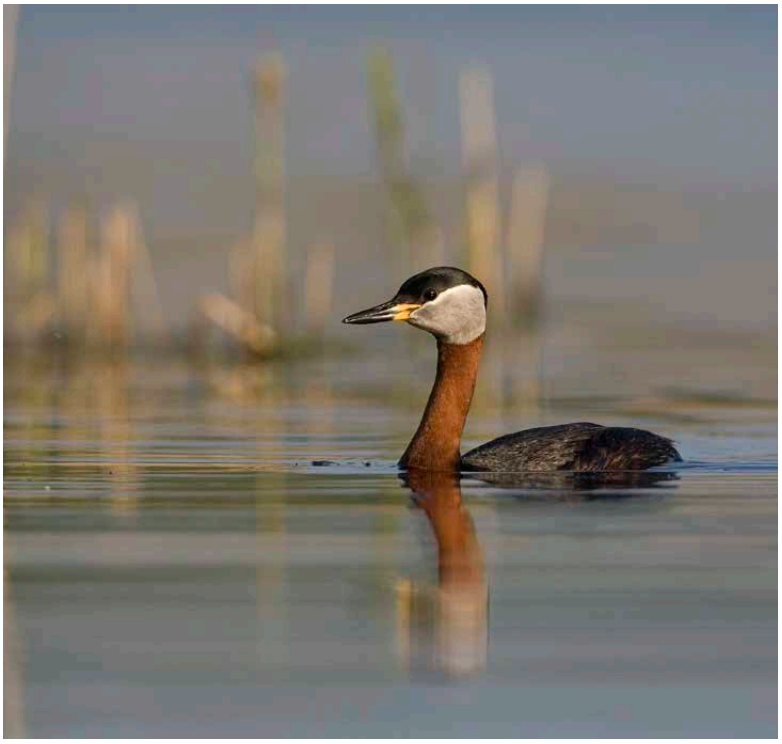

Deze maaiwerkzaamheden zijn verspreid en gefaseerd over het terrein uitgevoerd om structuur en diversiteit te behouden.

- Op het Hijkerveld is rekening gehouden met de aanwezige adderpopulatie.
- Op een aantal terreinen zijn de vanggelegenheden voor runderen vervangen of verbeterd.
- Op het Drouwenerzand is door vrijwilligers de opslag van vliegdennen verwijderd.
- Op enkele heideterreintjes op Landgoed Korteweg zijn vliegdennen verwijderd.
- In de Gasterse Duinen hebben vrijwilligers opslag verwijderd en kleine stukjes geplagd om de biotoop voor de wilde bij te verbeteren.
- Op het Rabbingerveld en het Steenberger Oosterveld hebben vrijwilligers de heide vrijgemaakt van bosopslag.

Beheer graslanden en cultuurlandschap

Het jaar 2018 kenmerkte zich door grote droogte. Hierdoor kon in de nazomer gemaaid worden op plekken die normaal voor de maaimachines moeilijk toegankelijk zijn.
De wetlandmaaier is ingezet bij het Schrapveen in het Reestdal, het Lofar-gebied en de Mandelanden vanwege de slechte draagkracht in deze terreinen. Ook is er in de Mandelanden en het Lofar-gebied een rupsmaaier ingezet om daar de bosopslag terug te dringen.
Op plaatsen waar van begrazing op maaibeheer wordt overgegaan wordt de afrastering overbodig. In een aantal gebieden is dan ook raster verwijderd.

Beheer van bos- en landschapselementen

Er is in 2018 in en langs een groot aantal landschapselementen gesnoeid en gedund. Vooral waar ze langs waterlopen liggen, moet er regelmatig gesnoeid worden om het beheer van de waterschapsleidingen mogelijk te maken. In de winterperiode zijn veel van dit soort werkzaamheden door de eigen medewerkers van Het Drentse Landschap uitgevoerd. Ook zijn langs wandelpaden en lanen bomen verwijderd of gesnoeid waar ze een gevaar kunnen opleveren voor wandelaars.

Toezicht

Tijdens terreinbezoeken door buitengewoon opsporingsambtenaren (boa's) zijn in totaal ongeveer vijftig waarschuwingen gegeven aan overtreders van regels. De meeste waarschuwin-

gen werden uitgedeeld voor loslopende honden en het fietsen op paden waar dit niet is toegestaan. In totaal hebben de boa's in 2018 zo'n twintig verbalen uitgeschreven voor overtredingen.
Ook in 2018 werd er steeds meer afval in de natuurgebieden gedumpt door een strenger afvalstoffenbeleid van de gemeenten. In overleg met deze gemeenten is dit afval opgeruimd. Helaas waren er ook enkele asbestdumpingen bij die veel geld kostten.

Eigen bedrijven

In mei 2016 is de B.V. Beheerboerderij opgericht waarin de agrarische activiteiten van de drie beheerboerderijen van de stichting (Doldersum, Rabbinge en Rheebruggen) werden ondergebracht. Nu de B.V. Beheerboerderij een aantal jaren draait, is in 2018 gestart met het herijken van de visie op de beheerboerderijen. Aspecten die hierbij o.a. aan de orde komen, zijn beheer- en natuurdoelen, bedrijfsvoering en duurzame inzetbaarheid.

Biologische bedrijven

De drie bedrijven van Het Drentse Landschap beheerden samen ongeveer 1000 hectare (75 ha akkerland en 925 ha grasland). Met de Limousin-zoogkoeien werden gronden beheerd op het landgoed Rheebruggen, in het Reestdal en op de gronden rond het Doldersummerveld en Landgoed Vledderhof. Stichting SKAL constateerde dat de drie bedrijven als biologisch bedrijf in 2018 aan alle verplichtingen voldaan hebben.

Schotse hooglanders

Het afkalfseizoen van de Schotse hooglanders verliep in 2018 goed. De belangrijkste terreinen van de hooglanders waren het Hijkerveld, Groote Zand, Takkenhoogte, Ooster- en Westerzand, Scharreveld en Landgoed Vossenberg. Ook op de kleinere terreinen bleek uit de terreinevaluaties het effect van de begrazing goed zichtbaar.

Schaapskuddes

Het werken met de gescheperde kuddes op het Doldersummerveld en Hijkerveld verliep ook in 2018 weer goed. Vrijwilligers verrichten ondersteunende werkzaamheden bij beide kuddes.

- Voor het Doldersummerveld maakten we nieuwe afspraken met medebeheerder Natuurmonumenten. Doordat de herder met een app kan laten zien welke routes zijn gelopen, is ook duidelijk of aard en intensiteit van de begrazing goed is. Waar nodig kan worden bijgeschakeld door de dieren tijdelijk op bepaalde plaatsen extra te laten grazen. Door jaarlijks samen de resultaten van de begrazing te bespreken blijft de vinger aan de pols.
- Op het Hijkerveld verliep de begrazing eveneens goed. In het kader van de voorbereiding voor de beheerevaluatie van het Hijkerveld is samen met de herder de wijze van begrazen besproken en geëvalueerd.

Pacht- en jachtcontracten

Ook in 2018 is in het kader van het beheer van natuurgebieden veel grond uitgegeven aan agrariërs die hun bedrijf in de buurt hebben. Het ging hierbij om ongeveer 2600 hectare cultuurgrond. Verder zijn er 25 nieuwe jachthuurovereenkomsten voor een periode van zes jaar afgesloten.

Onderhoud hunebedden

Op basis van de maandelijkse inspectierapporten van de plaatselijke toezichthouders bij de hunebedden zijn ook in 2018 weer tal van onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd. Dit betrof vooral het opruimen van zwerfvuil en het maaien van de terreintjes rond de hunebedden. Er werden dit jaar geen bijzondere beheerwerkzaamheden uitgevoerd. In de zomer was er veel commotie in de media over het nieuwe beleid om het beklimmen van de hunebedden tegen te gaan, zie *Bewustwordingscampagne Hunebedden* in Hoofdstuk 3.
Op basis van de inspectierapporten van de Monumentenwacht zijn de grafheuvels op Kampsheide, het Hijkerveld en het Landgoed Vossenberg vrijgesteld van opslag. Ook zijn op het Hijkerveld de grafheuvels en karresporen gemaaid.

1.6

Beleidsontwikkeling

Natuur- en Milieufederatie Drenthe
De nauwe samenwerking met de Natuur- en Milieufederatie Drenthe op het gebied van de ruimtelijke ordening heeft ook in 2018 haar nut bewezen. Hierdoor kon bij de belangrijkste maatschappelijke ontwikkelingen een adequate inbreng vanuit de sector Natuur en Landschap worden geleverd.
Samen met de groene organisaties is een agenda opgesteld met tien groene speerpunten. Deze zal in 2019 wordt aangeboden aan het nieuwe college van Gedeputeerde Staten. Ook zijn gesprekken gevoerd met LTO over het opstellen van een nieuw Groenmanifest voor de natuur-inclusieve landbouw. Dit manifest moet in 2019 een leidraad vormen voor het nieuwe bestuurs-programma van de provincie.

Zonneparken
De rijksregeling Stimulering Duurzame Energie-productie is een belangrijk middel om duurzame energie te stimuleren. Drenthe is in 2018 echter vooral geconfronteerd met de negatieve kanten van de regeling, want deze maakt het bijvoor-beeld aantrekkelijk om op grootschalige wijze landbouwgrond te benutten voor het plaatsen van zonnepanelen. De subsidieregeling en de beschikbaarheid van landbouwgrond zijn de sturende factoren bij de ontwikkeling van zonneparken geworden, terwijl de afwegingen in het kader van de ruimtelijke ordening hier slechts volgend blijken.
In 2018 werd bij de ontwikkeling van zonneparken een regierol van de provincie node gemist waardoor de belangentegenstellingen tussen bewoners en belanghebbenden aangewakkerd werden. Aandacht voor een inbreng vanuit de sector Natuur en Landschap was mede hierdoor nauwelijks vorm te geven. Het provinciale beleid, zoals de gebiedsprocessen in het Hunzedal en het pilotproject Veenoxidatie, kreeg hierdoor te maken met ontwikkelingen die haaks staan op de doelen vanuit de gebiedsprocessen.

De gemeenten Borger-Odoorn en Hoogeveen, die een beleid hebben voor zonne-energie op landbouwgrond, kregen te maken met een hausse aan aanvragen voor zeer vele hectares. Van een daadwerkelijke regie vanuit de overheid over hoe om te gaan met deze aanvragen was nauwelijks sprake.
Voor de Natuur- en Milieufederatie Drenthe en stichting Het Drentse Landschap betekende dit een lastige afweging bij de gezamenlijke inzet: een principiële opstelling om verkeerde keuzes te voorkomen en om regievoering van de overheid te vragen? Of juist een pragmatische benadering om te proberen enige ecologische winst te behalen bij het realiseren van de plannen? Voor dat laatste bleken de marges uitermate smal

omdat de subsidieregeling het aantrekkelijk maakt om de grond maximaal met zonnepanelen te beleggen.

- In de gemeente Borger-Odoorn is bij het plan voor het Hunze-deelgebied Paardetangen gekozen voor de pragmatische weg. Het bleek hier mogelijk de zone langs het Achterste Diep een natuurbestemming te geven. Voor het plan Exloo was er geen andere keuze mogelijk dan de gang naar de Raad van State.
- In de gemeente Hoogeveen werd voor het plan Zwarte Water Pesse de gang naar de Raad van State ingezet. Uiteindelijk heeft dat geleid tot planaanpassingen waardoor het beroep werd ingetrokken.

Concluderend kunnen we over 2018 stellen dat zonne-energie een essentiële zaak voor de toekomst is, maar dat het zich tot nu toe in Drenthe voordoet als een tijdrovend en stuurloos proces. Zoals het er nu naar uitziet, zullen door gebrek aan draagvlak en aandacht voor natuur en landschap de gevolgen in het landelijk gebied averechts uitpakken voor het behoud van de kwaliteit van het Drentse landschap.

Pilot Veenoxidatie Valthermond

In 2018 was er veel aandacht voor het pilot-project Veenoxidatie bij Valthermond onder leiding van waterschap Hunze en Aa's. Hierin zoeken de partijen naar mogelijkheden om de effecten van mineralisatie en het inklinken van het veen en daarmee maaivelddaling tegen te gaan.
Vanuit verschillende partijen is aangedrongen om integrale oplossingen te zoeken om zo de belangen van landbouw, waterbeheer, natuur en landschap te kunnen laten samengaan. Zo wilden de Natuur- en Milieufederatie Drenthe en Het Drentse Landschap de mogelijkheden voor een integrale aanpak concreet laten uitwerken in schetsvoorstellen.
Helaas heeft de provincie Drenthe vooralsnog voor een meer sectorale insteek gekozen. Er wordt in de pilot vooral gezocht naar technische waterbeheermaatregelen om de effecten van veenoxidatie op de landbouwfunctie te verminderen. We hopen dat de provincie in 2019 alsnog wordt overtuigd van de noodzaak van integrale oplossingen.

Bestemmingsplannen

- In de gemeente Borger-Odoorn is het nieuwe bestemmingsplan Buitengebied in procedure gebracht. Het bleek noodzakelijk om in alle fases van de procedure te reageren om alle natuurgebieden in de gemeente ook als zodanig bestemd te krijgen. De plankaart heeft daardoor een groot aantal aanpassingen ondergaan. Helaas bleken na de vaststelling

van het plan in de gemeenteraad nog steeds tal van percelen van Het Drentse Landschap in het Hunzedal ten onrechte opnieuw tot landbouwgrond te zijn bestemd.

– Bij het bestemmingsplan van de gemeente Meppel dat nieuwbouw van het ziekenhuis mogelijk moet maken, is inbreng geleverd om ervoor te zorgen dat deze nieuwbouw geen dominant beeld gaat opleveren in het kwetsbare landschap van het Reestdal. Ten opzichte van het huidige complex blijft de hoogte beperkt, hetgeen landschappelijk zonder meer als winst kan worden beschouwd. Het vormgeven van een goede landschappelijke inpassing heeft tot dusverre nog niet tot een concrete vertaling in het plan geleid.
– In de gemeente Midden-Drenthe is het plan Lievingerveld in procedure gebracht dat woningbouw mogelijk maakt in een beekdal. Gezien de functie van de beekdalen voor waterberging is deze woningbouwlocatie geen goede keuze. Uiteindelijk is langs de beek enige ruimte gemaakt voor natuur en waterberging en kon worden afgezien van een beroep bij de Raad van State.
In dezelfde gemeente is Het Drentse Landschap als aangrenzend eigenaar betrokken geweest bij het bestemmingsplan Taribush Events te Emelangen bij Wijster. De bestemming van dit natuurgebiedje was tot dusverre niet geregeld. Het plan voorziet in het legaliseren van een beperkte recreatieve functie waarbij de rest van het terrein de bestemming natuurgebied krijgt.

Overige ontwikkelingen

– Met een voortrekkersrol van de Natuur- en Milieufederatie Drenthe werd inbreng geleverd bij de herziening van de Provinciale Omgevings-visie. Uiteindelijk is een gezamenlijke zienswijze ingediend. Het plan heeft een consoliderend karakter.
– In februari 2018 kwam de lang verwachte uitspraak van de Raad van State over het Rijksinpassingsplan Windpark De Drentse Monden en Oostermoer. Hieruit bleek dat de raad de plannen voor de windmolens in de Veenkoloniën niet zou tegenhouden en werd de weg vrijgemaakt voor het plaatsen van windmolens. Daarmee gebeurt dus wat velen al vreesden: het karakteristieke open landschap van de Gronings-Drentse Veenkoloniën en het Hunzedal zal definitief gedomineerd worden door de vooralsnog grootste windmolens van ons land.
– In november 2018 deed het Europese Hof uitspraak over de Programmatische Aanpak Stikstof. Het bleek een kritische uitspraak die in de toekomst medebepalend zal worden voor nieuwe uitspraken van de Raad van

State in een aantal lopende procedures. De uitspraak zal dan ook zeer bepalend worden voor de economische ontwikkelingsruimte die de aanpak biedt en voor de toekomstige stikstofbelasting van de kwetsbare Drentse natuurgebieden.

Contacten met gedeputeerden en commissaris

Het Drentse Landschap heeft in 2018 verschillende keren contact gehad met gedeputeerden van de provincie Drenthe:

- Er is gesproken over Oldengaerde, Veenhuizen en Orvelte met gedeputeerde Cees Bijl, die cultuur in zijn portefeuille heeft.
- Met gedeputeerde Henk Jumelet is onder andere gesproken over de voortgang van het activiteitenplan, het Programma Natuurlijk Platteland en de Programmatische Aanpak Stikstof.
- Over de ontwikkelingen rond de VAM-berg is gesproken met gedeputeerde Henk Brink.
- Commissaris van de Koning Jetta Klijnsma bracht een werkbezoek aan onze stichting. Ook hebben we samen met andere groene organisaties tijdens een werkbezoek van de commissaris over ons werk verteld.

Commissie Landelijk Gebied

Tijdens drie vergaderingen van de Commissie Landelijk Gebied werden onder andere de volgende onderwerpen behandeld:

- Programma Natuurlijk Platteland
- Relatie ontwikkeling zonneparken in relatie tot gebiedsopgaven
- 1000 ha in het NNN2018 en het NBP2019
- Landelijk draaiboek waterverdeling en droogte
- Programmatische Aanpak Stikstof

Waterschapslasten

In 2018 waren er verontrustende berichten over het voornemen van de Unie van Waterschappen om de waterschapslasten anders te gaan berekenen. Dit zou vergaande financiële consequenties hebben voor terreinbeheerders als Het Drentse Landschap. Op landelijk niveau is hier gezamenlijk op gereageerd via de Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren. Dit VBNE-standpunt is nadrukkelijk onder de aandacht gebracht van alle betrokkenen en de politiek. Ook is er nauw overleg geweest met de LTO. De Unie van Waterschappen heeft besloten de beslissing rond de berekening van de lasten over de waterschapsverkiezingen van 2019 te tillen.

Waterschappen

Op bestuurlijk niveau zijn er in 2018 verschillende gesprekken gevoerd met de waterschappen Hunze en Aa's, Noorderzijlvest en Drents-Overijsselse Delta. Belangrijkste gespreksonderwerpen waren het evalueren van de droogteperiode en de maatregelen die toen genomen zijn, de mogelijkheden van peil-differentiatie en een evaluatie van de inrichting van De Onlanden.

De Landschappen

De directeuren van LandschappenNL komen jaarlijks vier tot zes keer bij elkaar. Belangrijke onderwerpen in 2018 waren:

- Buitenleven BV
- droogteproblematiek
- functioneren LandschappenNL
- nieuwe cao
- Programmatische Aanpak Stikstof
- provinciale verkiezingen
- SNL en SNL-certificering
- staatssteun
- waterschapslasten

Landschapsbeheer Drenthe

De organisatorische samenwerking met Landschapsbeheer Drenthe verloopt voorspoedig. Na het integreren van de recepties van beide organisaties is in 2018 besloten om vanaf 2019 ook beide communicatieafdelingen te integreren. Ook wordt samengewerkt in een aantal projecten zoals Groen erfgoed en de Bijenlinie. Een aantal nieuwe projecten is in voorbereiding waaronder een project over landschapskwaliteit.

2 Cultureel erfgoed

2.1

Projecten

Melkfabriekje Orvelte

Begin 2018 werd de zolder van het Melkfabriekje in Orvelte tot woning verbouwd. De huurder van dit rijksmonument hier exploiteert een winkel en workshopruimte. Nu heeft hij de mogelijkheid gekregen om ook op de locatie te wonen.

Landgoed Oldengaerde

- Begin 2018 werd de gerenoveerde dagloners-woning op het landgoed Oldengaerde opgeleverd. De kleine woning voldoet weer geheel aan de eisen van de tijd. Het exterieur van het kleine huisje is gerestaureerd en het erf is opnieuw ingericht. De verbouwing is mede mogelijk gemaakt door onder meer een bijdrage van de Nationale Postcode Loterij.
- In 2018 zijn de plannen voor de havezate zelf – het belangrijkste restauratieproject van Het Drentse Landschap de komende jaren – door een bouwteam onder leiding van de stichting uitgewerkt. Het betreft de restauratie en herbestemming van (het interieur van) de havezate. Ook de restauratie van het zeldzame goudleerbehang wordt meegenomen. Eind 2018 resulteerde dit in een aanneemovereen-komst met aannemer Jurriëns Noord voor de uitvoering. Het project wordt in 2019 en 2020 uitgevoerd.
- Direct grenzend aan de havezate staat een klein koetshuis. Deze woning is in 2018 verbouwd en herbestemd tot dienstwoning. In de toekomst zal deze kleine woning gaan dienen als huisvesting voor een coördinator. Deze functionaris zal onder andere het beheren en exploiteren van de havezate en het aansturen van de vrijwilligers als taken krijgen. De verbouwing van het koetshuis is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de provincie Drenthe.

Boerderij Witte Venen bij Wijster

Bij Wijster staat op Landgoed Vossenberg de naoorlogse boerderij Witte Venen. Na een lange periode van verhuur kwam de woonboerderij leeg te staan. Het interieur bleek dusdanig verouderd dat besloten is tot renovatie. Hierdoor voldoet het pand weer aan de eisen van deze tijd. De gerenoveerde woonboerderij is sinds eind 2018 weer verhuurd.

Vakantiewoning Landweer bij Roderesch

In het bosgebied Noorderduinen bij Roderesch staat een karakteristieke houten vakantie-woning uit het begin van de twintigste eeuw. Mevr. Landweer-Burger heeft het huis na haar overlijden in 2014 samen met het omliggende

natuurgebied nagelaten aan Het Drentse Landschap. Vanwege de bestemming als vakantiewoning en de schitterende ligging op een eigen bosperceel is ervoor gekozen de woning te verbouwen. De woning wordt verhuurd via Buitenleven Vakanties BV. De inkomsten komen ten goede aan het behoud van het cultuurhistorisch waardevolle huis en andere monumenten van de stichting. De verbouwing is mede mogelijk gemaakt door onder meer de Nationale Postcode Loterij.

Boerderij Hoolhuus in Orvelte

Het interieur van de monumentale boerderij Hoolhuus aan de Flintenweg in Orvelte was na een ingrijpende asbestsanering vrijwel volledig ontmanteld. Eind 2018 is gestart met de renovatie van het interieur, zodat de boerderij haar woonfunctie weer kan terugkrijgen. Bouwhistorisch onderzoek bracht aan het licht dat de boerderij in de kern veel ouder is dan gedacht werd. De boerderij blijkt uit het midden van de zeventiende eeuw te stammen en behoort daarmee tot de oudste boerderijen van Orvelte. De verbouwing wordt in 2019 opgeleverd.

Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek

Niet alleen bij het Hoolhuus in Orvelte, maar ook op verschillende andere plekken is bouw- en cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd, onder andere bij de Bruntingerhof in Orvelte, boerderij Witte Venen en bij het vakantiehuis Landweer bij Roderesch. Voor de Bruntingerhof is ook een onderzoek uitgevoerd naar de haalbaarheid van herbestemming tot bezoekerscentrum van Het Drentse Landschap.

Onderzoek eigenaren landgoederen

Samen met de Rijksuniversiteit Groningen is een begin gemaakt met een onderzoeksproject. Studenten gaan onderzoek doen naar de manier waarop landgoedeigenaren in het verleden hun landgoed in de avond en de nacht beheerden. In het verleden was er nog geen elektrisch licht en was het aardedonker op het landgoed. Hoe ging men daarmee om? Dergelijke onderzoeken bieden interessante aanvullende kennis rond ‘housekeeping’ op landgoederen. Denk bijvoorbeeld aan Oldengaerde.
Het onderzoeksproject wordt gesteund door het Bolhuisfonds en wordt in 2019 verder uitgewerkt. In de komende jaren zullen er nog meer onderzoeksprojecten in samenwerking met de RUG en met ondersteuning van het Bolhuisfonds worden uitgevoerd.

2.2

Verwerving gebouwen

Molens Coevorden

Met de gemeente Coevorden is eind 2018 de overeenkomst getekend over de overdracht van de zeven molens die in het bezit zijn van de gemeente. De koopovereenkomst werd bij de molen in Aalden door de gemeente en Het Drentse Landschap getekend onder toeziend oog van vele molenaars en vrijwilligers.
In 2018 zijn de eerste twee molens van de gemeente Coevorden overgedragen. Het betreft de Jantina Hellingmolen in Aalden en De Bente in Dalen. In 2019 worden er drie molens en in 2020 de laatste twee overgedragen.
Het Drentse Landschap heeft veel geïnvesteerd in een goede relatie met de molenaars en de andere lokale vrijwilligers die zorgen voor het beheer van de molens. Bij alle bezoeken viel het vertrouwen en enthousiasme op. De lokale vrijwilligers zijn goed georganiseerd en zetten zich met hart en ziel in voor het behoud en de beleving van hun molen. De gesprekken verliepen in een prettige sfeer en er blijkt een breed draagvlak te zijn voor het beheer van de molens door Het Drentse Landschap.

Consortium vastgoed Veenhuizen

Samen met BOEI en de Nationale Monumentenorganisatie is een eerste verkenning afgerond naar de mogelijkheden om in de toekomst een consortium voor het vastgoed van Veenhuizen te laten zorgen. De uitkomsten zijn in een rapportage meegedeeld aan het Rijksvastgoedbedrijf, dat het voorstel nog in overweging heeft. De verkenning was een eerste stap. Veenhuizen is een uniek ensemble met een zeer bijzondere geschiedenis. Juist door het als een complex

te gaan beheren, wordt volgens het onderzoek het beste gegarandeerd dat dit verhaal voor toekomstige generaties ook zichtbaar blijft. De route naar een eventueel eigenaarschap moet echter zeer zorgvuldig worden genomen, gezien de belangen die ermee gemoeid zijn.

Uitgangspunten aankoopbeleid

In het afgelopen jaar is Het Drentse Landschap net als in voorgaande jaren regelmatig benaderd met de vraag of we bepaalde gebouwen willen overnemen. In veel gevallen gaat het om historische panden die op dat moment al via een makelaar te koop zijn gezet. Conform ons beleid gaan we hier niet op in. Voor een duurzame instandhouding van een historisch pand is het belangrijk dat de verkopende partij bereid is de marktconforme voorwaarden te verlaten om het belang van instandhouding voorop te kunnen stellen.

Contacten

Er is in 2018 contact geweest met verschillende eigenaren van kerkgebouwen. Het wordt steeds zichtbaarder dat het kerkelijke gemeenten vaak niet meer lukt om alle kerken die men in eigendom heeft open en in goede conditie te houden. Vaak kiest men er voor om de kerkgebouwen af te stoten met de hoogste historische waarde (die immers meestal ook het kostbaarst in onderhoud zijn). Helaas kiest men er in zo'n geval soms voor om de kerk te koop aan te bieden aan de hoogste bieder. In de praktijk leidt dit tot veel onrust onder de leden van de kerkelijke gemeente.

2.3

Beheer gebouwen en erven

Onderhoud
In 2018 is er aan verschillende panden regulier onderhoud uitgevoerd. Schilderwerk speelde daarbij een belangrijke rol. In sommige gevallen ging het om bijwerken, in andere gevallen was er sprake van grootschaliger werk, zoals aan de molen Woldzigt in Roderwolde. Hier is eerst een kleurhistorisch onderzoek uitgevoerd waarna een kleurstelling gekozen werd die enigszins afwijkt van de tot nu toe gekozen kleuren. De molen is daarmee weer in oude luister hersteld. Een andere bijzondere schilderklus betrof het historische hekwerk bij Landgoed Lemferdinge in Paterswolde.

Schilderwerk heeft onder andere aan de volgende objecten plaatsgevonden:
- boerderij De Pieperij Veeningen
- bouwhuizen De Havixhorst, De Schiphorst (houtrotherstel en schilderwerk baander-deuren)
- Waterstaatskerk, Bovensmilde (sauzen wanden)
- keuterij Midlaren
- 't Kleine kerkje Gieterveen
- hekwerk Lemferdinge Paterswolde
- molen Woldzigt Roderwolde
- sluiswachterswoning Borger
- tuinmanswoning Schiphorsterweg De Schiphorst

Wat betreft het rietwerk werden onder meer werkzaamheden verricht aan de volgende objecten:
- bijschuur boerderij De Horst, Rheebruggen
- boerderij De Meiersplaats, Rheebruggen
- boerderij De Pieperij, Veeningen
- boerderij Garmingehof, Orvelte
- boerderij Pol's Stee, Ruinerwold
- boerderij Borckerhof, Orvelte
- boerderij Bruntingerhof, Orvelte
- vakantiewoning De Pimpernel, Zuidwolde

– (voormalig) Grafisch Centrum, Orvelte
– Schaapskooi, Orvelte
– vakantiewoning Schepershuisje, Westerbork
– schuur Melkfabriekje, Orvelte
– schuur Tingieterij, Orvelte
– zuddenschuur boerderij Borckerhof, Orvelte

Groot onderhoud aan het interieur heeft onder meer plaatsgevonden bij:
– arbeiderswoning Schiphorsterweg, De Schiphorst (renovatie berging, badkamer en toilet)
– boerderij De Zwarte Kaat, Rabbinge (badkamerrenovatie)

Overige werkzaamheden betroffen onder andere:
– asbestsanering diverse panden (o.a. dak Eveline Hoeve, Wijster)
– Havezate De Havixhorst, De Schiphorst (aanpassen schoorsteen en vervangen airco-unit)
– De Horst, Rheebruggen (onderzoek vochtproblem)
– De Veldkamp, Rheebruggen (aanpassen en herstel potstal)
– Eesinge, Meppel (herstel metselwerk monumentale aardappelkelder)
– voormalig Grafisch Centrum, Orvelte (aanpassen installatie en verlichting)
– Hoofdkantoor HDL, Kloosterstraat Assen (vervangen cv)
– infocentrum en schaapskooi Hijkerveld (vervangen verwarming)
– molen De Eendracht, Gieterveen (doorhalen molenroeden)
– Havezate Oldengaerde, Dwingeloo (bouw kapschuur)
– Tingieterij, Orvelte (vervangen winkelpui)

Beheer oude Drentse kerken

Sinds 2003 valt het beheer van de Stichting Oude Drentse Kerken onder verantwoordelijkheid van Het Drentse Landschap. De stichting beheerde in 2018:
– Synagoge, Zuidlaren
– 't Kleine kerkje, Gieterveen
– Waterstaatskerk, Bovensmilde
– Hervormde kerk, Eext
– Margarethakerk, Odoorn

Het eigendom van 't Kleine Kerkje beleefde in 2018 het derde lustrum.

Jaarlijks organiseren de plaatselijke commissies van de kerken tientallen activiteiten. De belangstelling hiervoor is overwegend groot. Een uitzondering vormt Eext, waar men nog steeds veel moeite moet doen om voldoende belangstelling te genereren voor de activiteiten. Mede dankzij de inkomsten die de plaatselijke commissies ontvangen, is het mogelijk de jaarlijkse lasten van de gebouwen te betalen. In sommige gevallen draagt een commissie zelfs ook nog bij aan het grootonderhoud van de kerk.

Activiteiten werkgroep Boerenerven

De werkgroep Boerenerven valt onder verantwoordelijkheid van Het Drentse Landschap. Jaarlijks organiseert de werkgroep enkele activiteiten om aandacht te vragen voor de Drentse erven. Naast excursies en lezingen was er ook in 2018 weer een boerenervencursus. De werkgroep adviseert verder particulieren bij het inrichten van hun erf.

Vakantiewoningen Buitenleven

In 2018 is hard gewerkt aan de verbouwing van het huis van de familie Landweer bij Roderesch tot vakantiewoning. Verder is de inrichting van enkele vakantiewoningen vernieuwd. Dit is in eigen beheer uitgevoerd.
Vanwege de teleurstellende huuropbrengst van de vakantiewoning in Ter Hansouwe bij Peize is besloten te stoppen met de exploitatie van de woning. Hierdoor blijft het totale aantal vakantiehuizen van Het Drentse Landschap staan op acht accommodaties.
De gemiddelde bezetting van de vakantiewoningen was in 2018 vergelijkbaar met die in

2017, namelijk 66 procent resp. 65 procent. De kleine vakantiewoningen het Schepershuisje, het Kleinste Huisje en vooral het Hertenhuisje doen het relatief goed met bezettingspercentages van 80 procent of hoger. De gemiddelde klanttevredenheid is met een cijfer van 8,5 op gelijke hoogte met dat van voorgaande jaren. Kortom, een stabiel goed resultaat.

Sloop schuur Flintenweg Orvelte

In Orvelte stond de schuur Flintenweg 10 al enkele jaren leeg. Het gebouwtje dat uit de jaren negentig van de vorige eeuw stamde en cultuurhistorisch niet waardevol was, bleek moeilijk verhuurbaar. Omdat er vanuit het dorp een verzoek kwam een locatie voor een speeltuin te vinden, is ervoor gekozen om deze plek hiervoor aan te bieden. De plek is gunstig gelegen in het hart van het dorp. Bovendien ligt hij tegenover de ingang van de Bruntingerhof waar in de toekomst het nieuwe bezoekerscentrum van Het Drentse Landschap is gepland.
In het najaar van 2018 is het gebouwtje gesloopt waarbij de gemeente heeft bijgedragen in de kosten.

Nieuwe huurovereenkomsten

In het jaar 2018 kwam een groot aantal nieuwe huurovereenkomsten tot stand, veelal door huuropzeggingen, maar ook doordat gerenoveerde panden in de verhuur werden genomen. In Orvelte wisselden de panden Schoolstraat 3, Schoolstraat 6 en Brugstraat 15 van huurder. Daarnaast werd de nieuwe woning in het Melkfabriekje voor het eerst verhuurd.
De vervenerswoning in Valthermond wisselde van huurder, terwijl ook de Witte Venen bij Wijster en de daglonerswoning bij Oldengaerde na de verbouwing nieuwe huurders kregen.
Voor de molenaarswoning bij de molen Woldzigt in Roderwolde werd in 2018 ook een nieuw huurcontract afgesloten.
Enkele bestaande huurcontracten werden in 2018 herzien. In Ruinerwold werd keuterij De Kosterij na het overlijden van de voormalige eigenaar-bewoner tijdelijk in leegstandsbeheer genomen.

2.4

Beleidsontwikkeling

Kanjersubsidie Oldengaerde

In 2018 kwam er zowel vanuit de Federatie Instandhouding Monumenten als via de provincie Drenthe de vraag of er restauratie-projecten waren die voor de zogeheten kanjer-subsidie voor grote rijksmonumenten in aanmerking konden komen. Dankzij de inspanningen van met name de provincie is het gelukt om Oldengaerde hiervoor aan te melden. Het resultaat was een subsidie van ruim 400.000 euro. Het Drentse Landschap was uiteraard zeer verheugd over deze fantastische extra bijdrage.

Samenwerking Stichting Drents Monument

Samen met de Stichting Drents Monument heeft Het Drentse Landschap het plan opgevat om iets te doen aan het versnipperde erfgoedveld in Drenthe. Als kapstok voor de samenwerking is het Erfgoedmanifest opgesteld met tien speerpunten voor het behoud van het gebouwde erfgoed. Samen hebben beide organisatie begin 2018 een presentatie gehouden over onze activiteiten tijdens een bijeenkomst van de Drentse cultuurwethouders. Ze hebben positief op de plannen gereageerd.

Overleg met provincie

Net als in de voorgaande jaren vond er in 2018 regelmatig overleg plaats met de provincie, zowel beleidsmatig rond cultureel erfgoed als over projecten op het gebied van restauratie en herbestemming.
De provincie is onze belangrijkste partner op het gebied van het cultureel erfgoed. Restauratie- en herbestemmingsprojecten dienen naast economische belangen (werkgelegenheid in de bouw, recreatiesector en MKB), ook belangen op het gebied van scholing (leerlingstelsel, ontwikkeling restauratiedeskundigheid) en het behoud van ruimtelijke kwaliteit en identiteit. Op deze beleidsterreinen komen de belangen van de provincie en Het Drentse Landschap samen.

Masterplan Orvelte

Het Drentse Landschap heeft een rol gespeeld in de projectgroep die gewerkt heeft aan het nieuwe Masterplan Orvelte. In 2018 kon het plan grotendeels afgerond worden. Ook is een verkenning gestart naar de mogelijkheden om een dorpscoöperatie te vormen die het plan in uitvoering kan nemen.

Het Drentse Landschap overweegt bepaalde beheertaken aan de toekomstige coöperatie over te dragen, zoals het beheer van de Brink en het onderhoud van groene elementen in het dorp. Onze kerntaak is het beheren van de monumenten in het dorp en dat blijft uiteraard een taak van Het Drentse Landschap.

Samenwerking Monumentenwacht

Sinds jaar en dag werkt Het Drentse Landschap samen met de Monumentenwacht, die periodiek de bouwkundige staat van onze monumenten inspecteert. Deze gegevens worden verwerkt in het vastgoedbeheersysteem O-Prognose waardoor het bijvoorbeeld mogelijk wordt onderhoudswerkzaamheden op een planmatige wijze uit te voeren.
Gelet op de mogelijkheden van O-Prognose is in 2018 besloten een uitgebreide analyse uit te voeren naar het gebouwenbezit van Het Drentse Landschap. Deze analyse loopt door in 2019. We gaan de analyse gebruiken om nieuw beleid op het gebied van het monumentenbeheer te ontwikkelen.

3

Contact met de samenleving

3.1

Projecten

De Loop van de Reest

De langeafstandswandeling *De Loop van de Reest* bestaat inmiddels al meer dan 15 jaar en is een zeer populaire wandeling. In 2018 is de inmiddels vierde editie van dit wandelboek uitgekomen. Hiervoor werden bijdragen ontvangen van het Prins Bernhard Cultuurfonds, Recreatieschap Drenthe, de gemeenten Hardenberg, Staphorst, De Wolden en Meppel en waterschap Drents-Overijsselse Delta. De nieuwe route is volledig geactualiseerd. Het boek is onder andere verkrijgbaar in de webwinkel van Het Drentse Landschap.

Algemene verordening gegevens-bescherming

Om Het Drentse Landschap tijdig aan de eisen van de Algemene verordening gegevensbescherming te laten voldoen is een projectgroep ingesteld. Dat is voor de in de verordening genoemde datum van 25 mei 2018 gelukt.

- Het personeel is geïnformeerd over de nieuwe privacyregels.
- Er wordt een verwerkersregister bijgehouden.
- Er is een privacyverklaring gepubliceerd op de website.
- Er zijn verwerkersovereenkomsten gesloten met verschillende relaties van Het Drentse Landschap.
- Daar waar nodig zijn aanpassingen in het CRM-systeem doorgevoerd.
- De zogeheten op-in-/opt-outregels regels worden in de marketingactiviteiten toegepast.

Informatiecentrum De Blinkerd

Informatiecentrum De Blinkerd ligt bovenop de VAM-berg, het hoogste punt van Drenthe op 56 meter boven NAP. Het is een samenwerkingsproject van Het Drentse Landschap met waterschap Drents-Overijsselse Delta, afvalverwerker Attero, gemeente Midden-Drenthe en de provincie.
Door de werkzaamheden voor het fietstracé op de VAM-berg is het informatiecentrum een tijd gesloten geweest. In die periode heeft het interieur van het informatiecentrum een opknapbeurt gekregen. Op 18 oktober is het informatiecentrum weer opengesteld voor het publiek. Bezoekers kunnen hier bijkomen van hun fietstocht of wandeling en informatie over de samenwerkingspartners lezen. Ook is er een nieuwe film te zien over de VAM-berg en het natuurgebied Oude Diep. Het Drentse Landschap heeft de film in samenwerking met de provincie en Attero laten maken.

Bewustwordingscampagne Hunebedden

Samen met het Hunebedcentrum in Borger is Het Drentse Landschap in 2018 een bewust-

wordingscampagne gestart die ertoe zal moeten leiden dat hunebedden weer het respect krijgen dat ze als oudste (graf)monumenten van Nederland verdienen.
Onderdelen van de campagne zijn:
- het plaatsen van 'verbodsborden' bij hunebed D27 in Borger
- het aanstellen van hunebedambassadeurs
- het ontwikkelen van een hunebedpaspoort

In het komende jaar zal deze campagne worden voortgezet.

Publicatie Honderd eeuwen begraven

Op 25 mei 2018 is tijdens een symposium in de Magnuskerk in Anloo het boek *Honderd eeuwen begraven rond Anloo* gepresenteerd. De publicatie is samen met de vereniging Historisch Anloo tot stand gekomen.

Science hub Exloo

Samen met Astron, de Stichting Lofar-tafel en de gemeente Borger-Odoorn zijn plannen gemaakt voor het realiseren van een zogeheten Science hub in Exloo rond het thema oerknal. Hier moeten niet alleen volwassenen, maar nadrukkelijk ook kinderen het thema zelf ontdekken en beleven. Een voorbeeld is de aanpak in het Science Museum Nemo in Amsterdam.

Hondsrugboek

Sinds 2015 is het Hondsruggebied van Coevorden en Emmen tot en met de stad Groningen een officieel UNESCO Global Geopark. Om de 400.000 inwoners van het gebied en de vele toeristen zich hiervan meer bewust te maken

gaan Geopark en Het Drentse Landschap een publieksboek uitgeven. Het boek sluit aan bij het nieuwe Masterplan van het Geopark uit 2016 waarin alle deelnemende partijen hebben aangegeven dat het bijzondere karakter van het Hondsruggebied beter zichtbaar moet worden. In het najaar van 2019 komt het boek waarschijnlijk uit.

Neanderthalerboek

Een ander belangrijk project in 2018 was het ontwikkelen van een publicatie over de neanderthalers in deze streken zo'n 130.000 tot 35.000 jaar geleden. In het boek wordt het onderzoek naar de oudste bewoning van Noord-Nederland uitgebreid beschreven. De publicatie wil een brug slaan tussen de archeologie waarin de mens centraal staat, de natuur en het landschap in heden en verleden. In 2019 moet het boek klaar zijn.

Tentoonstelling Drents Museum

Samen met het Drents Museum in Assen wordt gewerkt aan het realiseren van een tentoonstelling over de komst van kunstschilders naar Drenthe. De tentoonstelling *Barbizon van het Noorden* zal van november 2019 tot en met maart 2020 te zien zijn. Behalve voor prachtige kunstwerken zal er ook veel aandacht zijn voor het huidige Drentse landschap.

3.2

Steun aan de stichting

Beschermers

Het Drentse Landschap kan haar werk alleen maar doen dankzij de steun van haar duizenden beschermers. Dit aantal is de afgelopen jaren min of meer gestabiliseerd. Op 31 december 2018 steunden 15.683 beschermers ons werk tegenover 16.013 een jaar eerder.

Bedrijfssponsoren

De steun van het Drentse bedrijfsleven was in 2018 onverminderd groot. Op 31 december 2018 steunden 45 bedrijven onze stichting met een jaarlijkse donatie. Als dank voor deze bijdrage worden ze in het Kwartaalblad vermeld en houden we twee keer per jaar een speciale sponsorbijeenkomst.

Erfenissen en legaten

- Het Drentse Landschap was één van de erfgenamen in de testamenten van mevrouw Liebe-Geerling uit Assen, de heer Buining uit Diever en de heer Davids uit Assen.
- De familie Fortuin-Weitkamp schonk Het Drentse Landschap twee bospercelen bij Zuidwolde, samen 1,91 ha groot.
- Van mevrouw Jansen uit Paterswolde werd een legaat ontvangen. Ze steunde onze stichting gedurende vele jaren. Zo is het beeld 'Doorkijk' van Gerard Höweler in de tuin van Lemferdinge destijds door haar en mevrouw Maas aan Het Drentse Landschap geschonken.

Periodieke schenkingen

In 2018 zijn 23 nieuwe periodieke schenkingsakten afgesloten met Het Drentse Landschap. Voor onze stichting is het zeer inspirerend dat deze beschermers zich langdurig aan Het Drentse Landschap willen verbinden.

Giften

Het Drentse Landschap heeft in 2018 verschillende giften mogen ontvangen. Veel giften werden gedaan zonder een specifiek doel te noemen. Soms ging het om een afscheidscadeau van het werk of geld dat bij een verjaardag of bruiloft gekregen was.

- Voor aankoop van grond werd een fors geldbedrag ontvangen van iemand uit Hoogeveen die anoniem wenst te blijven.
- Een autobedrijf schonk de opbrengst van de winterinspectie.
- Het Drentse Landschap ontving het bedrag dat na opheffing van de Stichting Libellen overgebleven was.
- De actie Bij Het Drentse Landschap zit u goed om een zitbankje in een natuurterrein te plaatsen leverde vijf nieuwe banken op:
  - Groote Zand (huwelijk)
  - Uffelter Binnenveld (verhuizing)
  - Gasterse Duinen (herinnering)
  - Esbosjes Zuidwolde (schenking grond)
  - Wildenberg

Bijdragen fondsen en overheden

In 2018 konden belangrijke projecten alleen doorgang vinden dankzij de bijdragen van een aantal fondsen waar Het Drentse Landschap vaak al jaren op kan rekenen.
De bijdragen voor de restauratie van Oldengaerde – het belangrijkste restauratieproject van 2018 en de komende jaren – vindt u hieronder apart vermeld.

- **Nationale Postcode Loterij** Met de bijdrage van de Nationale Postcode Loterij konden wederom belangrijke projecten gefinancierd worden.
  - De Postcodeloterij draagt bij in de aankoop van gronden en ondersteunende activiteiten voor de sector Natuur en Landschap zoals een grondige opknapronde van afrasteringen, vangkooien, landhekken en elektrische afrasteringsapparaten.
  - Bij de sector Erfgoed gingen bijdragen van de Postcodeloterij onder andere naar de realisatie van de vakantiewoning Landweer bij Roderesch (gereed midden 2019) en de Bruntingerhof in Orvelte.
  - Mede dankzij de steun van de Postcodeloterij kon het informatiecentrum De Blinkerd op de VAM-berg worden opgeknapt en kon het maken van het nieuwe Handboek Het Drentse Landschap doorgang vinden.
  - Het Kinderbuitenfestival op Kampsheide en de Lammetjesdag konden mede uit de bijdragen van de Postcodeloterij worden gefinancierd. Voor de vrijwilligers werd een cursus opgezet. Ook werd een wervingsactie gehouden. Voor het scholenproject werd de folder 'Een kijkje in de kerk' ontwikkeld.

- **Provincie Drenthe** Naast de reguliere subsidie werd van de provincie een bijdrage ontvangen voor de schaapskudden van het Doldersummerveld en het Hijkerveld. Ook steunde de provincie in 2018 andere projecten als Oldengaerde, diverse natuurprojecten en het informatiecentrum De Blinkerd.
- **Rijk** Voor het herbestemmingsonderzoek Bruntingerhof te Orvelte werd een bijdrage van het rijk ontvangen.
- **Stichting Hamel Fundatie** De Stichting Hamel Fundatie werd in 2017 opgericht. Van de stichting is in 2018 een bijdrage ontvangen voor een grondaankoop bij het Zuidlaardermeer/Plankensloot.
- **Dinamo Fonds** Het Dinamo Fonds heeft een bijdrage geschonken voor de aankoop van een perceel grond bij het Zuidlaardermeer.
- **NAM** De jaarlijkse bijdrage werd o.a. besteed aan het laten ontwerpen van het nieuwe Handboek Het Drentse Landschap.
- **Prins Bernhard Cultuurfonds** Van het Prins Bernhard Cultuurfonds kreeg Het Drentse Landschap een bijdrage uit het Ger Jansen Fonds voor de inrichting van het gebied Tusschenwater in het Hunzedal. Verder werden bijdragen van het fonds ontvangen voor een grondaankoop bij het Zuidlaardermeer en voor de publicatie van het Neanderthalerboek dat in het najaar van 2019 zal verschijnen.
- **Gemeente Midden-Drenthe** Jaarlijks ontvangt Het Drentse Landschap van de gemeente Midden-Drenthe een bijdrage voor het beheer van de schaapskudde op het Hijkerveld. Ook betaalde de gemeente mee aan een 3D-wandschildering in De Blinkerd op de VAM-berg.
- **Gemeente Assen** Het Drentse Landschap ontving van Assen een bijdrage voor een bewustwordingscampagne ter bescherming van de hunebedden en voor het project Knapzakroutes 3.0.
- **Gemeente Tynaarlo** Ook de gemeente Tynaarlo steunde het project Knapzakroutes 3.0.

Bijdragen restauratie Oldengaerde

Naast het geld dat het Rijk voor de restauratie van de havezate heeft toegezegd, ontving Het Drentse Landschap in 2018 verschillende bijdragen voor dit grote restauratieproject:

- Bijdragen van de Nationale Postcodeloterij worden gebruikt voor verschillende werkzaamheden op Oldengaerde. Ook wordt de bijdrage van de Postcodeloterij ingezet voor het maken van een film over de restauratie van Oldengaerde.
- De provincie steunde verschillende onderdelen van de restauratie en herbestemming van Oldengaerde. Voorbeelden zijn het conceptplan en de daglonerswoning.
- Het Dinamo Fonds ondersteunt de restauratie van Oldengaerde.
- De M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting steunt het restauratieproject.
- Bouwbedrijf Jurriëns Noord BV draagt bij in de kosten van de film over de restauratie.
- Het Prins Bernhard Cultuurfonds heeft een subsidie van 15.000 euro gegeven voor de restauratie van het exterieur van Oldengaerde. De bijdrage werd mede mogelijk gemaakt dankzij het Van Enter-Westerman Holstijn Fonds. Ook voor de restauratie van het interieur heeft het Prins Bernhard Cultuurfonds een bijdrage verleend, onder andere voor het restaureren van het goudleerbehang.

Klachtenregeling

In 2018 heeft Het Drentse Landschap geen officiële klachten ontvangen.

3.3

Activiteiten

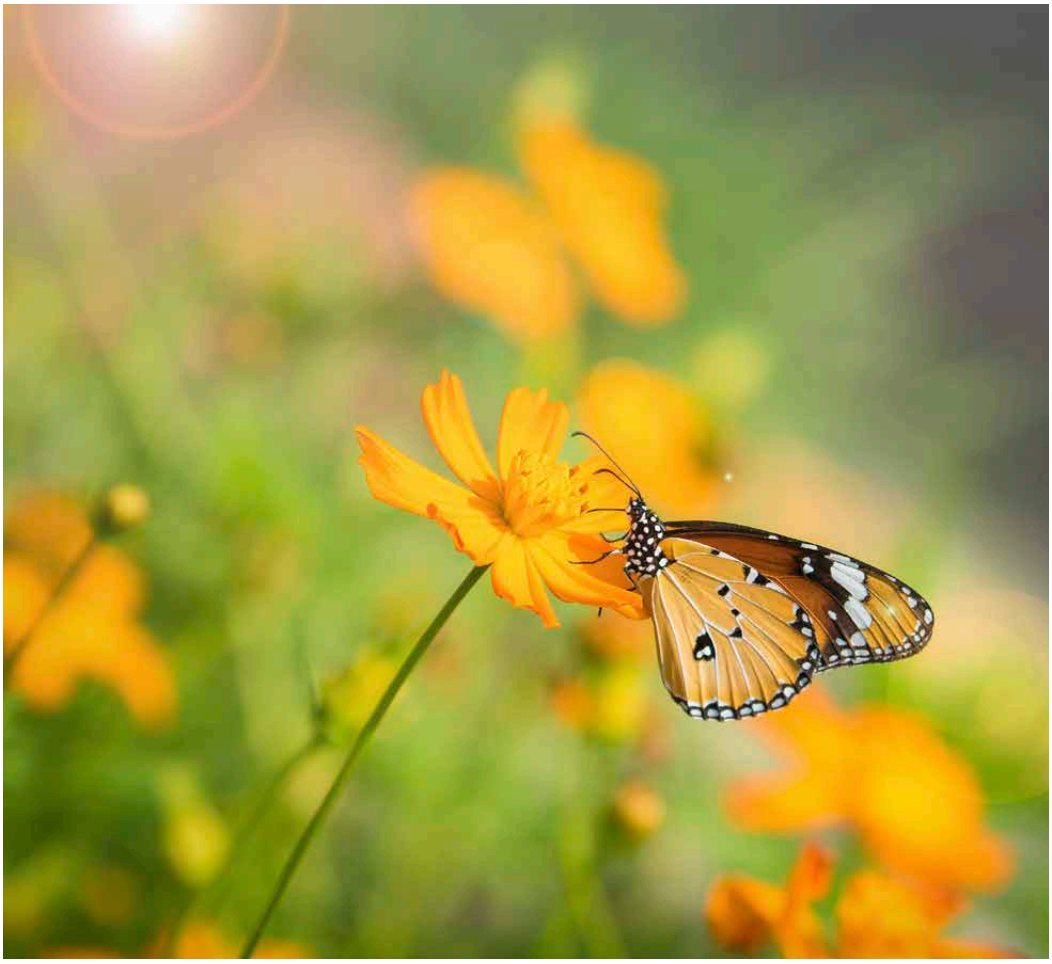

Publieksactiviteiten
Het Drentse Landschap heeft in 2018 ongeveer 650 publieksactiviteiten georganiseerd: excursies, lezingen, open dagen, voorlichtingsbijeenkomsten, interviews, educatieve activiteiten en promoties. Sommige van deze activiteiten organiseren we in samenwerking met collega-organisaties, gemeenten, ANWB en ondernemers (waarvan een deel werkt in een pand van Het Drentse Landschap).
Een groot deel van de activiteiten wordt georganiseerd door plaatselijke commissies en vrijwilligers, in voorkomende gevallen ondersteund door de afdeling Communicatie. De activiteiten trekken steeds meer bezoekers.

- In 2018 werd voor de vijfde keer het Kinder Buiten Festival bij Boerderij Kamps tussen Assen en Rolde georganiseerd. Dit jaarlijks doe- en beleeffestival trekt erg veel kinderen en hun (groot)ouders. Dit jaar waren er ruim 2000 bezoekers.
- De samenwerking met de gemeente Assen in het Duurzaamheidscentrum Assen is zeer succesvol. Steeds meer mensen weten het centrum te vinden én te waarderen. Samen met de gemeente verzorgen wij de programmering van het centrum en organiseren we wekelijks activiteiten voor jong en oud.
- Vanuit de kerken die wij in beheer hebben, zijn het afgelopen jaar verschillende activiteiten georganiseerd voor een groot publiek. Er vonden in totaal 49 openbare activiteiten plaats, waar in totaal 4663 bezoekers op afkwamen. Daarnaast zijn de gebouwen ook verhuurd aan besloten groepen, die cijfers zijn niet meegerekend.

ROEG!
ROEG! is een gezamenlijk project van RTV Drenthe, provincie Drenthe, Staatsbosbeheer, IVN Noord, Natuurmonumenten, Landschapsbeheer Drenthe, Natuur en Milieufederatie Drenthe en Het Drentse Landschap.

Sinds maart 2018 heeft ROEG! een internetplatform op het adres www.roeg.tv. Het Drentse Landschap is een van de leveranciers van materiaal voor de tv-uitzendingen en het internetplatform van ROEG! In 2018 hebben we met name ingezet op het onder de aandacht brengen van erfgoed en cultuurhistorie van Drenthe.
In december 2018 hebben de samenwerkingspartners de overeenkomst verlengd waardoor ROEG! in 2019 als platform blijft bestaan en verder kan worden uitgebouwd.
De cijfers over 2018 zijn:

bezoekers platform ROEG!	35.264
paginaweergaven	104.563
likes op Facebook	31.488
volgers op Twitter	1222

Educatieve activiteiten scholen

In 2018 heeft Het Drentse Landschap 90 schoolgroepen bezocht met in totaal 2316 leerlingen. Er zijn vier onderwijsthema's aangeboden:

- **Dassen in Drenthe** (het belang van ecologische hoofdstructuur, faunapassages en ecoducten)
  - De les is 26 keer op 16 scholen gegeven aan 642 leerlingen.
- **Bevers in Drenthe** (het belang van nieuwe natuur, herintroductie dieren en rol dieren in beheer natuurterreinen)
  - In 2018 is deze les 31 keer op 20 scholen gegeven aan 769 leerlingen.
  - In 2018 is de beversafari 11 keer verzorgd aan 9 scholen met 331 leerringen.
  - In 2018 is de kanotocht 2 keer verzorgd aan 2 scholen met 50 leerlingen.
- **De Groene Snelweg** (op scholen beter bekend als het Egelproject, project in samenwerking met Landschapsbeheer Drenthe) (het belang van landschapselementen als houtwallen voor mens en dier en het onderhoud ervan)
  - Een educatief medewerker verzorgde deze les 19 keer op 14 scholen met 474 leerlingen.
  - In 2018 zijn er geen veldlessen verzorgd omdat hier onvoldoende belangstelling voor was.
- **Lammetjesproject** (het belang van gescheperde schaapskudden voor het behoud van de heide)
  - Elk jaar is een van de twee schaapskuddes van Het Drentse Landschap aan de beurt, in 2018 de schaapskudde van het Doldersummerveld. Omdat er geen inschrijvingen waren, is het Lammetjesproject in 2018 niet uitgevoerd.
  - Voor 2019 is het project op het Hijkerveld alweer volgeboekt.

Overige educatieve activiteiten

- Het Drentse Landschap heeft voor een school een speurtocht op het Hijkerveld georganiseerd waar 35 leerlingen aan meededen.
- Bos Natuurlijk is een samenwerking met het Nationaal Park Drents-Friese Wold, IVN, SBB, Natuurmonumenten, Stichting Nieuwe Wildernis en Het Drentse Landschap. Aan de Natuurstruintocht van Bos Natuurlijk deden dit jaar 68 leerlingen van twee scholen mee.
- Het Drentse Landschap verzorgde één les in een kerk van de stichting. Aan deze les deden 25 leerlingen mee.
- Er werd samen met waterschap Hunze en Aa's een gastles in het gebied Tusschenwater gegeven waar 25 leerlingen aan meededen.

Wandel- en fietsroutes

In 2018 hebben wij de fiets- en wandelwebsite www.eindjeomindrenthe.nl losgekoppeld van de website van Het Drentse Landschap. Op Eindjeomindrenthe worden de mooiste en meest gewaardeerde wandel- en fietsroutes gratis beschikbaar gesteld voor smartphone- en tabletgebruikers. Bezoekers van de site kunnen gratis gebruikmaken van een online route, maar kunnen naar behoefte ook gpx-bestanden en interactieve pdf's downloaden. Het gemak voor de wandelaar en fietser staat hierbij voorop. Inmiddels staan er 44 wandelroutes en 15 fietsroutes op Eindjeomindrenthe. De nieuwe routes in het Kwartaalblad worden standaard op Eindjeomindrenthe geplaatst.

Overzicht activiteiten Stichting Het Drentse Landschap in 2017 en 2018

	2017 aantal	2017 deelnemers bezoekers	2018 aantal	2018 deelnemers bezoekers
activiteiten waarbij HDL betrokken is [1]	745	49.940	650	47.372
aanvragen op verzoek van derden	126	7.555	92	4.999
activiteiten rond Lofar	22	2348	12	311
open dagen	19	3166	21	1515
activiteiten Oude Drentse Kerken	43	3265	48	3013
kinderactiviteiten in gezinsverband	165	27.932	237	50.831 [2]
educatieve activiteiten	138	2400	91	2366
informatiestands en pr-activiteiten	9	2739	6	2573
informatiecentra [3]	7	291.650	7	380.378
persberichten	66		80	
interviews (radio, tv en krant)	31		69 [4]	
bezoekers website		148.265		141.499 [5]
vrienden Facebook		6737		8087
connecties LinkedIn		127		629
abonnees YouTube		60		91
volgers Twitter		2246		2996
volgers Instagram		n.v.t.		1150

[1] Dit zijn zowel eigen activiteiten als activiteiten in samenwerking met andere partijen.

[2] Dit zijn de aantallen van de kinderactiviteiten (in gezinsverband) inclusief die van het DCA.

[3] Inclusief OERmuseum Diever (4000 per jaar), Orvelte (150.000 per jaar) en Duurzaamheidscentrum Assen (90.000 per jaar)

[4] De media-aandacht wordt de laatste tijd steeds groter. Soms door speciale gebeurtenissen zoals de grote brand op het Doldersummerveld in augustus en de onthulling van de 'klimverbod-borden' bij het hunebed van Borger, maar ook voor natuurprojecten en erfgoedlocaties. Ook zijn er steeds meer interviewaanvragen.

[5] Dit aantal bezoekers is exclusief 24.000 bezoekers aan de nieuwe wandel- en fietssite EindjeominDrenthe. De inhoud ervan maakte in 2017 nog onderdeel uit van onze website en is nu losgekoppeld.

Vanaf februari 2018 worden de statistieken van de website bijgehouden. In 2018 hebben zo'n 24.000 bezoekers van de routes gebruikgemaakt. Vanaf 2018 is ook aan andere organisaties in Drenthe de mogelijkheid geboden om hun wandel- en fietsroutes op EindjeominDrenthe te zetten. Landschapsbeheer Drenthe en het Nationaal Park Drentsche Aa maken hier inmiddels gebruik van.

Langeafstandswandelroutes

Naast tientallen korte wandelroutes heeft Het Drentse Landschap ook verschillende langeafstandswandelroutes die in boekvorm worden aangeboden. Vooral *De Loop langs de Hunebedden* is een succes. In 2018 is een nieuwe editie van deze route verschenen. De eerste lange route was in 2003 *De Loop van de Reest*. Van deze route is in 2018 de vierde editie verschenen.

Knapzakroutes 3.0

Al 35 jaar zijn de Knapzakroutes een begrip in Drenthe. Er zijn de afgelopen jaren twee succesvolle papieren edities van de zestig routes verschenen. Vele duizenden wandelaars liepen de Knapzakroutes.
Omdat de Knapzakroutes bewezen hebben een sterk merk te zijn, hebben de Drentse vereniging voor Dorpsbelangen en Dorpshuizen BOKD en Het Drentse Landschap als initiatiefnemers van het eerste uur besloten de meest populaire routes te digitaliseren.
De projectgroep Knapzakroutes 3.0 gaat aan de slag om de routes om te zetten in een digitale variant. Via de site www.eindjeomindrenthe.nl wil het project in eerste instantie de dertig populairste routes gratis beschikbaar stellen. Hiertoe is ook samenwerking gezocht met het Recreatieschap Drenthe, dat inmiddels geld beschikbaar heeft gesteld voor de realisatie van het project. In 2018 is tevens begonnen met het werven van aanvullende fondsen. Het streven is erop gericht om in 2019 de eerste routes gedigitaliseerd te hebben.

Gezond Natuur Wandelen in Drenthe

In Gezond Natuur Wandelen worden natuurbeleving én wandelen gecombineerd. Gezond Natuur Wandelen is een concept dat zich richt op het aanbieden van wekelijkse gratis natuurwandelingen aan zoveel mogelijk minder actieve volwassenen. De wandelingen hebben verschillende doelen: beweging, sociaal contact én natuurbeleving in de directe omgeving. Het concept is geïnspireerd door het Britse Walking for Health, waarbij wekelijks 70.000 mensen wandelen onder begeleiding van 10.000 vrijwilligers.
Het Drentse Landschap en IVN Drenthe hebben samen met de Stichting Gezond Natuur Wandelen Nederland in 2018 de handen ineengeslagen om het concept in verschillende gemeenten in Drenthe te realiseren. Het streven is erop gericht om in het voorjaar van 2019 een pilotproject vanuit het Duurzaamheidscentrum Assen te starten.

3.4

Vrijwilligers

Groeiend aantal vrijwilligers

Vrijwilligers zijn onmisbaar voor Het Drentse Landschap. Mede dankzij hun inzet kan de stichting ook in de toekomst haar doelen op het gebied van natuur, landschap en erfgoed blijven realiseren.
Het aantal vrijwilligers is ook in 2018 weer gestegen. Dit jaar waren er 358 vrijwilligers actief en dat zijn er 30 meer dan in 2017. Mede door de overname van de zeven molens van de gemeente Coevorden en het beheer van de natuurgebieden in Assen, waaronder het Asserbos, zal het aantal vrijwilligers ook het komende jaar blijven toenemen.

Jaarlijks uitje vrijwilligers

Voor alle vrijwilligers van Het Drentse Landschap wordt jaarlijks een uitje georganiseerd. Deze traditionele activiteit vond eind november plaats in en rond Theehuis 't Hunebed bij de Havelterberg. De deelnemers konden kiezen uit een wandeling over het Holtingerveld of een lezing van natuurfotograaf en vrijwilliger Johan Vos. Aansluitend werd een uitgebreide lunch geserveerd.

Groen Drenthe werkt

Zonder vrijwilligers zou Het Drentse Landschap haar werk niet kunnen doen, maar dat geldt ook voor veel andere groene organisaties in Drenthe. Jaarlijks organiseren IVN Drenthe, Landschapsbeheer Drenthe, de Milieu- en Natuurfederatie Drenthe, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Het Drentse Landschap het evenement Groen Drenthe Werkt voor alle 'groene' vrijwilligers van Drenthe. In 2018 vond dit evenement in september plaats in Dwingeloo. Er was een gezellig samenzijn met een buffetdiner en daarnaast kon men deelnemen aan een informatieve themawandeling.

4

Personeel en organisatie

4.1

Organisatieontwikkeling

Het Drentse Landschap wil een goede werkgever zijn. Wie bij Het Drentse Landschap werkt, moet zijn of haar talenten kunnen ontwikkelen en de arbeidsomstandigheden voor iedereen moeten goed zijn. Wij vinden dat onze medewerkers van cruciaal belang zijn voor het goed functioneren van Het Drentse Landschap. Hun gedrevenheid, creativiteit, productiviteit en competenties zijn nodig om Het Drentse Landschap verder te ontwikkelen tot een efficiënte, dynamische en ondernemende organisatie.
In 2018 is begonnen met het actualiseren van de organisatie-indeling en zijn we verdergegaan met het digitaliseren van de verschillende werkprocessen. Dit zal ook in 2019 een flink beroep op alle betrokkenen blijven doen.

Directiewisseling

Na een interim-periode heeft de Raad van Toezicht per 1 maart 2018 een nieuwe directeur-bestuurder benoemd. De medewerkers waren verheugd dat dit interim-directeur c.q. voormalig hoofd Communicatie van Het Drentse Landschap Sonja van der Meer is geworden.

Interne organisatie

In 2018 bestond het Managementteam uit:
- directeur-bestuurder
- adjunct-directeur/rentmeester
- sectorhoofd Natuur en landschap
- sectorhoofd Erfgoed
- sectorhoofd Bedrijfsvoering

Regelmatig schuiven stafmedewerkers bij een MT-vergadering aan om bepaalde onderwerpen toe te lichten.

Er zijn in 2018 enkele personeelsbijeenkomsten geweest waarbij directeur en sectorhoofden uitleg gaven over bepaalde ideeën en voornemens. Alle medewerkers worden voor de bijeenkomsten uitgenodigd om mee te denken over kansen en ontwikkelingen voor de stichting. Deze manier van werken wordt door medewerkers en leidinggevenden erg gewaardeerd.

De verwachting is dat er in 2019 een structuurwijziging in de organisatie van de stichting zal plaatsvinden. Hierbij wijzigen ook de verantwoordelijkheden van de leidinggevenden. We streven ernaar een plattere en daarmee efficiëntere werkorganisatie te realiseren.

Interne thema's

Belangrijke interne thema's rond de organisatie waren in 2018:
- werken aan een nieuwe organisatiestructuur en werkwijze en aan de interne samenwerking
- realiseren van een ambitieuze vernieuwende ICT-omgeving
- vergroten van de (professionele) zichtbaarheid richting externe organisaties, inwoners en bezoekers van de provincie Drenthe.

Interne MT-Nieuwsbrief

Vanaf maart 2018 is elke maand een interne MT-Nieuwsbrief met interne informatie verspreid onder de medewerkers.

HRM-visie

In 2018 is gestart met het ontwikkelen van de HRM-visie voor Het Drentse Landschap. (De letters HRM staan voor Human Resources Management.)
Onderdelen van die visie zullen zijn:
- actualiseren van de HR-cyclus (functionerings- en beoordelingsgesprekken)
- actualiseren van de functiebeschrijvingen en functiewaarderingen (Deze worden landelijk ontwikkeld en zullen in 2019 worden opgenomen in de nieuwe cao Bos en Natuur.)
- invoeren projectmatig werken en werken met de PDCA-methode (Plan Do Control Act)
- invoeren strategische personeelsplanning voor de jaren 2019-2022, een levensfasebewust personeelsbeleid en duurzame inzetbaarheid van medewerkers en vrijwilligers.

In samenspraak met de personeelsvertegenwoordiging zullen deze nieuwe HR-instrumenten vanaf voorjaar 2019 gefaseerd geïntroduceerd worden. In de loop van het jaar zullen de medewerkers hierin geschoold worden. Deze activiteiten zullen ondersteund worden door een professionele digitale HR-administratie.

4.2

Personeel

Formatie en bezetting

De formatie van Het Drentse Landschap bestond op 31 december 2018 uit een vaste formatie van 35,94 fte. Er was op dat moment een tijdelijke formatie van 2,52 fte.
Er waren op dat moment 42 medewerkers in dienst, waarvan 13 vrouwen en 29 mannen.

Veruit de meeste medewerkers van Het Drentse Landschap hadden een deeltijdarbeidsovereenkomst die varieerde van 0,21 tot 0,97 fte.
De leeftijdsopbouw zag er zo uit:

60 – 67	11 medewerkers
45 – 59	22 medewerkers
20 – 44	9 medewerkers

In de loop van 2018 hebben we afscheid genomen van drie medewerkers en zijn er eveneens drie nieuwe collega's bij gekomen. Verder is er een deeltijdmedewerker bij Het Drentse Landschap gedetacheerd. Regelmatig worden zzp'ers ingeschakeld voor tijdelijke werkzaamheden.

Verzuim en welzijn

Het verzuimpercentage is in 2018 weer gestabiliseerd na de forse stijging in 2017. Het frequente verzuimpercentage is dit jaar laag gebleven.

Met de komst van de HR-adviseur wordt dreigend verzuim vroegtijdig gesignaleerd en worden er maatwerk-afspraken gemaakt bij de reïntegratie. De verzuimregistratie zal in 2019 via een nieuw HR-systeem plaatsvinden.

In de gesprekken tussen medewerker en leidinggevende is aandacht voor het welzijn en werkplezier van de medewerkers. Vanuit die gesprekken weten we dat er behoefte is aan meer professionalisering van werkprocessen, digitalisering van verschillende gegevensbestanden, flexibeler werken en een integrale manier van werken. In 2018 is een start gemaakt met het realiseren van deze wensen. De effecten hiervan zullen in 2019 duidelijker zichtbaar en merkbaar worden.

Huisvesting

In december 2018 is gestart met het renoveren van de kantoorruimtes aan de Kloosterstraat. Ook zijn flexibel instelbare bureaus aangeschaft en er komen nieuwe bureaustoelen die in 2019 geleverd zullen worden. In 2020 zal een volgend deel van de meubelen vervangen gaan worden. Het flexibel werken in een Arbovriendelijke werkomgeving zal het werkplezier en de kwaliteit van onze werk verhogen.

Scholing en ontwikkeling

- De verplichte scholingsactiviteiten zijn in 2018 afgerond, zoals de BHV-trainingen en de BOA-herhalingstrainingen. Voor sommige trainingen zijn subsidies aangevraagd bij de Vereniging van Bos- en Natuurterrein-eigenaren.
- Een aantal medewerkers heeft individuele trainingen en scholingsdagen gevolgd op hun vakgebied. Ook zijn enkele (gedrags)vaardig-heidstrainingen gevolgd.
- De leidinggevenden stellen samen met de HR-adviseur in 2019 een opleidingsbeleids-plan op.
- Een aantal medewerkers heeft van de mogelijkheid gebruikgemaakt zich door een externe coach te laten begeleiden. Doel en verwachtingen worden vooraf benoemd en achteraf getoetst.
  De medewerkers ervaren de mogelijkheid professionele coaching te krijgen als prettig. Het helpt vaak hun werkzaamheden beter te ordenen. Verder worden gespreksvaardig-heden getraind en wordt de onderlinge samenwerking bevorderd.

Stagiaires en BBL-leerlingen

Het Drentse Landschap biedt jaarlijks stagiaires verschillende stageplaatsen aan. Dit gebeurt zowel in de sector Natuur en Landschap als bij de sectoren Erfgoed en Communicatie.
In 2018 heeft de leerling die BBL Bos en Natuur doet, de gelegenheid gekregen zijn tweede MBO-studiejaar bij onze organisatie te voltooien. Dit wordt gecontinueerd tot september 2019. Waar mogelijk maken we voor de stages gebruik van landelijke subsidieregelingen.

Personeelsvertegenwoordiging

In het verslagjaar zijn er twee bijeenkomsten geweest van de personeelsvertegenwoordiging met de directeur. De HR-adviseur was hierbij aanwezig. De personeelsvertegenwoordiging maakt zelf een verslag van de bijeenkomsten voor de medewerkers.

Handboek personeelsregelingen

Het huidige handboek met regelingen voor het personeel is enigszins verouderd en sluit niet meer aan bij de huidige landelijke wetgeving. Besloten is om in 2018 te starten met de herziening van enkele regelingen. Na overleg met de personeelsvertegenwoordiging zullen deze worden ingevoerd.
In 2019 zullen de overige regelingen in het handboek worden geactualiseerd. Dat geldt ook voor enkele verzekeringspakketten voor het personeel.

5

Jaarrekening 2018

inclusief accountantsverklaring

5.1

Financiën

Richtlijn Verslaggeving Fondsenwervende Instellingen

Dit jaarverslag en de hierin opgenomen geconsolideerde jaarrekening zijn opgesteld overeenkomstig de Richtlijn Verslaggeving Fondsenwervende Instellingen van de Raad voor de Jaarverslaggeving, hierna kortweg de Richtlijn genoemd. De Richtlijn vormt een essentieel onderdeel van de beoordelingen door het Centraal Bureau Fondsenwerving in het kader van de CBF-erkenningsregeling.

De Richtlijn stelt dat een jaarverslaglegging antwoord moet geven op de volgende vragen:
- Welk deel van de giften blijft over voor het doel?
- Worden de middelen daadwerkelijk besteed of worden ze geheel of gedeeltelijk vastgezet in reserves?
- Worden de middelen daadwerkelijk besteed aan het bij de werving aangegeven doel?

De jaarrekening 2018 bestaat uit de volgende onderdelen:
- balans per 31 december 2018
- staat van baten en lasten
- toelichting op balans en staat van baten en lasten (inclusief geconsolideerde balans en staat van baten en lasten plus een toelichting hierop)

De geconsolideerde cijfers betreffen:
- Stichting Het Drentse Landschap
- Stichting Oude Drentse Kerken
- Stichting Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds
- Stichting Fonds Onrendabele Monumenten
- Beheerboerderijen Het Drentse Landschap B.V.

Beleid fondsenwerving

Het Drentse Landschap hanteert bij het werven van fondsen als uitgangspunt dat de kosten niet meer dan 25 procent van de baten mogen bedragen.

Beleid kosten beheer en administratie

Het beleid van Het Drentse Landschap is er uiteraard op gericht om de kosten van beheer en administratie zo laag mogelijk te houden. Kostenbeperking is echter geen doel op zich, want deze kan ten koste gaan van de kwaliteit van het beheer en de bedrijfsvoering. Het Drentse Landschap heeft ervoor gekozen om de kosten van beheer en administratie in relatie tot de totale baten weer te geven. Zo'n percentage wordt echter sterk beïnvloed door de (financiële) omvang van projecten en de aankopen van grond en gebouwen.
Als norm is gekozen voor het uitdrukken van de kosten van beheer en administratie in een percentage van de reguliere baten. Dit zijn de jaarlijkse baten exclusief de baten uit bijdragen voor projecten en subsidies van overheden, het aankopen van natuurterreinen en gebouwen. De Financiële Auditcommissie heeft de normstelling voor de kosten beheer en administratie in relatie tot bovengenoemde reguliere baten vastgesteld op 13 procent.

Beleid reserves

De jaarlijkse overschotten en tekorten worden toegedeeld aan de continuïteits- of bestemmingsreserve. De Raad van Toezicht is bevoegd te bepalen waarvoor de reserves worden ingezet. Dit gebeurt op advies van de Financiële Auditcommissie.

Beleggingsbeleid

Het beleggingsbeleid van Het Drentse Landschap is primair gericht op beleggingen voor de langere termijn, namelijk vijf jaar en langer.
In de praktijk wordt onderscheid gemaakt tussen werkkapitaal en te beleggen kapitaal.
Het beleggingsdoel is gericht op een stabiele waardegroei van het belegd vermogen bij een verantwoorde risicograad.

In 2017 heeft de Raad van Toezicht een geactualiseerd beleggingsstatuut vastgesteld. Op de lange termijn streeft de stichting naar een gemiddeld rendement op jaarbasis van minimaal 1,5 procent bovenop de rente op gewone spaarrekeningen. Om zoveel mogelijk te voorkomen dat in enig jaar het rendement onder de 0 procent zakt, zal minimaal 75 procent van de beleggingsportefeuille in risicomijdende beleggingscategorieën (obligaties en liquiditeiten) worden belegd. Daarnaast zal maximaal 25 procent van de beleggingsportefeuille worden belegd in risicodragende beleggingscategorieën met een zogeheten defensief risicoprofiel (aandelen, onroerend goed en grondstoffen).

- De beleggingsportefeuille wordt belegd overeenkomstig de richtlijnen van Goede

Doelen Nederland en voldoet aan de inzichtvereisten zoals bedoeld in de erkenningsregeling van het Centraal Bureau Fondsenwerving.
- Naast het hanteren van financiële criteria zullen de beleggingen gedaan worden op basis van niet-financiële (duurzame) criteria met aandacht voor het beleggen in duurzame fondsen.
- Er wordt een voorzichtig beleggingsbeleid gevolgd. Ter dekking van de lopende uitgaven is het niet noodzakelijk dat de beleggingen jaarlijks direct rendement opleveren in de vorm van dividend, couponrente of uitloting van obligaties.
- Het strategisch beleggingsbeleid wordt concreet gemaakt in een mandaat voor de vermogensbeheerder dat door Stichting Het Drentse Landschap en de vermogensbeheerder wordt ondertekend.
- Het tactisch beleggingsbeleid betreft de keuzes voor de korte termijn (tot twaalf maanden) over de verdeling binnen de verschillende beleggingscategorieën. Deze keuzes zijn afhankelijk van de rendementsverwachtingen van de verschillende beleggingscategorieën op korte termijn. Jaarlijks stelt de directie dit beleid vast binnen de kaders van het strategisch beleggingsbeleid.

Uitvoering beleggingsbeleid

De uitvoering van het beleggingsbeleid vindt als volgt plaats:
- De (externe) vermogensbeheerder is de dagelijkse uitvoerder van het operationele beleggingsbeleid met de aan- en verkoop van individuele obligaties, eigen huisfondsen en 'beleggingsfondsen van derden'. Dit is een continu proces. De activiteiten op dit beleidsniveau dienen binnen de kaders van het strategisch en het tactisch beleggingsbeleid te blijven. De vermogensbeheerder is verantwoordelijk voor het operationele beleggingsbeleid.
- De directie van Het Drentse Landschap wordt eenmaal per kwartaal op de hoogte gebracht van de performance van de beleggingsportefeuille via een kwartaalverslag. Naast een vermogensvergelijking bevat de rapportage een portefeuilleoverzicht en een transactieoverzicht.
- Minimaal éénmaal per jaar geeft de vermogensbeheerder de Financiële Auditcommissie persoonlijk een toelichting op de resultaten. Daarbij wordt ook het gevoerde en te voeren beleid besproken.
- De Raad van Toezicht wordt via de Financiële Auditcommissie door de directie minimaal tweemaal per jaar op de hoogte gesteld van de ontwikkelingen en de performance van de beleggingsportefeuille.

5.2

Risicomanagement

Strategische risico's
De wereld om ons heen verandert meer dan ooit. De zekerheden van vroeger bestaan al lang niet meer en de politiek opereert onvoorspelbaarder dan ooit. Grote veranderingen komen op de samenleving af. De energietransitie maakt de ruimte schaars. Klimaatveranderingen plegen een aanslag op het landschap door extreme droogte of extreme wateroverlast. En dan zijn er ook grote zorgen over het verlies aan biodiversiteit.

- **Participatie in projecten** In 2018 heeft Het Drentse Landschap door te participeren in verschillende projecten stappen gezet om mee te bewegen met deze veranderingen en de strategische risico's te verminderen. We doen dit onder meer door samen met andere groene organisaties in Drenthe tien groene speerpunten voor de komende jaren op te stellen, door samen met LTO Noord te werken aan een nieuw Groenmanifest voor de natuurinclusieve landbouw en door aan te schuiven bij de Energietafel van de provincie. Mogelijk dat hieruit ook een nieuwe impuls kan ontstaan om natuurdoelen en/of meer biodiversiteit te realiseren. De voortgang hiervan stagneert op dit moment onder andere door onduidelijkheid over grondposities, stagnatie van het doorleveren van gronden en de toenemende druk op de grondmarkt.
- **Duurzaamheidsbeleid eigen organisatie** Het Drentse Landschap is gestart met het ontwikkelen van een duurzaamheidsbeleid voor haar eigen organisatie. Een en ander moet eind 2019 zijn beslag krijgen in het Meerjarenbeleidsplan.
- **Beheer gebouwen** In 2018 is er een enorme personeelsschaarste ontstaan in de bouw waardoor de prijzen zijn gestegen. Dit heeft gevolgen voor de budgetten die gereserveerd zijn voor onze erfgoedtaken. Ook zal het duurzaamheidsbeleid van invloed zijn op de kosten. Via ons nieuwe programma O-Prognose voor het beheer van onze gebouwen zijn we goed in staat tijdig te anticiperen op deze veranderingen.
- **Overname monumenten** Het Drentse Landschap wordt steeds vaker geconfronteerd met vragen van overheden en particulieren of wij de zorg van hun monumenten willen overnemen. Onze stichting zal hier steeds

een kritische afweging moeten maken. Vooral bij de zogeheten onrendabele gebouwen zal een overdracht alleen met een 'bruidsschat' kunnen plaatsvinden. Tegelijkertijd is er vanuit het landelijk beleid veel aandacht voor erfgoed, onder andere via het beleidsplan *Erfgoed telt* en de erfgoeddeal. Het Drentse Landschap ziet hierin kansen voor het uitvoeren van haar erfgoedtaken.
- **Beschermers, giften en fondsen** De groei van het aantal beschermers stagneert, maar hier staat een toename van het aantal giften en legaten tegenover. Er wordt vaker heel gericht voor een grondaankoop of project gegeven. Het Drentse Landschap werkt aan een nieuw fondsenwervingsbeleid.

Operationele risico's

In 2018 werken we binnen de organisatie aan een aantal veranderingen die onder de noemer operationele risico's vallen.

- **Omvormen ICT-omgeving** In 2018 zijn de voorbereidingen getroffen voor het omvormen van onze ICT-omgeving. Zowel de kantoor-automatisering als de ICT-systemen moeten deels worden vervangen. In 2019 wordt dit project in de organisatie geïmplementeerd. Uitgangspunten hierbij zijn:
  - We maken bij de aanschaf van nieuwe hardware en software zoveel mogelijk gebruik van concepten die andere provinciale landschappen reeds hebben gebruikt.
  - Bij de keuze van een leverancier doen we steeds een uitgebreide referentiecheck.
  - We pakken het ICT-project planmatig aan met oog voor de beschikbare menskracht en vaardigheden.
  - Als onderdeel van de implementatie zorgen we voor een uitgebreid opleidingstraject.
- **Integraal en planmatig werken** Het Drentse Landschap wil meer integraal en projectmatig werken. In ons nieuwe HRM-visiedocument moet worden vastgelegd op welke wijze dit gaat gebeuren.
- **Asbestsanering** Er wordt gewerkt aan een vastgoedanalyse waarin ook de asbestsanering van daken wordt meegenomen. Hierin is zowel aandacht voor de middelen die hiervoor beschikbaar moeten zijn als voor de uitvoerbaarheid. Verwachting is dat de sanerings-bedrijven de komende jaren onvoldoende capaciteit hebben om een en ander tijdig te kunnen uitvoeren.

Financiële risico's

Het beheersen van de financiële risico's is een belangrijk aandachtspunt in ons financiële beleid. Voor de continuïteit van onze stichting zijn drie inkomstenbronnen belangrijk: subsidies, inkomsten uit eigen activiteiten en donaties. Deze inkomsten worden besteed aan verwervingen, projecten en het beheer van natuurgebieden en monumenten.

- **Regulier beheer versus nieuwe zaken** Regulier beheer en onderhoud worden gefinancierd vanuit subsidies en eigen inkomsten uit onder andere verhuur gebouwen, pacht en opbrengsten uit landbouw en vee. Bij vrijwel alle nieuwe verwervingen en projecten is de inbreng van eigen middelen of fondsenwerving een vereiste. De bijdrage van de Nationale Postcode Loterij speelt hierbij een belangrijke rol. Mochten deze middelen voor nieuwe zaken wegvallen, dan heeft dit geen gevolgen voor het reguliere beheer.
- **Weerstandsvermogen** Een belangrijk middel om mogelijke toekomstige risico's adequaat aan te pakken is de aanwezigheid van een voldoende financiële buffer aan weerstands-vermogen. De stichting is financieel gezond, want ze beschikt over een significante continuïteitsreserve. De overige operationele risico's zijn in voldoende mate afgedekt met bestemmingsreserves.
- **Liquiditeitsratio** De liquiditeitsratio van 6,8 was in 2018 ruim voldoende om de schulden op korte termijn te voldoen.
- **Solvabiliteit** De solvabiliteit is de verhouding tussen het vreemd vermogen en het eigen vermogen op de balans. Deze was in 2018 85 procent. Dit percentage geeft ook aan dat de stichting financieel gezond is.
- **Eigen inkomsten** Aan de inkomstenkant waren er geen ontwikkelingen die zouden kunnen duiden op een verlies aan inkomsten. Zoals eerder gezegd zag Het Drentse Landschap het aantal beschermers stagneren, maar aan de andere kant groeiden de inkomsten in de vorm van schenkingen, giften en legaten.

5.3

Verantwoordingsverklaring

Code Goed Bestuur voor Goede Doelen

De Raad van Toezicht van Stichting Het Drentse Landschap onderschrijft de Code Goed Bestuur voor Goede Doelen van de SBF en handelt overeenkomstig.
In deze verantwoordingsverklaring legt de Raad van Toezicht verantwoording af over drie algemeen geldende principes:

- het onderscheiden van de functies toezicht houden, besturen en uitvoeren
- het optimaliseren van de effectiviteit en efficiency van bestedingen
- het optimaliseren van de omgang met belanghebbenden

Toezicht houden, besturen en uitvoeren

- Het Drentse Landschap is een stichting met een Raad van Toezicht en een directeur-bestuurder. De Raad van Toezicht heeft een voorzitter.
- De belangrijke taken van de Raad van Toezicht zijn het toezicht houden op het door de directeur-bestuurder gevoerde beleid, grondaankopen, begroting, jaarverslag en jaarrekening.
- De Raad van Toezicht oefent toezicht uit op basis van stukken die periodiek in zijn vergaderingen worden besproken in aanwezigheid van de directeur-bestuurder en de leden van het Managementteam.
- De leden van de Raad van Toezicht worden benoemd door de Raad van Toezicht. Voor leden is statutair een zittingsduur bepaald van vier jaar, met een maximum van drie termijnen. De bestuursleden treden af conform een rooster van aftreden.
- Het functioneren van de directeur-bestuurder wordt in een jaarlijks functioneringsgesprek geëvalueerd door de Raad van Toezicht. Het functioneren van de Raad van Toezicht wordt aan het eind van het jaar geëvalueerd.
- De Raad van Toezicht legt door middel van het jaarverslag en de jaarrekening verantwoording af aan de beschermers van de stichting en de subsidieverstrekkers.

Effectiviteit en efficiency van bestedingen

- Door het vaststellen van het Meerjarenbeleids-plan en de daaruit voortvloeiende jaarplannen en begrotingen geeft de Raad van Toezicht

vorm aan de doelstellingen van Het Drentse Landschap.
- In het Meerjarenbeleidsplan staan richtinggevende doelstellingen. In de jaarlijkse werkplannen worden per product doelstellingen geformuleerd.
- Het monitoren en evalueren van de uitvoering van processen en activiteiten vindt plaats door een kritische beoordeling van het jaarverslag door de Raad van Toezicht. Hierbij wordt het jaarverslag ook getoetst wordt aan het Meerjarenbeleidsplan en het betreffende jaarwerkplan.
- Monitoring en evaluatie van de uitvoering van activiteiten en interne processen vindt plaats op basis van bespreking en verslaglegging vanuit de sectoren en bespreking in het Managementteam. Overige relevante onderwerpen worden behandeld in de Wetenschappelijke Adviescommissie, de redactiecommissie en de personeelsvertegenwoordiging met terugmelding in de Raad van Toezicht.
- Onderwerpen die in elk geval jaarlijks aandacht krijgen, zijn het jaarverslag en de jaarrekening, de bedrijfsevaluaties van beheerboerderijen, vakantiewoningen en vleesverkoop en de evaluatie van het beheer van de natuurgebieden en de gebouwen.
- Het behandelen van deze aspecten binnen de organisatie vormt een continu proces met globaal de volgende frequenties:

Managementteam	1 x per twee weken
Financiële Auditcommissie	2 à 3 x per jaar
Raad van Toezicht	3-5 x per jaar
Wetenschappelijke Adviescommissie	2 x per jaar
redactiecommissie	4 x per jaar
personeelsvertegenwoordiging	2 x per jaar

- De leerpunten uit de monitoring en evaluaties worden op deze manier met elkaar gedeeld en kunnen worden benut of kunnen mede aanleiding geven tot aanpassing van werkwijzen en procedures.

Omgang met belanghebbenden

- Het Drentse Landschap streeft naar een open dialoog met alle belanghebbenden: medewerkers, vrijwilligers, beschermers,

schenkers, relaties, bedrijven, overheden, particulieren, natuur- en milieuorganisaties, waterschappen, fondsen en andere betrokkenen.
- De inhoud en kwaliteit van de informatie worden door de leidinggevenden gewaarborgd. De sector Communicatie is verantwoordelijk voor het stroomlijnen en optimaliseren van de externe communicatie.
- Het Drentse Landschap informeert de verschillende doelgroepen met specifieke communicatiemiddelen als het Kwartaalblad, het jaarverslag en de samenvatting van het jaarverslag, de website, persberichten en digitale nieuwsbrieven, via sociale media en door het deelnemen aan allerlei overlegorganen en samenwerkingsverbanden.
- Het communicatiebeleid is vastgelegd in het Meerjarenbeleidsplan. Het beleid is erop gericht om optimale relaties te hebben met belanghebbenden en hen gericht te informeren. Onderwerpen zijn bijvoorbeeld de belangen van natuur en landschap, de activiteiten van de stichting, de ontwikkelingen in de natuurgebieden, de instandhouding van het cultureel erfgoed en de besteding van de ontvangen gelden.
- De informatieverstrekking vindt plaats door de verantwoordelijke sectoren en afdelingen via uitingen als beleidsnota's, publicaties, overleggen met overheden, deelname aan netwerken en overlegorganen. Om daarnaast te kunnen voorzien in de informatiebehoeften van de belanghebbenden beschikt Het Drentse Landschap over algemene communicatie-uitingen zoals het Kwartaalblad, de folders, de website en de sociale media. Deze zijn ondergebracht bij de sector Communicatie. De middelen worden zo ingezet dat ze elkaar versterken.. Daarnaast kunnen belanghebbenden via één telefoonnummer en één algemeen mailadres rechtstreeks contact opnemen met Het Drentse Landschap.
- Het Drentse Landschap heeft een procedure vastgelegd om eventuele klachten correct te kunnen afhandelen. Door middel van enquêtes en evaluaties wordt de mening van belanghebbenden regelmatig gepolst.

Integriteitsbeleid

Gedragscode

Op de website van Het Drentse Landschap zijn de calamiteitenprocedures vermeld. Er zijn vier contactpersonen benoemd voor calamiteiten zoals loslopend vee, brand of inbraak.
De Governance Code Cultuur 2019 is besproken in de Raad van Toezicht en het management-team. De 8 principes zijn herkenbaar en worden in 2019 verder uitgewerkt voor Het Drentse Landschap.
Ook het CBF, toezichthouder voor goede doelen, heeft geadviseerd om in 2019 de integriteitsnormen beter te gaan beschrijven en vast te leggen. Dit bevordert en borgt het integer handelen van onze medewerkers en vrijwilligers. Het Drentse Landschap zal dan ook in 2020 beschikken over een actueel en samenhangend integriteitsbeleid, voor verschillende doelgroepen.

Interne organisatie

Stichting Het Drentse Landschap kent sinds 2004 een *externe klachtenregeling*. Wij vinden dat klachtenafhandeling een belangrijke bron kan zijn om de kwaliteit van ons functioneren te verbeteren. Wij vinden het bovendien belangrijk dat de buitenwereld ziet dat wij serieus en correct omgaan met klachten. Het klachtenformulier staat vermeld op onze website.
Stichting Het Drentse Landschap mag het *CBR-keurmerk* voor goede doelen voeren. Het CBF controleert goede doelen en beoordeelt het bestuur en beleid, de inkomsten, de uitgaven en of hier een duidelijk verslag van gemaakt wordt. Alleen organisaties die aan alle criteria voldoen, ontvangen dit keurmerk.

Meldingen van schendingen

Wij vinden het prettig om te vermelden dat er in het verslagjaar 2018 geen klachten zijn gemeld.

5.4

Jaarrekening en begroting

Verschillenanalyse jaarrekening 2018 versus begroting 2018

Samenvatting van de uitkomsten van de geconsolideerde jaarrekening 2018

Staat van Baten en Lasten

De jaarrekening sluit met een nadelig saldo van € 24.193. Dit saldo is op basis van een directiebesluit als volgt in de jaarrekening verwerkt:

Onttrokken aan:		
Bestemmingsreserve St. Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds	28.754	1
Bestemmingsfonds onrendabele monumenten	151.632	2

Toegevoegd aan:		
Bestemmingsreserve St. Oude Drentse Kerken	15.552	3
Bestemmingsreserve natuurbeheer en grondverwerving	140.641	4

1 Exploitatiesaldo van de Stichting Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds.
2 Exploitatiesaldo van de Stichting Fonds Onrendabele Monumenten.
3 Exploitatiesaldo van de Stichting Oude Drentse Kerken
4 Exploitatiesaldo van de Stichting Het Drentse Landschap en Beheerboerderijen Het Drentse Landschap B.V.

Het begrote resultaat over 2018 is nihil.
Dat betekent een nadelig verschil ten opzichte van de begroting van € 24.193.

Globale analyse van het resultaat ten opzichte van de begroting:
Een saldo in onderstaand overzicht betekent een saldo van baten en lasten.

Omschrijving	Nadelig	Voordelig
Saldo overige eigen fondsenwerving		483.713
Saldo beleggingen	– 216.460	
Saldo projecten		98.931
Saldo aankopen natuurterreinen en gebouwen	– 427.461	
Saldo beheer natuurterreinen		213.876
Saldo beheer gebouwen	– 207.161	
Lagere kosten beheer en administratie		14.641
Saldo voorlichting, promotie, educatie en belangenbehartiging		15.728
Totaal	**– 892.309**	**868.120**
Per saldo nadelig	**– 24.193**	

Saldo overige eigen fondsenwerving
Betreft voornamelijk de volgende gerealiseerde opbrengsten, die p.m. worden begroot, vanwege hun onvoorspelbare karakter:
- negen legaten ad € 267.102
- het ontvangen bedrag aan schenkingen en giften bedroeg € 197.221

Voor bijdragen donateurs en bedrijfssponsoren werd resp. € 355.000 en € 70.000 begroot en resp. € 393.035 en € 63.472 ontvangen.

Saldo beleggingen
De nadelige afwijking van de begroting komt met name door negatieve koersresultaten in het 4e kwartaal van 2018.
De baten 2018 bestaan uit nadelige koersresultaten tot een bedrag van € 272.000 en opbrengsten van rente en dividend tot een bedrag van € 118.000.
De kosten van dit vermogensbeheer bedroegen € 62.000 en liggen daarmee € 2.000 boven de begroting.

Saldo projecten
Het resultaat op projecten is € 99.000 hoger dan begroot.
De bedragen tussen haakjes zijn ook hier saldo's van baten en lasten.
Het hogere resultaat is met name ontstaan door lagere kosten organisatieontwikkeling en lagere loonkosten.

De bijdrage van de Nationale Postcode Loterij – die wordt besteed aan projecten – is hier als bate opgenomen. In 2018 zijn met name de volgende projecten gefinancierd met NPL-gelden: aankoop natuurterreinen, de natuurspeelplaats Borger, Havezate Oldengaerde, daglonerswoning Oldengaerde en de herontwikkeling van huis Landweer.

Saldo aankopen natuurterreinen en gebouwen
De belangrijkste (> € 50.000) verwervingen in 2018 zijn:
- Kavelruil en aankoop Plankensloot –Borger-Zuidlaren € 1.210.000
- Percelen natuurgrond van Maatschappij van Weldadigheid € 64.000
- Perceel grasland in Fluitenberg € 71.000

Saldo beheer natuurterreinen
De baten zijn hoger als gevolg van hogere beheersubsidies (€ 64.000), hogere overige subsidies (€ 48.000), hogere pachtopbrengsten (€ 37.000), lagere opbrengsten vee- en landbouwproducten (€ 84.000) en hogere overige baten (€ 20.000).
De lagere kosten zijn het gevolg van lagere kosten voor bemesten, oogsten, begrazing en bosbeheer (€ 52.000), hogere kosten rundveebeheer (€ 24.000), hogere waterschapslasten (€ 58.000), lagere kosten machines en gereedschappen (€ 20.000), lagere kosten infrastructuur (€ 32.000) en lagere kosten huur/pacht (€ 20.000). De personeels- en huisvestingkosten zijn € 87.000 lager.

Saldo beheer gebouwen
De baten zijn lager als gevolg van lagere huuropbrengsten (€ 20.000), lagere BRIM-subsidie (€ 36.000) en overige subsidies (€ 22.000).
De onderhoudskosten waren hoger (€ 142.000), met name door een stijging van het prijsniveau in de bouw en asbestsanering. Lagere kosten door afschaffing verhuurdersheffing (€ 13.000).

Balans
De financiële positie van de stichting is verder versterkt.
De continuiteitsreserve is ongewijzigd en bedraagt per 31 december 2018 € 3.174.090.

Het totaal van de bestemmingsreserves en bestemmingsfondsen bedraagt per 31 december 2018 € 12.646.501 tegen € 11.124.185 per 31-12-2017. De toename is het gevolg van ontvangen gelden voor het beheer van Onrendabele monumenten minus het geconsolideerde resultaat.

De vorderingen en de overlopende activa zijn met € 560.523 gedaald, met name als gevolg van ontvangen legaten.
De effecten zijn in waarde gestegen met € 40.122 als gevolg van aankoop effecten minus koersresultaten.
Voorzieningen zijn vrijgevallen voor een bedrag van € 15.000.
De kortlopende passiva stegen met € 845.267, voornamelijk als gevolg van vooruit ontvangen (project)subsidies per 31-12-2018.

Bovenstaande heeft geresulteerd in een positieve kasstroom van € 2.881.118.

Balans per 31 december 2018

(in euro's/na verwerking resultaat)

ACTIVA	31-12-2018	31-12-2017
Financiële vaste activa	125.906	134.141
Vorderingen en overlopende activa	388.044	948.567
Effecten	5.751.782	5.711.660
Liquide middelen	12.344.460	9.463.342
	18.610.193	**16.257.710**

PASSIVA		
Reserves en fondsen		
Continuïteitsreserve	3.174.090	3.174.090
Bestemmingsreserves	9.883.273	11.124.185
	13.057.363	14.298.275
Bestemmingsfondsen	2.763.228	–
	15.820.591	**14.298.275**
Langlopende schulden	**–**	–
Voorziening	75.000	90.000
Kortlopende schulden	2.714.602	1.869.435
	18.610.193	**16.257.710**

Staat van baten en lasten over 2018

(in euro's)

BATEN	Werkelijk 2018	Begroting 2018	Werkelijk 2017
Baten uit eigen fondsenwerving			
Baten uit bijdrage projecten, instanties en particulieren	55.460	–	89.228
Baten uit overige eigen fondsenwerving	920.831	435.000	772.599
Totaal baten uit eigen fondsenwerving	**976.291**	**435.000**	**861.827**
Baten uit acties van derden	937.500	937.500	937.500
Subsidies van overheden			
– Subsidie projecten	239.760	128.000	278.537
– Subsidie aankopen natuurterreinen en gebouwen	290.801	p.m.	72.900
– Subsidie beheer	3.355.629	3.302.500	3.147.447
Totaal subsidies van overheden	**3.886.190**	**3.430.500**	**3.498.884**
Overige baten beheer natuurterreinen	1.163.030	1.190.000	1.229.900
Baten beheer gebouwen	1.371.661	1.391.000	1.335.272
Baten uit beleggingen	– 154.513	60.000	284.541
Overige baten	19.737	23.000	29.086
SOM DER BATEN	**8.199.895**	**7.467.000**	**8.177.010**
LASTEN			
Besteed aan de doelstellingen			
A. Kosten aankopen natuurterreinen en gebouwen	1.418.262	700.000	728.786
B. Kosten beheer natuurterreinen	2.580.056	2.709.000	2.542.233
B. Kosten beheer gebouwen	1.251.049	1.122.000	933.914
C. Kosten projecten	1.657.289	1.589.000	1.981.395
D. Kosten voorlichting, promotie, educatie en belangenbehartiging	515.009	534.000	515.034
Totaal besteed aan de doelstellingen	**7.421.664**	**6.654.000**	**6.701.363**
Werving baten			
Kosten eigen fondsenwerving	48.118	46.000	48.656
Kosten van beleggingen	61.947	60.000	61.457
Totaal werving baten	**110.065**	**106.000**	**110.113**
Beheer en administratie			
Kosten beheer en administratie	692.359	707.000	750.961
Totaal beheer en administratie	**692.359**	**707.000**	**750.961**
SOM DER LASTEN	**8.224.088**	**7.467.000**	**7.562.437**
Resultaat	– 24.193	–	614.572
Bestemming van het resultaat:			
Van bestemmingsreserve NPL-gelden i.v.m. overbesteding		–	159.854
Naar bestemmingsreserve SODK	– 15.552	–	– 98.925
Naar/van bestemmingsreserve St. Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds	28.754	–	– 22.177
Naar bestemmingsreserve, reserve natuurbeheer en grondverwerving	– 140.641	–	– 585.641
Van bestemmingsreserve Onrendabele monumenten	151.632	–	– 67.683

Grondslagen

Grondslagen voor consolidatie
Consolidatie heeft voor 100% plaatsgevonden en er zijn geen minderheidsbelangen. De geconsolideerde jaarrekening is opgemaakt conform de Richtlijn Verslaggeving Fondsenwervende instellingen. In consolidatie zijn ondergenoemde stichtingen en B.V. opgenomen. De cijfers van deze stichtingen en B.V. zijn volgens genoemde richtlijnen vastgesteld. De besturen bestaan uit dezelfde leden.

Stichting Het Drentse Landschap gevestigd te Assen
Doelstelling: het bevorderen van het behoud, de ontwikkeling en het scheppen van hetgeen in natuur en landschap in de provincie Drenthe waardevol te achten is in natuurwetenschappelijk, geografisch, structureel, cultuurhistorisch of visueel opzicht. Alsmede het verwerven, restaureren, onderhouden, beheren en exploiteren van (rijks)monumenten. Het geven van voorlichting en het verzorgen van educatie met betrekking tot vorenstaande doelstelling aan derden om daarmee de bewustwording, attitude-verandering en gedragsverandering bij deze te bewerkstelligen. En voorts al hetgeen met één en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin van het woord.

Stichting Oude Drentse Kerken gevestigd te Assen
Doelstelling: het bevorderen van het behoud van historische kerkgebouwen in de provincie Drenthe, alsmede het bevorderen van de belangstelling voor die gebouwen. Het geven van voorlichting en het verzorgen van educatie met betrekking tot vorenstaande doelstelling aan derden om daarmee de bewustwording, attitudeverandering en gedrags-verandering bij deze derden te bewerkstelligen. En voorts al hetgeen met één en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin van het woord.

Stichting Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds te Assen
Doelstelling: het financieel ondersteunen van natuurontwikkelingsprojecten, landschaps-onderhoud, informatiecentra en toeristisch-recreatieve voorzieningen, welke ondersteuning functioneel dient te zijn. En voorts al hetgeen met één en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin van het woord.

Stichting Drentse Boerderijen te Assen
Doelstelling: het bevorderen van het behoud van karakteristieke verschijningsvormen van Drentse boerderijen en hun erven, alsmede het bevorderen van een landschappelijk verantwoorde bouwstijl. Alsmede het verwerven, onderhouden, beheren en exploiteren van (rijks)monumenten. Het geven van voorlichting en het verzorgen van educatie met betrekking tot vorenstaande doelstelling aan derden om daarmee de bewustwording, attitudeveran-dering en gedragsverandering bij deze derden te bewerkstelligen. En voorts al hetgeen met één en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin van het woord.

Stichting Fonds Onrendabele Monumenten te Assen
Doelstelling: het financieel ondersteunen van Stichting Het Drentse Landschap en Stichting Oude Drentse Kerken voor het behoud casu quo de exploitatie van onrendabele objecten in de provincie Drenthe, zijnde objecten die onvoldoende opbrengend vermogen hebben om duurzaam in stand gehouden te kunnen worden, waaronder begrepen, doch niet beperkt tot molens, kerken, industrieel erfgoed, landhuizen en grote boerderijen.

Beheerboerderijen Het Drentse Landschap B.V.
Doelstelling: het exploiteren van de door Stichting Het Drentse landschap in gebruik gegeven landbouwgronden en bedrijfsgebouwen in de ruimste zin van het woord.

Grondslagen voor de balanswaardering en voor de bepaling van het resultaat

Algemeen
Zowel de balanswaardering als de resultaatbepaling geschiedt, voor zover hieronder niet anders vermeld, op basis van historische kosten (aanschafwaarde min subsidies) en zijn conform de Richtlijn Verslaggeving Fondsenwervende instellingen.

Balanswaardering (waardering activa en passiva)

Materiële vaste activa

Natuurterreinen en erfgoed
Gezien het bijzondere karakter van deze activa worden natuurterreinen en erfgoed niet gewaardeerd. Aankoopkosten worden als last meegenomen in de staat van baten en lasten.

Machines en inventarissen
In het verlengde van natuurterreinen en erfgoed worden ook machines en inventarissen niet gewaardeerd. Aankoopkosten worden als last meegenomen in de staat van baten en lasten.

Effecten
De effecten worden gewaardeerd op de marktwaarde per balansdatum.

Voorzieningen
De voorziening Oldengaerde is bepaald op basis van de contante waarde van de gederfde huurinkomsten. Bij diverse te onderscheiden posten van activa en passiva zijn de waarderingsgrondslagen vermeld. Ingeval er geen vermelding plaatsvindt, is de betreffende actief- of passiefpost gewaardeerd tegen nominale waarde.

Nalatenschappen
De hoogte van de door een notaris toegezegde nalatenschappen wordt voor 80% meegenomen op de balans. Reden hiervan is om te voorkomen dat door bijkomende kosten de uitgekeerde nalatenschappen lager zijn dan aanvankelijk is opgenomen.

Resultaatbepaling
Alle baten en lasten worden verantwoord in de staat van baten en lasten. De baten en lasten worden toegerekend aan het jaar waarop ze betrekking hebben, met uitzondering van de Subsidie Natuur en Landschapsbeheer en Bedrijfstoeslag. Laatstgenoemde twee vergoedingen worden verantwoord in het eerste jaar na afloop van het boekjaar, omdat de ontvangst van die vergoedingen meestal in dat jaar ligt. De bijdragen van donateurs worden met ingang van 2012 volgens het kasstelsel verantwoord. Het resultaat wordt bepaald op het verschil tussen de baten en lasten met inachtneming van de vermelde waarderingsgrondslagen.

De nog niet bestede of te veel bestede gelden van de jaarlijks ontvangen NPL-bijdrage worden via de resultaatbestemming toegevoegd aan de betreffende bestemmingsreserve of onttrokken aan de betreffende bestemmingsreserve.

Toelichting op de balans per 31 december 2018

(in euro's)

ACTIVA

Materiële vaste activa

Bedrijfsmiddelen, benodigd voor de bedrijfsvoering
Dit betreft het kantoorgebouw aan de Kloosterstraat te Assen en de inrichting ervan alsmede de inventarissen, installaties en machines die gebruikt worden bij exploitatie en beheer van de terreinen/gebouwen.

De materiële vaste activa benodigd voor de bedrijfsvoering zijn verworven met subsidies, bijdragen, donaties e.d. Deze subsidies, bijdragen, donaties e.d. zijn in mindering gebracht op de investeringen.

Direct in gebruik voor de doelstelling
Dit betreft aangekochte natuurterreinen, landerijen, bos e.d. al of niet met opstallen als boerderijen, schuren, landhuizen e.d., alsmede het vee.

De materiële vaste activa direct in gebruik voor de doelstelling zijn verworven met subsidies, bijdragen, donaties e.d. Deze subsidies, bijdragen, donaties e.d. zijn in mindering gebracht op de investeringen.

	2018	2017
Aankopen gronden en gebouwen	1.904.193	940.394
Totaal aankopen gronden en gebouwen	**1.904.193**	**940.394**

Financiële vaste activa

	31-12-2018	31-12-2017
Verstrekte geldleningen	125.906	134.141
Totaal financiële vaste activa	**125.906**	**134.141**

Betreft verstrekte geldleningen aan Coöperatie Energiekansen, voor het plaatsen van zonnepanelen.
Deze leningen zijn verstrekt in het kader van de intentie van de Coöperatie om het gebied Ansen energieneutraal te laten zijn.
Looptijd van de leningen: 20 jaar, met annuïtaire aflossing; rentepercentage: 3,5%

Vorderingen en overlopende activa
De vorderingen worden gewaardeerd tegen de nominale waarde, onder aftrek van noodzakelijk geachte voorzieningen voor dubieusheid, aangehouden voor de bedrijfsvoering.

	31-12-2018	31-12-2017
Debiteuren volgens saldilijst per 31 december	172.873	143.347
Te ontvangen projectsubsidies	9.191	96.364
Te ontvangen omzetbelasting	58.919	– 85
80% van toegezegde legaten	25.000	592.000
Overige bedragen nog te ontvangen	93.380	80.069
Vooruitbetaalde bedragen	28.682	36.872
Totaal vorderingen en overlopende activa	**388.044**	**948.567**

Voorziening debiteuren
De voorziening is verhoogd van € 5.140 naar € 11.496. Deze voorziening is verwerkt in de post debiteuren.

Beleggingen
In september 2017 heeft de Raad van Toezicht een nieuw beleggingsstatuut vastgesteld. Hierin is onder andere opgenomen dat maximaal 25% van de beleggingsportefeuille wordt belegd in risicodragende beleggingscategorieën met een defensief risicoprofiel.
De effecten zijn gewaardeerd tegen de marktwaarde per 31 december volgens opgave van de banken. Deze bedragen worden aangehouden als belegging.

	31-12-2018	31-12-2017
Aandelen	1.484.168	1.777.783
Obligaties	3.901.928	3.513.446
Overige waarden	365.686	420.431
Totaal beleggingen	**5.751.782**	**5.711.660**

Liquide middelen
De liquide middelen worden gewaardeerd tegen de nominale waarde en aangehouden voor de bedrijfsvoering.

	31-12-2018	31-12-2017
Kas	4.415	3.503
ABN-AMRO bank	28.703	24.973
Rabobank	3.882.440	748.237
Spaarrekeningen	8.005.859	7.979.862
Vermogensbeheerrekeningen	423.043	706.767
Totaal liquide middelen	**12.344.460**	**9.463.342**

PASSIVA

Reserves en fondsen

	31-12-2018	31-12-2017
Continuïteitsreserve Stichting Het Drentse Landschap	3.124.090	3.124.090
Continuïteitsreserve Stichting Oude Drentse Kerken	50.000	50.000
Saldo per 31 december	**3.174.090**	**3.174.090**

De continuïteitsreserve heeft de functie van buffer voor onverwachte tegenvallers en is te beschouwen als een vrij besteedbare reserve. Deze reserve is beschikbaar voor besteding aan de doelstelling. Deze reserve mag, naar de mening van Bestuur en Raad van Toezicht, maximaal 1½ maal het bedrag van de jaarlijkse exploitatielasten zijn, exclusief aankopen en projecten.

Bestemmingsreserves

	31-12-2018	31-12-2017
Bestemmingsreserve voor projecten		
Saldo per 1 januari	1.866.865	1.990.623
Af: naar reserve onrendabele monumenten		– 123.758
	1.866.865	1.866.865
Bestemmingsreserve Nationale Postcode Loterij		
Saldo per 1 januari	1.229.051	1.388.905
Af: overbestede NPL-gelden boekjaar		– 159.854
	1.229.051	1.229.051
St. Drs. A.V.J. Den Hartogh Fonds		
Saldo per 1 januari	954.731	932.554
Af: naar reserve Groot onderhoud Stichting Het Drentse Landschap	– 180.000	
Af/Bij: saldo uit resultaatverdeling	– 28.754	22.177
Saldo per 31 december	745.977	954.731
Reserve Stichting Oude Drentse Kerken		
Saldo per 1 januari	579.336	480.411
Bij: saldo uit resultaatverdeling	15.552	98.925
Saldo per 31 december	594.888	579.336
Reserve Stichting Oud Drenthe		
Saldo per 1 januari		70.244
Af: overboeking naar reserve Groot onderhoud		– 70.244
Saldo per 31 december	–	–
Reserve Afkoop erfpacht		
Saldo per 1 januari en 31 december	679.893	679.893
Reserve Groot onderhoud		
Saldo per 1 januari	1.819.438	1.695.680
Af: naar bestemmingsfonds Stichting Fonds Onrendabele Monumenten	– 151.632	
Bij: overboeking van reserve Stichting Oud Drenthe		123.758
Bij: van reserve Stichting Den Hartogh Fonds	180.000	
Saldo per 31 december	1.847.806	1.819.438
Reserve Natuurbeheer en grondverwerving		
Saldo per 1 januari	2.626.520	2.040.879
Bij: saldo uit resultaatverdeling	140.641	585.641
Saldo per 31 december	2.767.161	2.626.520
Reserve Onrendabele monumenten		
Saldo per 1 januari	1.368.351	1.185.704
Af: naar Fonds Onrendabele Monumenten	– 1.368.351	
Bij: afkoopsom kerk Odoorn en jaarlijkse termijn molens Noordenveld		44.720
Bij: saldo uit resultaatverdeling		67.683
Bij: van reserve Stichting Oud Drenthe		70.244
Bij: van Reserve Groot onderhoud	151.632	
Saldo per 31 december	151.632	1.368.351
Saldo reserves per 31 december totaal	**9.883.277**	**11.124.185**

	31-12-2018	31-12-2017
Fonds Onrendabele Monumenten		
Saldo per 1 januari	–	
Bij: afkoopsom kerk Odoorn en jaarlijkse termijn molens gemeente Noordenveld	46.509	
Bij: afkoopsom molens Coevorden	1.500.000	
Af: saldo uit resultaatverdeling	– 151.632	
Bij: van reserve Onrendabele monumenten	1.368.351	
Saldo fondsen 31 december totaal	**2.763.228**	**–**

Bestemmingsreserve voor projecten
Dit deel van het vermogen is bestemd voor diverse daartoe aan te wijzen projecten c.q. zal daarvoor worden bestemd. De reserve wordt gevormd door overschotten op projecten (toegewezen budgetten aan projecten minus bestedingen).

Reserve Afkoop erfpacht
Het is beleid van de stichting om incidenteel gebouwen in erfpacht uit te geven, waarbij de erfpachters soms grote investeringen plegen in het door hen gepachte object. Contractueel is met deze erfpachters overeengekomen dat zij bij het verbreken van de erfpacht een vergoeding voor de door hen gepleegde investeringen zullen ontvangen ter hoogte van het investeringsbedrag onder aftrek van jaarlijkse afschrijvingen.

Reserve Groot onderhoud
De materiële vaste activa met betrekking tot natuurterreinen en gebouwen is in de balans p.m. gewaardeerd, omdat deze zijn verworven met subsidiegelden. Er is geen voorziening voor onderhoud gevormd. De handelswijze van de stichting is dat jaarlijks de uitgaven voor onderhoud direct ten laste van de exploitatie worden gebracht. De Raad van Toezicht heeft een deel van het vermogen afgezonderd als buffer voor de situatie dat in enig jaar de onderhoudslasten naar zijn mening te zwaar op de exploitatie drukken.

Reserve Natuurbeheer en grondverwerving
In het kader van de onzekerheid rond de subsidiëring door de overheid is in 2011 deze reserve gevormd, om de minimaal noodzakelijk geachte natuurbeheertaken en grondverwervingen te kunnen continueren.

Reserve Onrendabele monumenten
Deze reserve wordt gevormd om toekomstig onderhoud aan onrendabele monumenten zoals kerken en molens te kunnen blijven plegen.

Fonds Onrendabele Monumenten
Dit fonds is gevormd uit ter beschikking gestelde middelen van derden met als oogmerk het plegen van onderhoud aan onrendabele monumenten.

Voorziening

	31-12-2018	31-12-2017
Voorziening Oldengaerde	75.000	90.000
Totaal voorzieningen	**75.000**	**90.000**

In verband met de gesloten overeenkomst, waarin is bepaald dat een woongedeelte in het landgoed Oldengaerde 10 jaar lang zonder huurbetaling mag worden bewoond, is in 2013 een voorziening gevormd voor de te maken kosten in die periode aan het betreffende woongedeelte. In verband met tijdsverloop is voor het eerst in 2014 van deze voorziening 1/10 vrijgevallen.

Kortlopende schulden
Schulden worden gewaardeerd tegen de nominale waarde. Schulden met een looptijd langer dan 1 jaar worden als schulden op lange termijn verantwoord. Schulden met een looptijd korter dan 1 jaar zijn schulden op korte termijn.

	31-12-2018	31-12-2017
Crediteuren volgens saldilijst per 31 december	621.810	341.558
Te betalen loonheffing en premies	58.322	85.719
Colland, af te dragen premies	0	– 808
Te betalen verlofuren en reservering vakantiegeld	315.753	311.676
Diverse nog te betalen bedragen	215.985	562.079
Vooruit ontvangen erfpacht	3.178	3.783
Vooruit ontvangen subsidies/bijdragen	1.396.188	473.580
Vooruit ontvangen / vooruit gefactureerd	103.366	91.848
Totaal kortlopende schulden	**2.714.602**	**1.869.435**

Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Meerjarige financiële verplichtingen
De stichting heeft een aantal huur- en pachtcontracten met een looptijd van meerdere jaren afgesloten. De jaarlijks te betalen huur en pacht bedraagt ca. € 22.000.

Voorwaardelijke verplichtingen
Voor subsidies geldt in het algemeen dat er een terugbetalingsverplichting kan bestaan indien en voor zover naar de mening van de subsidiegever in onvoldoende mate is voldaan aan de door hem gestelde subsidievoorwaarden. Per balansdatum zijn er geen indicaties dat subsidies zouden moeten worden terugbetaald.

Investeringsverplichtingen
Per balansdatum bestaan er investeringsverplichtingen. De betreffende investeringen zijn afgedekt met toegezegde subsidies of andere financieringen.

Toelichting op de staat van baten en lasten 2018

(in euro's)

BATEN

	Werkelijk 2018	Begroting 2018	Werkelijk 2017
Baten uit eigen fondsenwerving			
Baten uit eigen fondsenwerving projecten			
Instanties en particulieren	55.460	–	89.228
Totaal baten eigen fondsenwerving projecten	55.460	–	89.228
Baten uit overige eigen fondsenwerving			
Bijdragen donateurs	393.035	355.000	333.431
Bijdragen bedrijfssponsoren	63.472	80.000	79.935
	456.507	435.000	413.366
Nalatenschappen	267.102	p.m.	248.039
Schenkingen en giften	197.221	p.m.	111.194
Totaal baten uit overige eigen fondsenwerving	920.831	435.000	772.599
Totaal baten uit eigen fondsenwerving	**976.291**	**435.000**	**861.827**
Baten uit acties van derden			
Bijdrage Nationale Postcode Loterij	937.500	937.500	937.500
Subsidies overheden projecten			
Rijk	14.602	p.m.	85.775
Provincie Drenthe	208.250	128.000	165.183
Gemeenten	16.908	p.m.	27.579
Totaal subsidies overheden projecten	**239.760**	**128.000**	**278.537**
Subsidies overheden aankopen natuurterreinen en gebouwen			
Subsidies/bijdragen aankopen natuurterreinen	290.801	p.m.	72.900
Totaal subsidies overheden aankopen natuurterreinen en gebouwen	**290.801**	**p.m.**	**72.900**

BATEN

Baten beheer natuurterreinen	Werkelijk 2018	Begroting 2018	Werkelijk 2017
Subsidies overheden beheer algemeen			
Subsidie Natuur- en Landschapsbeheer	2.065.516	2.076.000	1.960.825
Bijdrage Provincie Drenthe	865.241	791.000	787.837
Totaal subsidies overheden beheer algemeen	**2.930.757**	**2.867.000**	**2.748.662**
Subsidies overheden beheer specifiek			
Subsidies vee via bedrijfstoeslag	264.158	220.000	202.335
Subsidies schaapskudden	94.261	93.000	93.085
Subsidies hunebedden	27.726	25.000	32.051
Subsidie Nationaal Restauratiefonds	38.727	75.000	60.444
Diverse subsidies/bijdragen gebouwen	–	22.500	10.870
Totaal subsidies overheden beheer specifiek	**424.872**	**435.000**	**398.785**
Totaal subsidies overheden beheer	**3.355.629**	**3.302.500**	**3.147.447**
Totaal subsidies van overheden	**3.886.190**	**3.430.500**	**3.498.885**
Overige baten beheer natuurterreinen			
Opbrengsten verkopen landbouwproducten	9.032	50.000	53.847
Opbrengsten verkopen vee en veeproducten	266.960	310.000	300.264
Opbrengsten pachten	836.566	800.000	832.723
Opbrengsten jachthuren	22.602	20.000	22.973
Overige opbrengsten	27.870	10.000	20.093
Totaal overige baten beheer natuurterreinen	**1.163.030**	**1.190.000**	**1.229.900**
Baten beheer gebouwen			
Opbrengsten huren gebouwen	1.290.697	1.310.000	1.249.663
Opbrengsten erfpachten	80.963	81.000	82.959
Schade-uitkering verzekeringen		–	2.651
Totaal baten beheer gebouwen	**1.371.661**	**1.391.000**	**1.335.272**
Baten uit beleggingen			
Opbrengsten dividend en rente	117.666	–	116.110
Koersverschillen	– 272.179	60.000	168.431
Totaal baten uit beleggingen	**– 154.513**	**60.000**	**284.541**
Overige baten			
Opbrengsten activiteiten, lezingen en excursies	5.666	6.500	10.336
Opbrengsten verkopen (web)winkel	13.307	15.000	16.066
Opbrengsten diversen overige verkopen	764	1.500	2.685
Totaal overige baten	**19.737**	**23.000**	**29.086**

LASTEN

	Werkelijk 2018	Begroting 2018	Werkelijk 2017
Besteed aan de doelstellingen			
Kosten aankopen natuurterreinen en gebouwen			
Aankopen en verwerving			
Aankopen natuurterreinen	1.365.946	700.000	678.450
Aankopen gebouwen	2.934	p.m.	–
	1.368.880	700.000	678.450
Uitvoeringskosten eigen organisatie			
Personeelskosten	49.382	–	50.336
Totaal kosten aankopen natuurterreinen en gebouwen	**1.418.262**	**700.000**	**728.786**
Kosten beheer natuurterreinen en gebouwen			
Verstrekte subsidies en bijdragen			
Diensten Milieufederatie Drenthe	15.606	9.000	9.156
Diensten LandschappenNL	56.821	65.000	60.610
Totaal verstrekte subsidies en bijdragen	**72.427**	**74.000**	**69.766**
Uitbesteed werk			
Directe kosten beheer natuurterreinen			
Bosbeheer (voornamelijk onderhoud)	24.529	51.000	32.966
Begrazing natuurterreinen (verzorging schapen e.d.)	92.616	98.000	81.301
Akkerbouw (bemesten, gewasbescherming, oogsten)	39.545	45.000	39.036
Bemest grasland (bemesten, oogsten, rasteren)	44.941	28.000	18.227
Schraalland (oogsten, rasteren)	138.583	170.000	168.457
Rundveebeheer (verzorging Limousins en Hooglanders)	176.281	152.000	150.835
Totaal directe kosten beheer natuurterreinen	**516.497**	**544.000**	**490.823**
Algemene kosten beheer natuurterreinen			
Machines en gereedschappen (aankoop en onderhoud)	105.421	129.000	112.424
Bedrijfsauto's	56.872	53.500	14.282
Tractoren	–	–	64.609
Infrastructuur (wegen, waterlopen, bebording)	126.530	158.000	139.197
Waterschapslasten	98.161	40.000	37.877
Overige (huur, pacht, hunebedden)	65.479	85.000	193.121
Totaal algemene kosten beheer natuurterreinen	**452.463**	**465.500**	**561.510**

LASTEN

	Werkelijk 2018	Begroting 2018	Werkelijk 2017
Kosten beheer gebouwen			
Onderhoud gebouwen	595.259	452.500	533.525
Renovatie gebouwen	265.273	265.000	32.649
Gas/water/elektriciteit	86.513	85.000	63.178
Verzekeringen gebouwen	88.425	80.000	77.684
Fondsvorming verzekering	2.363	2.000	2.293
Onroerendgoedbelasting	52.753	50.000	49.055
Gemeentelijke belastingen	12.631	26.000	25.079
Overige	147.832	161.500	150.452
Totaal kosten beheer gebouwen	**1.251.049**	**1.122.000**	**933.914**
Totaal uitbesteed werk	**2.220.008**	**2.131.500**	**1.986.247**
Huisvestingskosten			
Huisvestingskosten	13.147	21.700	12.595
Totaal huisvestingskosten	**13.147**	**21.700**	**12.595**
Kantoorkosten			
Kantoorkosten	205.487	231.700	190.443
Totaal kantoorkosten	**205.487**	**231.700**	**190.443**
Algemene kosten			
Algemene kosten	44.457	52.100	49.633
Totaal algemene kosten	**44.457**	**52.100**	**49.633**
Uitvoeringskosten eigen organisatie			
Personeelskosten	1.275.578	1.320.000	1.167.462
Totaal uitvoeringskosten eigen organisatie	**1.275.578**	**1.320.000**	**1.167.462**
Totaal kosten beheer natuurterreinen en gebouwen	**3.831.105**	**3.831.000**	**3.476.147**
Kosten projecten			
Uitgaven aan diverse projecten	1.569.795	1.440.000	1.867.095
Uitvoeringskosten eigen organisatie			
Personeelskosten	87.494	149.000	114.300
Totaal kosten projecten	**1.657.289**	**1.589.000**	**1.981.395**

LASTEN

	Werkelijk 2018	Begroting 2018	Werkelijk 2017
Kosten voorlichting, promotie, educatie en belangenbehartiging			
Voorlichting, promotie, educatie en belangenbehartiging			
Kosten pr/voorlichting	24.295	23.000	26.665
Kosten marketing	2.798	15.000	14.736
Kosten informatiecentra/informatiepanelen	17.072	15.000	9.953
Kosten inkopen webwinkel	11.282	9.000	13.931
Kosten website	5.373	4.000	5.223
Kosten educatie	269	4.000	1.450
Kosten activiteiten	29.571	21.000	20.021
Kosten vrijwilligers	13.323	15.000	19.595
Kosten Kwartaalblad	67.626	92.000	84.542
	171.609	**198.000**	**196.116**
Uitvoeringskosten eigen organisatie			
Personeelskosten	343.400	336.000	318.918
Kantoorkosten			
	343.400	**336.000**	**318.918**
Totaal kosten voorlichting, promotie, educatie, belangenbehartiging	**515.009**	**534.000**	**515.034**
TOTAAL BESTEED AAN DE DOELSTELLING	**7.421.664**	**6.654.000**	**6.701.363**

Werving baten

Kosten eigen fondsenwerving			
Wervingskosten	13.566	14.000	19.366
Uitvoeringskosten eigen fondsenwerving			
Personeelskosten	34.552	32.000	29.290
Totaal kosten eigen fondsenwerving	**48.118**	**46.000**	**48.656**
In % van de baten uit overige eigen fondsenwerving	5,23%	10,57%	6,30%
Kosten van beleggingen			
Kosten beleggingen	61.947	60.000	61.457
Totaal kosten van beleggingen	**61.947**	**60.000**	**61.457**
TOTAAL WERVING BATEN	**110.065**	**106.000**	**110.113**

LASTEN

	Werkelijk 2018	Begroting 2018	Werkelijk 2017
Kosten beheer en administratie			
Kosten opleiding en scholing	14.324	20.000	11.521
Reis- en verblijfkosten	63.812	67.000	64.069
Kosten personele verzekeringen	107.636	100.000	106.462
Overige kosten derden	95.863	72.000	120.498
Uitvoeringskosten eigen organisatie			
Personeelskosten	410.635	448.000	448.410
Totaal kosten beheer en administratie	**692.359**	**707.000**	**750.961**
TOTAAL BEHEER EN ADMINISTRATIE	**692.359**	**707.000**	**750.961**
Overzicht salariskosten inclusief werkgeverslasten			
Bruto salarissen, inclusief uitbetaalde vakantiegelden	1.778.350	2.233.000	1.752.585
Premies werkgever BPL, Sazas, etc.	215.989		200.731
Premies werkgever WW, WIA, etc.	307.834		276.082
Excedentregeling pensioen en overige verzekeringen	107.636	90.000	106.462
Uitkering bij ziekte	– 19.935		– 13.713
Verlofmutatie			
Totaal kosten salarissen incl. werkgeverslasten	**2.429.744**	**2.323.000**	**2.322.147**
Gemiddelde personele bezetting in fte's	37,7	36,0	36,3
Gemiddelde kosten per fte	67.027	64.600	64.059

In genoemde gemiddelden zijn niet meegenomen: stagiaires en 'nulurencontracten'.

Salariskosten directeur
De directeur ontvangt een bezoldiging conform salarisschaal 12 van de cao Bos en Natuur en blijft daarmee ruimschoots onder de VFI-norm. Er wordt aan de directeur geen leaseauto beschikbaar gesteld. Tevens worden er aan de directeur geen leningen, voorschotten of garanties verstrekt.

I Informatie over bezoldiging directie in het jaarverslag
Bezoldiging directie
De Raad van Toezicht heeft het bezoldigingsbeleid, de hoogte van de directiebeloning en de hoogte van andere bezoldigingscomponenten vastgesteld. Het beleid wordt periodiek geactualiseerd. De laatste evaluatie was 1 maart 2018. Bij de bepaling van het bezoldigingsbeleid en de vaststelling van de beloning volgt S.S. van der Meer de Regeling beloning directeuren van goededoelenorganisaties (zie www.goededoelennederland.nl).
De regeling geeft aan de hand van zwaartecriteria een maximumnorm voor het jaarinkomen. De weging van de situatie bij S.S. van der Meer vond plaats door de RvT. Dit leidde tot een zogenoemde BSD-score van 435 punten met een maximaal jaarinkomen van € 114.247 (1 fte / 12 mnd.).
Het werkelijke jaarinkomen van de directie bedroeg in 2018 € 85.092 (1 fte / 12 mnd.). Deze beloning blijft binnen het maximum van € 114.247.
Het jaarinkomen, de belaste vergoedingen/bijtellingen, de werkgeversbijdrage pensioen, de pensioen-compensatie en de overige beloningen op termijn bleven (voor de directeur, met een bedrag van € 101.737) binnen het in de regeling opgenomen maximum bedrag van € 187.000 per jaar.
De belaste vergoedingen/bijtellingen, de werkgeversbijdrage pensioen en de overige beloningen op termijn stonden bovendien in een redelijke verhouding tot het jaarinkomen.
De hoogte en samenstelling van de bezoldiging worden in de jaarrekening toegelicht in de toelichting op de staat van baten en lasten.

II Vermelding bezoldiging directie in de toelichting op de staat van baten en lasten in de jaarrekening

Bezoldiging directie

Naam	S.S. van der Meer
Functie	Directeur-bestuurder
Dienstverband	
Aard (looptijd)	onbepaald
Uren	37
Parttime percentage	100
Periode	1/1 – 31/12
Bezoldiging (EUR)	
Jaarinkomen	
Bruto loon/salaris	77.158
Vakantiegeld	5.934
Vaste eindejaarsuitkering	–
Gratificatie/jubileumuitkering	2.000
Uitbetaling niet opgenomen vakantiedagen	–
Totaal	85.092
Belaste vergoedingen/bijtellingen	
Pensioenlasten (werkgeversdeel)	8.159
Excedentregeling	8.486
Pensioencompensatie	
Overige beloningen op termijn	
Uitkeringen beëindiging dienstverband	
Totaal 2018	101.737

Het jaarinkomen van de directeur blijft binnen het maximum volgens de Regeling beloning directeuren van goededoelenorganisaties.

Ook het jaarinkomen, de belaste vergoedingen/bijtellingen, de pensioenlasten, de pensioencompensatie en de overige beloningen op termijn samen, blijven binnen het in de regeling opgenomen maximum.

Bezoldiging Raad van Toezichtleden

De leden van de Raad van Toezicht ontvangen geen bezoldiging. Zij komen alleen in aanmerking voor een reiskostenvergoeding van € 0,19 per kilometer of kosten van openbaar vervoer. Er zijn geen leningen, voorschotten en garanties aan hen verstrekt.

Specificatie en verdeling kosten naar bestemming

Bestemming	Doelstelling A	Doelstelling B	Doelstelling C	Doelstelling D	Werving baten A	Werving baten B	Beheer/ administratie A	Rekening 2018	Begroting 2018	Rekening 2017
Subsidies en bijdragen	–	72.427	–	–	–	–	–	72.427	74.000	69.766
Aankopen en verwervingen	1.368.880	–	–	–	–	–	–	1.368.880	700.000	678.450
Uitbesteed werk	–	2.220.008	1.569.795	–	–	–	–	3.789.803	3.571.500	3.853.342
Publiciteit en communicatie	–	–	–	171.609	13.566	–	–	185.175	212.000	215.482
Personeelskosten	49.382	1.275.578	87.494	343.400	34.552	–	692.359	2.482.765	2.544.000	2.431.267
Huisvestingskosten	–	13.147	–	–	–	–	–	13.147	21.700	12.595
Kantoorkosten	–	205.487	–	–	–	–	–	205.487	231.700	190.443
Algemene kosten	–	44.457	–	–	–	–	–	44.457	52.100	49.633
Rente	–	–	–	–	–	61.947	–	61.947	60.000	61.457
Totaal	**1.418.262**	**3.831.105**	**1.657.289**	**515.009**	**48.118**	**61.947**	**692.359**	**8.224.088**	**7.467.000**	**7.562.437**
Gemiddeld aantal werknemers per doelstelling	1	28	2	4						

In % totaal besteed aan de doelstelling ten opzichte van de totale baten: 90,51%

Doelstelling A
Kosten aankopen en verwerving natuurterreinen en gebouwen

Doelstelling B
Kosten beheer natuurterreinen en gebouwen

Doelstelling C
Kosten projecten

Doelstelling D
Kosten voorlichting, promotie, educatie en belangenbehartiging

Werving baten A
Kosten eigen fondsenwerving

Werving baten B
Kosten van beleggingen

Beheer en administratie A
Kosten beheer en administratie

De financiële administratie is ingericht naar doelstellingen. De kosten en opbrengsten worden direct op deze doelstellingen verantwoord en zijn rechtstreeks ontleend aan de jaarrekening.

In % totaal besteed aan kosten beheer en administratie: 9,09%

Begroting 2019

(in euro's)

	Werkelijk 2018	Begroting 2018	Begroting 2019
BATEN			
Baten uit eigen fondsenwerving			
Baten uit bijdragen projecten, instanties en particulieren	55.460	–	234.500
Baten uit overige eigen fondsenwerving	920.831	435.000	560.000
Totaal baten uit eigen fondsenwerving	**976.291**	**435.000**	**794.500**
Baten uit acties van derden	937.500	937.500	937.500
Subsidies van overheden			
– Subsidies projecten	239.760	128.000	835.000
– Subsidies overheden aankopen natuurterreinen en gebouwen	290.801	p.m.	697.000
– Subsidie beheer	3.355.629	3.302.500	3.508.000
Overige baten beheer natuurterreinen	1.163.030	1.190.000	903.000
Baten beheer gebouwen	1.371.661	1.391.000	1.472.000
Baten uit beleggingen	– 154.513	60.000	60.000
Overige baten	19.737	23.000	105.000
SOM DER BATEN	**8.199.895**	**7.467.000**	**9.312.000**
LASTEN			
Besteed aan de doelstellingen			
A. Kosten aankopen natuurterreinen en gebouwen	1.418.262	700.000	751.500
B. Kosten beheer natuurterreinen	2.580.056	2.709.000	2.858.300
B. Kosten beheer gebouwen	1.251.049	1.122.000	1.161.000
C. Kosten projecten	1.657.289	1.589.000	3.058.500
D. Kosten voorlichting, promotie, educatie en belangenbehartiging	515.009	534.000	607.000
Totaal besteed aan de doelstellingen	**7.421.664**	**6.654.000**	**8.436.300**
Werving baten			
Kosten eigen fondsenwerving	48.118	46.000	53.700
Kosten van beleggingen	61.947	60.000	60.000
Totaal werving baten	**110.065**	**106.000**	**113.700**
Beheer en administratie			
Kosten beheer en administratie	692.359	707.000	762.000
Totaal beheer en administratie	**692.359**	**707.000**	**762.000**
SOM DER LASTEN	**8.224.088**	**7.467.000**	**9.312.000**
Resultaat	**-24.193**	**–**	**–**

5.5

Accountantsverklaring

Afier auditors

Handelsweg 16D
9482 WE Tynaarlo
Postbus 67
9480 AB Vries

T (0592) 53 09 53
info@afier.com
afier.com

KvK 02086462
BTW 8138.33.991.B01
IBAN NL55INGB0669748528

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan: bestuur en Raad van Toezicht van Stichting Het Drentse Landschap

A. Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2018

Ons oordeel
Wij hebben de jaarrekening 2018 van Stichting Het Drentse Landschap te Assen gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Het Drentse Landschap per 31 december 2018 en van het resultaat over 2018 in overeenstemming met RJ 650 (Fondsenwervende instellingen).

De jaarrekening bestaat uit:

1. de balans per 31 december 2018;
2. de staat van baten en lasten over 2018; en
3. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel
Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie ‘Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening’.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Het Drentse Landschap zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Afier

B. Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie die bestaat uit het bestuursverslag.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van RJ 650 (Fondsenwervende instellingen) vereist is.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in RJ 650 (Fondsenwervende instellingen). Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van het bestuursverslag in overeenstemming met RJ 650 (Fondsenwervende instellingen).

C. Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening
Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met RJ 650 (Fondsenwervende instellingen). In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is.

Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening
Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen.

Afier

Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;

- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in die omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;

- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;

- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;

- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en

- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de Raad van Toezicht onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele tekortkomingen in de interne beheersing.

Tynaarlo, 9 mei 2019

Afier Auditors B.V.

w.g.

drs. J.H. Kreuze RA/RE

Bijlagen

Bijlage 1

Samenstelling bestuur en commissies

Samenstelling op 31 december 2018

Stichting Het Drentse Landschap

Raad van Toezicht

- **mevr. A. Edelenbosch** (voorzitter)
  Gasselternijveenschemond
  (neven)functies
  - voorzitter Je Maintiendrai Fonds
  - lid Raad van Toezicht LandschappenNL
  - bestuurslid LandschappenNL
  - vicevoorzitter Dorpsbelangen Gasselternijveenschemond
  - voorzitter werkgroep Harry de Vroome
  - voorzitter werkgroep BOS Natuurlijk
- **P. Bennema** (vicevoorzitter)
  Oude Willem
  (neven)functies
  - eigenaar bureau voor Communicatie, PR en Ruimtelijke Ordening
- **mevr. G. Bijlsma**
  Makkinga
  (neven)functies
  - notaris
  - bestuurslid Vereniging Agrarisch Specialisten Notariaat (VASN)
  - penningmeester Stichting Ter Klinke
- **mevr. M. van den Dungen**
  Annen
  (neven)functies
  - directiesecretaris en secretaris Raad van Commissarissen Groningen Seaports NV
- **N. Vanderveen, Assen**
  (neven)functies
  - directeur Warenhuis Vanderveen BV Assen
  - lid ledenraad brancheorganisatie INretail
  - CvA-lid Stichting Gebiedsfonds Drentsche Aa
  - CvA-lid Stichting Vrienden van het Wilhelmina Ziekenhuis Assen
  - CvA-lid Theaterspektakel Het Pauperparadijs

Directeur-bestuurder

- **mevr. S.S. van der Meer**
  Groningen

Stichting Drentse Boerderijen

- **mevr. A. Edelenbosch**, Gasselternijveenschemond (voorzitter)
- **P. Bennema**, Oude Willem
- **mevr. G. Bijlsma**, Makkinga
- **mevr. M. van den Dungen**, Annen
- **N. Vanderveen**, Assen

Stichting Oude Drentse Kerken

- **mevr. A. Edelenbosch**, Gasselternijveenschemond (voorzitter)
- **P. Bennema**, Oude Willem
- **mevr. G. Bijlsma**, Makkinga
- **mevr. M. van den Dungen**, Annen
- **N. Vanderveen**, Assen

Stichting Drs. A.V.J. den Hartogh Fonds

- **mevr. A. Edelenbosch**, Gasselternijveenschemond (voorzitter)
- **P. Bennema**, Oude Willem
- **mevr. G. Bijlsma**, Makkinga
- **mevr. M. van den Dungen**, Annen
- **N. Vanderveen**, Assen

Stichting Fonds Onrendabele Monumenten Drenthe

- **mevr. A. Edelenbosch**, Gasselternijveenschemond (voorzitter)
- **P. Bennema**, Oude Willem
- **mevr. G. Bijlsma**, Makkinga
- **mevr. M. van den Dungen**, Annen
- **N. Vanderveen**, Assen

Wetenschappelijke Adviescommissie

- **U. Vegter**, hoofd sector Natuur en Landschap Het Drentse Landschap (voorzitter)
- **E.J.M. Arnolds**, Beilen
- **J.W. Grotenhuis**, Westerbork
- **B.J. Jenster**, Westerbork
- **G.W. de Vries**, Tweede Exloërmond
- **E. Wanders**, Gieten
- **S. Bootsma**, Oldemarkt

Bijlage 2

Samenstelling personeel

Samenstelling per 31 december 2018

Rentambt

Directie

Mw. S. van der Meer / Directeur-bestuurder
M.H. Buruma / Rentmeester/adjunct directeur
Mw. E.C. de Jong / Bestuurssecretaris/directie-secretaresse
Mw. A.J.H. Lokker / P&O-adviseur

Sector Natuur en Landschap

U. Vegter / Hoofd natuur en landschap
B. Zoer / Medewerker onderzoek en planning
Mw. A.G. Stroetinga / Medewerker beheer-administratie
R. Huizing / Ecologisch medewerker

Afdeling terreinbeheer

T.W.M. Bezuijen / Hoofd terreinbeheer

Noord

J. Hellinga / Rayonbeheerder
G.H. van Sluis / Terreinmedewerker
J. Timmer / Terreinmedewerker
R. Carabain / Terreinmedewerker
F.J. Heuker / Schaapherder

Midden

H.A.J. Gillis / Terreinmedewerker

Zuid

H.E. de Graaff / Rayonbeheerder
A.J.G. Gillis / Terreinmedewerker
F. Nevels / Terreinmedewerker
A. Ekkels / Bedrijfshoofd
G.H. Schuurhuis / Bedrijfshoofd
F.J. van de Vegte / Bedrijfshoofd
C. Homan / Schaapherder
M. Dekker / Leerling-terreinmedewerker

Sector Erfgoed

F.J.R. van der Velden / Hoofd erfgoed
A. Kooistra / Projectleider
J.S. Tappel / Medewerker beheer en onderhoud
Mw. K. Malipaart / Medewerker gebouwenbeheer
W. Grit / Bouwkundig medewerker
L. Schuurman / Bouwkundig medewerker

Sector Communicatie

Mw. P. Zomer / a.i. Hoofd communicatie
J.G. Colpa / Medewerker communicatie & vrijwilligerszaken
Mw. H. Schipper-Seton / Medewerker communicatie
Mw. G. Groot Koerkamp / Coördinators infocentra en DCA
Mw. T. Strikwerda / Medewerker communicatie
Mw. E. Sanders-Smit / Administratief medewerker
M. Hummel / Medewerker educatie
Mw. W. Wervelman / Medewerker beschermers-administratie

Sector Bedrijfsvoering

A.H.B. Wortelboer / Hoofd bedrijfsvoering
W. van Haren / Financieel controller
J. Hassing / Administrateur
Mw. T. Praamstra / Financieel medewerker
F. Nijhuis / Medewerker bedrijfsvoering/erfgoed
Mw. M. Koops-Oosterveen / Huishoudelijk medewerker

Bijlage 3

Organisatieschema Stichting Het Drentse Landschap

Per 1 januari 2018

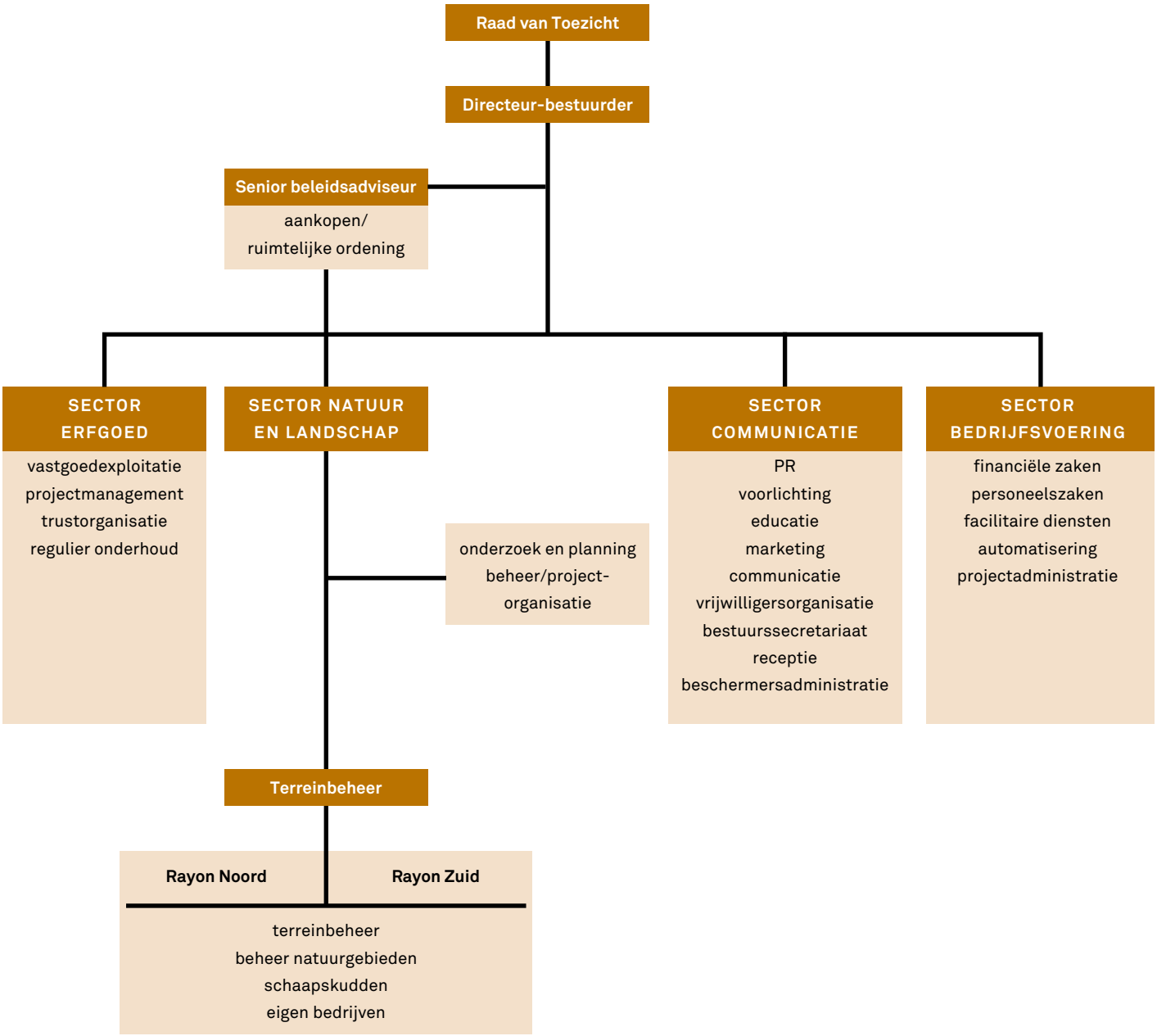

Bijlage 4

Overzicht natuurgebieden

Per 31 december 2018
in hectares

	eigendom	beheer
Kloosterstraat	0,1297	
Kampsheide	30,5339	9,1645
Scharreveld	301,3172	9,9833
De Palms	26,2920	
Bongeveen	48,5200	18,1260
Takkenhoogte	120,0705	27,4675
Hondstong	80,4556	37,0485
Reestdal	781,9390	17,6268
Stroeten	72,8050	
Kleibosch	148,5919	
Hijkerveld	981,1689	45,5063
Gasterse Duinen	77,4991	
De Slagen	126,1210	71,1440
Smilder Oosterveld	144,9127	
Nijensleekerveld	30,1760	
Dalerpeel	199,4525	9,1560
Elper Westerveld	39,4220	
Landgoed Vledderhof	117,5370	
Landgoed Vossenberg	431,6217	19,8042
Drouwenerzand	228,4662	4,6385
Bouwersveld	91,9017	0,6280
Kremboong	72,9478	
Doldersummerveld	472,2967	
Uffelter Binnenveld	121,7744	
Heidenheim	45,5372	6,7990
Landgoed Rheebruggen	313,9932	14,5260
Nolderveld	32,4815	
Nuilerveld	61,7991	
Steenberger Oosterveld	108,8114	19,9478
Het Groote Zand	166,4909	13,6530
Orvelterzand	122,1830	
Esbosjes Zuidwolde	83,7807	15,5678
Boerenveensche Plassen	555,6280	13,1600
Hollandsche Veld	235,9878	0,9795
Hunzedal	1627,5014	394,7184
Zuidoost-Drenthe	0,5821	
Lemferdinge	2,8322	
Veenhuizen	2,2630	
Hunebedden, schansen, e.a.	14,5600	22,5550
Oude Drentse Kerken		0,0318
kerken Het Drentse Landschap	0,0016	
ruilgrond Hunze	21,8916	
totalen	**8.142,2772**	**772,2319**

Op 31 december 2018 had Het Drentse Landschap in totaal 8914,5091 hectare in eigendom en beheer.

Bijlage 5

Overzicht archeologische objecten

Per 31 december 2018

Hunebedden

nummer	naam	gemeente	oppervlakte (ha)
D1	Steenbergen	Noordenveld	2,8845
D2	Westervelde	Noordenveld	0,0785
D3/D4	Midlaren	Tynaarlo	0,0680
D9	Annen	Aa en Hunze	0,0399
D10	Gasteren	Aa en Hunze	0,5915
D12	Eexteres	Aa en Hunze	0,8560
D13	Eexter Grafkelder	Aa en Hunze	0,4710
D14	Eexterhalte	Aa en Hunze	1,2550
D16	Balloo	Aa en Hunze	0,6947
D17/D18	Rolde-N, Rolde-Z	Aa en Hunze	0,8259
D19/D20	Drouwen-W, Drouwen	Borger-Odoorn	2,3390
D21/D22	Borger	Borger-Odoorn	0,2020
D23/D24/D25	Borger	Borger-Odoorn	1,5980
D27	Borger	Borger-Odoorn	0,8347
D28/D29	Buinen-N, Buinen-Z	Borger-Odoorn	0,2385

Cultuurhistorische en oudheidkundige monumenten

nummer	naam	gemeente	oppervlakte (ha)
1	Spieker Lhee	Westerveld	0,4301
2	Hunenkerkhof	Coevorden	0,2705
3	Steenkistheuvel Gasselte	Borger-Odoorn	0,0780
4.	Grollerholt	Aa en Hunze	4,6470
5	Ballooërkuil	Aa en Hunze	0,4470
6	Tumulibosch	Aa en Hunze	2,7022
7	2 veenterpen Kleibosch	Noordenveld	
8	Borgbarchien Rheebruggen	Westerveld	

Grafheuvels

nummer	naam	gemeente	oppervlakte (ha)
9	Kampsheide	Aa en Hunze	45 grafheuvels celtic field
10	Gasterse Duinen	Aa en Hunze	1 grafheuvel
11	Hijkerveld	Midden-Drenthe	urnenveld (34 elementen) celtic field, 2 grafheuvels
12	Landgoed Hooghalen	Midden-Drenthe	18 grafheuvels
13	Landgoed Vossenberg	Midden-Drenthe	2 grafheuvels
14	Uffelter Binnenveld	Westerveld	1 grafheuvel
15	Boerenveensche Plassen	Hoogeveen	1 grafheuvel
16	Tumulibosch/Kampsheide	Aa en Hunze	30 grafheuvels
17	Landgoed Vledderhof	Westerveld	2 grafheuvels
18	Bouwersveld/Koelingsveld	Westerveld	6 grafheuvels

Schansen

	naam	gemeente	oppervlakte (ha)
	Zwartendijksterschans	Noordenveld	3,5085
	Katshaarschans	Coevorden	9,3515
	Emmerschans	Emmen	2,4480

Bijlage 6

Overzicht gebouwen

Per 31 december 2018

(R) Rijksmonument
(P) Provinciaal monument
(G) Gemeentelijk monument

naam	adres	plaats	categorie
Jantina Hellingmolen	Molenwijk 13	Aalden	molen
De Veldkamp	Rheebruggen 3	Ansen	boerderij
De Veldkamp	Rheebruggen 3	Ansen	potstal
De Meiersplaats (R)	Rheebruggen 6	Ansen	boerderij
Bouwhuis Rheebruggen (R)	Rheebruggen 8	Ansen	boerderij
Bouwhuis Rheebruggen	Rheebruggen 8	Ansen	kapschuur
De Horst	Rheebruggen 10	Ansen	boerderij
De Horst	Rheebruggen 10	Ansen	kapschuur
De Horst	Rheebruggen 10a	Ansen	schaapskooi
tuinmanswoning (R)	Kloosterstraat 3	Assen	woonhuis
kantoor HDL (G)	Kloosterstraat 5	Assen	woonhuis
kantoor HDL (P)	Kloosterstraat 7	Assen	woonhuis
kantoor HDL (P)	Kloosterstraat 9	Assen	woonhuis
kantoor (G)	Kloosterstraat 11	Assen	woonhuis
De Hoogzit	Buinerstraat 3	Borger	sluiswachtershuis
Waterstaatskerk (R)	Hoofdweg 186	Bovensmilde	kerkgebouw
pastorie	Hoofdweg 185	Bovensmilde	pastorie
woning Bronnegerveen	Gasselterstraat 5	Bronnegerveen	woonhuis
Molen De Bente	De Bente 40	Dalen	molen
rode schuur	Steigerwijk 88	Dalen	schuur
zwarte schuur	Steigerwijk 23	Dalerpeel	schuur
Camping De Havixhorst	Schiphorsterweg 9a	De Schiphorst	bedrijfsgebouw
De Broekhorst	Schiphorsterweg 11	De Schiphorst	boerderij
De Lindenhorst (R)	Schiphorsterweg 13	De Schiphorst	boerderij
De Lindenhorst (R)	Schiphorsterweg 15	De Schiphorst	boerderij
arbeiderswoning	Schiphorsterweg 17	De Schiphorst	woonhuis
Drieling woning	Schiphorsterweg 19	De Schiphorst	woonhuis
Drieling woning	Schiphorsterweg 23	De Schiphorst	woonhuis
De Braemscamp	Schiphorsterweg 20	De Schiphorst	boerderij
De Braemscamp	Schiphorsterweg 20	De Schiphorst	kapschuur
De Lokkenkamp	Schiphorsterweg 24	De Schiphorst	boerderij
tuinmanswoning (R)	Schiphorsterweg 32	De Schiphorst	woonhuis
Tweelingwoning	Schiphorsterweg 32a	De Schiphorst	woonhuis
Tweelingwoning	Schiphorsterweg 32b	De Schiphorst	woonhuis
Tweelingwoning	Schiphorsterweg 32a/b	De Schiphorst	kapschuur
De Havixhorst (R)	Schiphorsterweg 34-36	De Schiphorst	havezate
Schathuis De Havixhorst (R)	Schiphorsterweg 34-36	De Schiphorst	schathuis
Koetshuis De Havixhorst (R)	Schiphorsterweg 34-36	De Schiphorst	koetshuis
De Lokkerij	Schiphorsterweg 28	De Schiphorst	boerderij
Lutje Havixhorst	Schiphorsterweg 28	De Schiphorst	keuterij
't Ende (R)	Stapelerweg 20	De Wijk	boerderij
't Ende	Stapelerweg 20	De Wijk	open kapschuur
't Ende	Stapelerweg 20a	De Wijk	boerderij
Schultehuis (R)	Brink 7	Diever	woonhuis
Beheerboerderij Sophiahoeve	Huenderweg 2	Doldersum	boerderij
Beheerboerderij Sophiahoeve	Huenderweg 2	Doldersum	kapschuur
uitkijktoren Doldersummerveld	Boylerstraat 2	Doldersum	uitkijktoren
Huenderhoeve	Huenderweg 1	Doldersum	boerderij
Huenderhoeve	Huenderweg 1	Doldersum	schaapskooi
Huenderhoeve	Huenderweg 1	Doldersum	open kapschuur
Landgoed Oldengaerde (R)	Westeinde 57	Dwingeloo	havezate

naam	adres	plaats	categorie
Hervormde kerk (R)	Kloosterstraat 2	Eext	kerkgebouw
pomphuis Eexterveen	Elzenmaat	Eexterveen	pomphuisje
brugwachterswoning (R)	Semsstraat 2	Eexterveenschekanaal	woonhuis
Tichelwerk	Moleneind 4	Foxwolde	boerderij
werkschuur Gasteren	Oosteinde 5	Gasteren	schuur
De Mulderij (P)	Broek 62	Gieterveen	molenaarswoning
Molen De Eendracht (R)	Broek 64	Gieterveen	molen
Kleine Kerkje (P)	Broek 2	Gieterveen	kerkgebouw
Landgoed Diependal	Oranjekanaal NZ 48	Hijken	woonhuis
vakantiewoning Witte Huisje	Oranjekanaal NZ 50	Hijken	woonhuis
schaapskooi Hoogersmilde	Vaartweg	Hoogersmilde	schaapskooi
Ensink-kooi	Hijkerweg	Hooghalen	schaapskooi
kapschuur Hijkerveld	Hijkerweg	Hooghalen	kapschuur
bezoekerscentrum Hijkerveld	Hijkerweg	Hooghalen	hooikiep
Landgoed Hooghalen	Hijkerweg 10	Hooghalen	boerderij
Het Hertenhuisje	Hijkerweg 12	Hooghalen	vakantiewoning
De Scheperij	Hijkerweg 14	Hooghalen	bedrijfswoning
De Scheperij	Hijkerweg 14	Hooghalen	kapschuur
De Kiefte	Schrapveen 13	Linde	Keuterij
Eesinge (G)	Hoogeveenseweg 27	Meppel	boerderij/schuur
Keuterij Midlaren (R)	Schutsweg 40	Midlaren	keuterij
Keuterij Midlaren (R)	Schutsweg 40	Midlaren	kapschuur
De Bulten	Westertseweg 2	Midlaren	vakantiewoning
Egberts Lent (R)	Hunzeweg 30	Nieuw Annerveen	boerderij
Wilms Boo	Europaweg 76	Nieuw Schoonebeek	woonhuis
Wilms Boo	Europaweg 76	Nieuw Schoonebeek	vakantiewoning
Molen De Hoop (R)	Asserstraat 36	Norg	molen
Margarethakerk	Valtherweg 1	Odoorn	kerkgebouw
Vogelkijkhut Oranje	Oranje 60	Oranje	vogelkijkhut
pomphuis Leemdijk	Leemdijk	Oranje	pomphuisje
pomphuis Oranjekanaal	Oranjekanaal	Oranje	pomphuisje
Kinderactiviteitencentrum (R)	Brugstraat 2	Orvelte	boerderij
Kinderactiviteitencentrum	Brugstraat 2	Orvelte	kapschuur
toiletten Orvelte	Brugstraat 3	Orvelte	schuur
woning Brugstraat	Brugstraat 15	Orvelte	woonhuis
werkplaats/kantoor Orvelte	Brugstraat 17	Orvelte	bedrijfsgebouw
Drenthehof (R)	Dorpsstraat 1	Orvelte	boerderij
Drenthehof (R)	Dorpsstraat 1	Orvelte	schaapskooi
De Tingieterij (R)	Dorpsstraat 2	Orvelte	boerderij
Ottenshuus (R)	Dorpsstraat 3	Orvelte	boerderij
Ottenshuus (R)	Dorpsstraat 3a	Orvelte	schuur
De Pottenbakker	Dorpsstraat 5	Orvelte	boerderij
De Houtzagerij (R)	Dorpsstraat 7	Orvelte	boerderij
De Houtzagerij	Dorpsstraat 7	Orvelte	kapschuur
De Smederij (R)	Dorpsstraat 9	Orvelte	smederij
Tolhuis (R)	Dorpsstraat 10	Orvelte	tolhuis
Brandweerschuur Orvelte	Flintenweg	Orvelte	brandweerschuur
Hoolhuus (R)	Flintenweg 2	Orvelte	boerderij
Hoolhuus	Flintenweg 2	Orvelte	varkensstal
Hoolhuus (R)	Flintenweg 2	Orvelte	schaapskooi
Börckerhof I (R)	Flintenweg 6	Orvelte	boerderij

naam	adres	plaats	categorie
Börckerhof II (R)	Flintenweg 4	Orvelte	boerderij
Börckerhof III	Flintenweg 4a	Orvelte	schaapskooi
Bruntingerhof (R)	Flintenweg 8	Orvelte	boerderij
Bruntingerhof (R)	Flintenweg 8	Orvelte	bakspieker
De Nieuwe Tingieterij	Flintenweg 10	Orvelte	schuur
De Houtsnijder	Melkwegje 1	Orvelte	boerderij
Jachthoes (R)	Melkwegje 2	Orvelte	boerderij/Voorhuis
Melkfabriekje (R)	Melkwegje 3	Orvelte	melkfabriek
Melkfabriekje (R)	Melkwegje 3	Orvelte	schuur
Grafisch Proeflokaal	Melkwegje 5	Orvelte	schuur
gereedschapschuur Orvelte	Melkwegje	Orvelte	gereedschapschuur
evenementenpodium	Schapendrift	Orvelte	podium
Schaapskooi I	Schapendrift 2	Orvelte	schaapskooi
Schaapskooi II (R)	Schapendrift 2	Orvelte	schaapskooi
Schapendrift	Schapendrift 3	Orvelte	restaurant
Garmingehof (R)	Schoolstraat 1	Orvelte	boerderij
Café Warmolts (R)	Schoolstraat 2	Orvelte	café en woning
Grafisch centrum (R)	Schoolstraat 3	Orvelte	boerderij
De Maalderij	Schoolstraat 6	Orvelte	boerderij
Lemferdinge (R)	Lemferdingelaan 2	Paterswolde	schathuis
Huis ter Hansouwe (R)	De Horst 21	Peize	boerderij
Paiser Meul (R)	Molenpad 1	Peize	molen
Molen Woldzigt (R)	Hoofdstraat 58	Roderwolde	molen
Kamps (R)	Kamps 1	Rolde	boerderij
Keuterij 't Haantje	Anholt 10	Ruinen	vakantiewoning
Keuterij 't Haantje	Anholt 10	Ruinen	bijgebouw
Keuterij Ghysselte	Gijsselterweg 11	Ruinen	vakantiewoning
Pol's stee (R)	Dr. Larijweg 124	Ruinerwold	boerderij
De Kosterij	Dijkhuizen 114	Ruinerwold	boerderij
't Vennegien	Wijsterseweg 18-9	Spier	vakantiewoning
Het Kleinste Huisje	Secteweg 36	Stuifzand	vakantiewoning
De Amshof	Wijsterseweg 154	Stuifzand	woonhuis
De Nije Camp (R)	Anserweg 8	Uffelte	boerderij
Keuterij Violier	Schapelsteeg 9	Uffelte	keuterij
Vervenershuis (R)	Zuiderdiep 22	Valthermond	boerderij
Klein Soestdijk (R)	Hoofdweg 118	Veenhuizen	bedrijfsgebouw
Essererf (R)	Hospitaallaan 48	Veenhuizen	boerderij
De Pieperij (P)	Pieperij 7	Veeningen	boerderij
De Bloemberg	Bloemberg 3	Veeningen	boerderij
schuur Vledderhof	Vledderhof 2	Vledder	schuur
Het Schepershuisje	Pieterbergweg 24	Westerbork	vakantiewoning
Beheercentrum De Pieterberg	Pieterbergweg 26	Westerbork	kantoor/werkplaats
De Vossenberg	Hamveld 1	Wijster	woonhuis
Landhuis De Vossenberg	Hamveld 3	Wijster	landhuis
Evelinehoeve	Hamveld 5	Wijster	boerderij
Witte Venen	Hamveld 8	Wijster	woonhuis
bezoekerscentrum De Blinkerd	Vamweg 7	Wijster	bedrijfsgebouw
boerderij Yde	Kerkweg 2	Yde	boerderij
Synagoge (R)	Zuiderstraat 1	Zuidlaren	kerkgebouw
boerderij Rabbinge	Rabbinge 1	Zuidwolde	boerderij
De Holtberg	Rabbinge 3	Zuidwolde	boerderij

naam	adres	plaats	categorie
De Zwarte Kaat	Rabbinge 4	Zuidwolde	boerderij
Beheerboerderij Uilenburcht (P)	Rabbinge 7	Zuidwolde	boerderij
Beheerboerderij Uilenburcht	Rabbinge 7	Zuidwolde	kapschuur
De Wildenberg	Wildenberg 1	Zuidwolde	boerderij
De Wildenberg	Wildenberg 1	Zuidwolde	vakantiewoning

Bijlage 7

Overzicht beelden

Per 31 december 2018

Nationaal Beeldenpark Havixhorst

beeld	kunstenaar	sinds	in bezit ontvangen van
Tabita	Eddy Roos	2000	Kees Schmalz
Majoor O.	Jos van Riemsdijk	2001	Ed Budelman
Jan Buys	Piet Esser	2001	Het Drentse Landschap
A. Alberts	Bertus Sondaar	2006	Aleid Rensen
A. Roland Holst	Charlotte van Pallandt	2006	Het Drentse Landschap (afscheid Aleid Rensen)
Bertus Sondaar	Pieter d'Hont	2006	Het Drentse Landschap
Simon Wiesenthal	Eric Claus	2007	J.G. den Boer en Eric Claus
Europa en de stier	Eric Claus	2008	Han van Hagen
Ro Morgendorff	Piet Esser	2009	nalatenschap H. Koops van 't Jagt en H. Boersma
Ro Morgendorff	Charlotte van Pallandt	2008	Den Hartogh Fonds
Liesbeth	Eddy Roos	2008	Den Hartogh Fonds
Mama	Natasja Bennink	2012	Het Drentse Landschap
Willem Sandberg	Nel van Lith	2015	nalatenschap dames Reyns-Goud

Beeld tuin Lemferdinge

beeld	kunstenaar	sinds	in bezit ontvangen van
Doorkijk	Gerard Höweler	2007	mevr. W. Janssen en M.E. Maas

Beelden Rentambt Assen

beeld	kunstenaar	sinds	in bezit ontvangen van
Meta Kreeft	Charlotte van Pallandt	2015	nalatenschap fam. De Meza
Maud Bosse	Charlotte van Pallandt	2015	nalatenschap mevr. I. van Dixhoorn-Vrielink
Esgo Kuiper	Nel van Lith	2015	nalatenschap mevr. C.M. van Dorsser

Zwerfsteenbeelden Hondsrug

beeld	kunstenaar	sinds	locatie
Gewichtheffer	Ton Kalle	2002	omgeving Drouwen
Steen met vierkant gat	Gerard Howeler	2002	centrum Ees
Ode aan de zon	Rob Schreefel	2002	Schapenpark Odoornerveld
Mental Map	Petra Boshart	2002	Hunzebos bij Hunzebergen

Bijlage 8

Overzicht deelname aan overlegstructuren

Het Drentse Landschap participeert in een groot aantal reguliere overleggen. Hieronder volgt een overzicht:

- Begeleidingscommissie Cultuurtoerisme
- Beheerdersoverleg SNL
- Bestuur Stichting Beeldenpark De Havixhorst
- Bestuur Stichting Fauna Beheer Eenheid Drenthe
- Bestuurlijk Overleg Gedeputeerde Natuurbeleid
- Bestuurlijk Overleg Hunze en Aa's
- Bestuurlijk Overleg Noorderzijlvest
- Bestuurlijk Overleg Drents Overijsselse Delta
- Bestuurlijk Overleg Vechtstromen
- Boermarke Midlaren
- Bond Heemschut
- Buitenleven Vakanties BV
- Commissie Onderzoek Natuurlijk milieu in Drenthe
- Convenant overleg TT-partners
- Culturele Raad Eelde
- Deelprogramma PNP Hunze
  - Stuurgroep
  - Programmateam
  - Werkgroep grond
  - Werkgroep communicatie
  - Werkgroep inrichting Paardetangen, De Branden, Noordma en Flessenhals
- Deelprogramma PNP Noordwest Drenthe
  - Programmateam
  - Werkgroep grond
- Deelprogramma PNP Reest
  - Werkgroep grond
  - Werkgroep Visieontwikkeling Reestdal
  - Werkgroep inrichting Vogelzangsewijk
- Deelprogramma PNP Zuidwest Drenthe
  - Stuurgroep
  - Programmateam
  - Projectgroep Regionaal Landschap
  - Werkgroep LIFE Drents Friese Wold
- Deelprogramma PNP Oude Diep
  - Bestuurlijke Adviescommissie
  - Programmateam Brede Kijk op het Oude Diep
  - Werkgroep grond
  - Projectgroep Eekmaten
- Directeuren Overleg Drenthe (DOD)
  - Personeelsconsulenten
  - Communicatieadviseurs
- Drents Actie Overleg (DAO)
- Drentse Energietafel
- Gezondheidsdienst voor dieren (GD)
- Groenmanifest partners
- Federatie Instandhouding Monumenten (FIM)
- Hunebedden Beheer Groep
- Geopark de Hondsrug
  - Stuurgroep
  - Projectgroep
- IVN consulentschap
- Jeneverbesgilde
- LandschappenNL
  - Algemeen Bestuur
  - Directeur Rentmeester Overleg
  - Noordelijk Overleg
  - Voorlichters Overleg
  - Prass-verzekeringen
- Molenstichting Drenthe
- Monumentenwacht Drenthe / Archeologische Monumentenwacht Drenthe
- Natura 2000
  - Gebiedsgroep Drouwenerzand
  - Gebiedsgroep Drentsche Aa
  - Gebiedsgroep Holtingerveld
  - Gebiedsgroep Drents-Friese Wold
  - Gebiedsgroep Zuidlaardermeer
  - Overleg terreinbeheerders en NMFD
  - Projectgroep Drents-Friese Wold
  - Projectgroep integraal maatregelenplan Zuidlaardermeer
  - Adviesgroep Natura 2000
- Nederlandse Fokkersvereniging voor het Drents en Schoonebeker Heideschaap
- Nederlandse Vereniging Schaapskuddes
- Noordelijk Communicatieoverleg Natuur-organisaties
- Noordelijk Overleg (Het Drentse Landschap/ It Fryske Gea / Het Groninger Landschap)
- Orvelte
  - Stichting Orvelte Poort
  - VABO
  - OPO
- Overleg Voortgangsrapportage natuur
- Voeten op Tafel Overleg Drenthe (samen met NMFD, NM, SBB, IVN, LS beheer)
- Plaatselijke Commissie kerk Gieterveen (PC SODK)
- Plaatselijke Commissie kerk Eext (PC SODK)
- Platform Natuur- en milieucommunicatie
- Projectgroep planmatige kavelruil Drenthe
- Provinciale Commissie Landelijk Gebied (CLG)
  - Ambtelijke werkgroep CLG
- Provinciaal Beheerdersoverleg
- Provinciale Werkgroep Aardkundige Waarden
- Provinciale Werkgroep Grond
- RCE

- Regionaal Landschap Drents-Friese grensstreek
  - Stuurgroep
  - Redactiecommissie Bladwijzer en Natuurkrant
  - Werkgroep Educatie & Voorlichting
  - Werkgroep Beheer en Onderzoek
  - Werkgroep Recreatie
  - Werkgroep Verdroging/Hydrologie
- Regulier Overleg ROB en provinciaal archeoloog
- Stichting Archeologie en Streek
- Stichting De Eendracht Gieterveen
- Stichting De Nieuwe Wildernis
- Stichting Drenthe Plus
- Stichting Grafisch Erfgoed
- Stichting Molen Woldzigt
- Stichting Oringer Kunst en Cultuur
- Stichting Oude Groninger Kerken
- Stichting Zeldzame Huisdierrassen
- Toeristisch Platform Reestdal
- Taakgroep Gebouwen (SODK)
- Vereniging Behoud Synagoge Zuidlaren (SODK)
- Vleermuizenwerkgroep Drenthe
- Vlinderstichting Drenthe
- Werkgroep Amfibieën en Reptielen Drenthe (WARD)
- Werkgroep Erfgoed à la Carte
  - Provinciale commissie Nationale Boomfeestdag
- Werkgroep Florakartering Drenthe (WFD)
- Werkgroep Harry de Vroome Penning
- Werkgroep LOFAR-tafel
- Werkgroep Natte Natuur Drenthe
- Werkgroep Prehistorie
- Zoogdierenvereniging

Bijlage 9

Overzicht bedrijfssponsoren

Per 31 december 2018

Astron-LOFAR, Dwingeloo
Attero, Wijster
Authentiek Bouw, Nieuwleusen
Bork Sloopwerken BV, Stuifzand
Bouwbedrijf Bruins Slot VOF, Linde
Caraad Belastingadviseurs, Groningen
Compusystems, Hoogezand
De Compaen, Hoogeveen
Drentse Bouwmaterialenhandel Concordia, Meppel
Cor Buist Schilders, Groningen
Dolmans Landscaping Noord BV, Beilen
Dunnewind Groep, Ommen
Eelerwoude Noord, Oosterwolde
Elton BV, Roden
Friesland Campina Domo, Beilen
De Friesland Zorgverzekeraar, Leeuwarden
Drukkerij Van Gorcum, Raalte
Groenvoorziening Hilko Bakker BV, Eursinge
Harwig BV, Emmen
Chateauhotel en Restaurant De Havixhorst, De Wijk
Hofstra Hulshof Bouw BV, Nieuw-Buinen
Hoornstra Aannemingsbedrijf NV, Nieuw Buinen
JM Fonds, Sint Annaparochie
MACG Management & Advies Collectief, Groningen
MUG Ingenieursbureau BV, Leek
Nationale Postcode Loterij, Amsterdam
Nederlandse Aardolie Maatschappij BV, Assen
PBCF, Amsterdam
Polytec Nederland BV, Assen
Bouwbedrijf Poortman, Veeningen
Rietdekker Harms, Rolde
Roelofs Zandwinning BV, Den Ham
De Roo Drente BV, Bedum
Royal Haskoning DHV, Groningen
Installatiebedrijf Dick Sjabbens, Diever
Sweco Nederland BV, Groningen
TDS Schoonmaakservice VOF, Smilde
TVM Verzekeringen, Hoogeveen
Visser Assen, Assen
VNO-NCW Noord, Groningen
VSB fonds, Utrecht
Warenhuis Vanderveen BV, Assen
Waterbedrijf Groningen, Groningen
WMD Drinkwater BV, Assen
Schildersbedrijf Westerbeek, Zuidwolde
Vandersalm Bouwkundig ontwerp- en adviesburo, Dwingeloo
Vepa BV, Hoogeveen

Colofon

Uitgave
Stichting Het Drentse Landschap
Assen, mei 2019

Fotografie
Hans Dekker: p. 11, 22, 23, 32, 35
Sake Elzinga: cover, p. 25,26, 27, 28, 29, 31, 35, 41, 46, 47, 49, 53, 79, 92
Karla Leeftink: p. 5, 14
Hanna Schipper: p. 37, 39, 52
Shutterstock: p. 38
Johan Vos: p. 18, 43
Geert de Vries: p. 8, 17, 20, 45
Eric Wanders: p. 21, 50
Duncan Wijting: p. 10, 33

Ontwerp en productie
In Ontwerp, Assen

CBF KEUR
VOOR GOEDE DOELEN

Stichting Het Drentse Landschap

bezoekadres
Kloosterstraat 5
9401 KD Assen

postadres
Postbus 83
9400 AB Assen

telefoon
(0592) 31 35 52

e-mail
mail@drentslandschap.nl

internet
www.drentslandschap.nl

www.facebook.com/drentslandschap
www.twitter.com/drentslandschap

Het Drentse Landschap